Digitized by the Internet Archive
in 2014

https://archive.org/details/samladeskrifter10leve

Swea
L6617

SAMLADE SKRIFTER

AF

OSCAR LEVERTIN

TIONDE DELEN

ESSAYER

I.

10
173405
28/8/22

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

ESSAYER

AF

OSCAR LEVERTIN

I.

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1920

TVÅ SVENSKA KÄRLEKSKORRESPONDENSER FRÅN DEN SIRLIGA STILENS TID.

I.

DEN SIRLIGA STILEN.

De egendomliga stilarter från senrenässansen, som i Italien benämnts marinism efter »Adones» berömde, sensuellt yppige skald (ehuru samma diktsätt redan förekommit hos Tasso och framför allt i Guarinis konstlade herdedram »Pastor Fido»), som i Spanien döpts efter Gongora och som i Frankrike först användes af de svärmande herdarne och herdinnorna i Honoré d'Urfés »Astrée» och infördes i madame de Rambouillets blå salong — alla dessa uttryckssätt för raffineradt samtal och förfinad skrift äro, trots inbördes olikhet, dock syskon, alla barn af barockens anda. Det är en mängd tendenser, skönjbara redan under högrenässansens sundaste och starkaste blomstringstid, som framträda omåttligare, med patologisk öfverdrift, allt ifrån 1580-talet, ungefär samtidigt med att barockstilen inom den italienska arkitekturen lägger af sitt första skiftes slutna, stora och allvarliga formspråk och går upp i målerisk dekoration. Det är Berninis

och Pietro da Cortonas stil, då den vridbara och bildbara stucken mer och mer blir byggnadsmaterialets drömda prototyp, då linjerna bukta sig efter en yppig och upprörd kvinnas kroppsformer, då jesuittemplens inre höljes med en praktskrud, som skall berusa, af polykromglans och förgyllning, brons och lapis lazuli, och festsalarnas dekorering kväller öfver af bilder och motiv, i hvilka plastik och färg täfla i skimrande stråt och blodfull sinnlighet. Det är tiden, då den antika mytologien, som några decennier verkligen varit lefvande med en stark generations återfödda hedendom, ånyo öfvergått till förklädsel och konvention, till lättsinnigt improviserad hofstråt och budoarlysten elegans. Det är Pietro da Cortonas, Guido Renis, Albanis tid, då allegorien med sina emblem blir härskande och för in i den bildande konsten personifierade tankekonstruktioner, som ensamt Rubens' robusta fantasi gaf lifsvärme; då den inre lifsinblåsningen mer och mer visar sig stå i omvänd proportion till den yttre formens lif, och patetisk retorik och pompös massa, vare sig det gäller lefvande varelser eller stoff, blifva konstens a och o. Alla dessa från den senare barockkonsten välbekanta karaktärsdrag utvecklas samtidigt och med tydlig växelverkan inom litteraturen. Också i diktens värld blir bandet mellan den hedniska olympen och den jordiska realiteten ej längre svärmarnes antikförtjusning och senfödde Romasöners syner om sköna gudar, öfvermänskligt leende och lycksaliga i sin eter, det blir den litteräre regissörens tablåarrangemang med »dii-ex-machinis».

Och lika tanklöst, som den ljumme troende nämner madonna- och helgonnamn, nämner den mytologiserande poeten Jupiter och Venus, och stereotypa som kalligrafiens initialer begynna de olympiska namnen alla poem. Också i dikten inkommer allegorien, som kan vara en känslokoncentration i bild, men oftast är en tankevits, mödosamt klädd i kött och blod, utstyrd med attribut från studerkammarna, kyrkornas sakristior eller hofgarderoben, tungt draperad i sammet och siden eller lysande i utmanande nakenhet, lånad från modellen. Också i dikten stegras ständigt formens tyngd och massa. Allt hvad som ända från Dantes dagar i italiensk poesi funnits af toskansk skärpa, hvad man lärt hos Virgilius och Ovidius af sofrad och vald diktion, efterträdes af en polyfon och pompös faktur med assonanser och reduplikationer, kastande dyrbarheter och liknelser från alla naturens riken in i den vittra smältugnen i ett gränslöst begär efter det rika, yppiga, fulltoniga. Hos Tasso var denna barockform redan färdig, och Guarini och Marini hade blott att fortsätta denna stil med dess bildrikedom, dess omskrifningar och pleonasmer, en litterär stil, öfverlastad af förkroppningar och voluter.

Renässansen hade varit aristokratisk allt ifrån början, vändande sig till slotten och patricierna, föraktande den stora hopen. Den blef allt mer exklusiv med åren, allt mer höfvisk, omsluten af palatsens luft och styrd af adelshemmens härskarinnor. Barockens dikt gaf uttryck för den förnäma världens inre verkliga förfining, särskildt i uppfattningen af

förhållandet mellan man och kvinna, såväl som för dess ytliga förfining i sätt och uppträdande. Den rörde sig med en prakt motsvarande den tunga spanska kostymens lyx och afspeglade i uttryckets siratlighet spansk-italiensk hofstål. Allt detta jämte en sista fläkt af den antika renässansens naturdyrkan kom fram i den italienska herdedikten och öfverflyttades så till Frankrike af Honoré d'Urfé, som ännu mer betonade det aristokratiska draget i sin ceremoniösa herdevärld vid brädden af floden Lignon. Med den egendomliga sociala färgning, som alltid karaktäriserat Frankrikes sätt att upptaga andliga företeelser, blef denna italienska barockstil här än mer uteslutande än i Italien använd för att gifva uttryck åt det adliga sällskapslifvets ideal. Det är så den nya stilen upptages af Balzac och Voiture i deras bref, af kretsen kring den firade Arthenices, madame de Rambouillets, sängestrad. Här var det mindre det blodfullt yppiga och frodiga i liknelser och stil som älskades, än »concettot»: de oväntade sammanställningarna och de maskerade omskrifningarna, som läto de talande undgå den alldagliga mängdens uttryckssätt och känna sig tillhöra förfiningens utvalda. Det var pointen, som af stundens replik, af tillfällets bagateller gjorde sinnrika infall, facetterade och gnistrande som juveler. I bländande antiteser tolkade förnäma älskare sina lyckliga kval.

Så utbildades den stil, som ömsom kallades »galant», »poli» och »précieux» och hvilkens handhafvande mer utmärkte världsmannen än litteratören. »Le galant» — heter det hos en af stilens

mest pedantiska gudmödrar, den berömda Sappho, Madeleine de Scudéry — »ligger ej i att äga mycket förstånd eller lärdom, men det är en gåfva, som gifver, jag vet icke hvad af hemligt och roande behag åt de eljest minst behagliga ting och de alldagligaste samtal».

Det är konsten att tala spirituellt utan att hafva något att säga, att genom ett impromtu, skimrande som en slända, hugfästa minnet af sällskapsglädjens ögonblick. Voiture är mästaren, men han har ännu kvar i sitt skämt en fläkt af galliskt själfsvåld, sådant det i hofepigrammet funnits hos Marot och Mellin de Saint-Gelais. Man läse blott ett par strofer ur den berömda, öfver hela det förnäma Paris cirkulerande dikt, han skref till m:me Saintot, då hon hade missödet falla framstupa ur sin vagn:

Philis, je suis dessous vos lois:
Et sans remède à cette fois
Mon âme est vostre prisonnière.
Mais sans justice et sans raison
Vous m'avez pris par le derrière,
N'est-ce pas une trahison?

Je m'estois gardé de vos yeux;
Et ce visage gracieux,
Qui peut paslir le nostre,
Contre moy n'ayant point d'appas
Vous m'avez fait voir un autre,
De quoy je ne me gardais pas!

Men om detta är gaulois, visar han sig på höjden af italiensk barockton i sina beryktade stanser till Sylvie:

Je me meurs tous les jours en adorant Sylvie!
Mais dans les maux dont je me sens périr
Je suis si content de mourir,
Que ce plaisir me redonne la vie —

Så utbildades den galanta stilen i hôtel Rambouillet, där kavaljerer och damer blefvo whig och tory om ett par sonetter, såsom när kretsen delades i två partier, »Les Uranistes», anförda af »hertiginnan med de sköna ögonen», m:me de Longueville, och »Les Jobelins», anförda af Condé och Prinsen af Conti, med anledning af striden om företrädet af en sonett om Uranie af Voiture eller en om Job af den äkta alkovpoeten Isaac Benserade. Men i all sin glans träder den fram år 1641, då nitton små poeter, ledda af duc de Montausier, bundo den beryktade »Guirlande de Julie» och till på velin målade blommor af Robert diktade ej mindre än sextiotvå madrigaler riktade till äldsta dottern i hôtel Rambouillet — en hel talande bukett med allt hvad blomsterspråket ägde hyllande, utsökt och sockersött. Så elegant gick det till i hotellet vid rue Saint Thomas de Louvre, där nu alla Paris' små damer i Magasin du Louvre köpa sina spetsar, sin tyll och sina chiffoner!

Från hôtel Rambouillet, halft upplöst af Fronden, steg den galanta diktens högklackade sånggudinna ned till andra kretsar och fick sitt sanctuarium i Sappho-Madeleine de Scudéry's borgerliga hem vid rue de Beauce. Det var som blef hon sippare och mer pedantisk här i den värld, där det dock fanns en Don Juan, den älskvärde Isarn. Det berättas i »Le Grand Cyrus» om denne, att han är

kär på en gång i fyra prinsessor, och då han råkar dem hos Mandane, blir han ingalunda bestört, utan försvarar lugnt den tesen, att man kan älska många på en gång utan att vara trolös. Madeleine de Scudéry utbildade ytterligare stilen i sina långa erotiska romaner med deras vidlyftiga psykologi, uppstyltade bref och samtal och cirklade karaktäristiker.

Det härskar i hennes böcker en kärlekskasuistik öfver de omöjligaste frågor, t. ex. »slutar man att tillbedja, när man börjar att älska» o. s. v. Allbekant är den geografiska karta öfver Ömhetens land, som hon fogade till femte delen af sin roman »Clélie» — den berömda Carte de Tendre med alla sina vägar till kärleksriket, eller hur man från gränsstaden Nouvelle Amitié kom till byarna Jolis Vers och Billets Doux, måste passera ödemarken Tiédeur, öfverfara sjön Indifférence m. m. Det är en galant sällskapslek, hvars innebörd kanske ej får tagas för allvarsamt, ehuruväl denna långsamma resa till Erotopolis med sina små dagsmarscher och många hinder nog också är ett uttryck för galanteriet i den litterära bourgeoisien. I alla fall är denna karta lärorik i stilens historia. Det är den öfverdrifna metaforens och de rebusaktiga omskrifningarnas tid. Nu kallas ett glas vatten ett invärtes bad, peruken gubbens ungdom, en stol samtalets bekvämlighet o. s. v. Det är denna jargon Molière vill slå ihjäl i »Les Précieuses Ridicules», men som — det ser man bäst genom att studera abbé Fabres biografi öfver Fléchier — fortfar

trots Poquelin och Boileau och i förändrad skickelse går in i rococon.

En förträfflig studie af Max v. Waldberg, »Die galante Lyrik», visar, hur denna stil kom öfver till tysk botten. Själfva termen »galant» blef först på 1690-talet litterärt modeord, användt, som Thomasius skrifver, om allt mellan himmel och jord. Det talas om galanta hundar och kattor, galanta bord och bänkar, galant bläck och galanta pennor. Poeterna plägade besjunga sina ertz-galanta härskarinnor, och ordets välde räcker till 1700-talets fjärde decennium. Redan dessförinnan hade stilartens alla symptom gjort sig gällande i tysk poesi. Man kan urskilja tvenne strömningar. Det är den af italienska förebilder helt beroende prunkstilen, hvilken med tysk plumphet återgifver den hesperiska yppigheten, skön ännu i sina extravaganser. Så söka nürnbergska och schlesiska ämbetsmän med stora peruker och litet ingenium förvåna äppeltyskarne med grandios svada. Det andra är den galanta, »artiga» genren, klumpigt piruetterande efter de franska ceremonidansernas menuettsteg. I den erotiska diktningen nå bägge stilarterna sin värsta yra. Det är nu en kyss blir »honungssöt», »kanderad», »gudasaft», »ambrosiasaft», »ambrosiamust», »muskatellermust», »sockersöt», »nektar», »malvasir», och det tillbedda föremålets bröst liknas vid »snöberg», »marmorkullar», »silfverbollar», »marmorkulor», »alabaster med rubiner», »varm snö» o. s. v. Liknelsedikten blir en särskildt praktiserad art (ikon), och i en sådan sammanställer en poet på 1710-talet, Amaranthes, den älskade med sextio olika attribut,

bland hvilka kunna märkas — värfpenning, kärleksroman, bödel, tull, förfallodag, dagg, vapen, bly, tukthus, orator — och slutligen — en pater:

> Weil nun das Augenpaar auch ein Pater ist zu nennen
> Will ich was sündliches (sie reizen mich) bekennen.

De små epigrammen med de långa öfverskrifterna, hvilka vi svenskar känna från Dalin, vimla i alla diktsamlingar med sina försök att föreviga bagatellen och minuten. Det är Canitz och Neukirch som gifva klaven, och de kompakta uttrycken ersättas af lättare gods — den artiga fjäderns hyllning »Till Flavia, då hon arbetade på en grof säck» eller »Till Solimene, då hon blekte sin tvätt i stormväder». En litteraturgren, som särskildt starkt påverkades af barocken, var det poetiska brefvet på vers och prosa. Det uppstår en hel följd af vittra brefskrifvare, som popularisera maneret, i hvilket den tyske Michel i sitt anletes svett lär sig att blifva Celadon. Epokgörande är en samling af Hunold, »Nyaste art att skrifva höfligt och galant». Redan Gryphius' lustspel visa, att detta skrifsätt också var populärt utom litteraturen. Det skämtas i dem med galanta epistlar, som i Shakesperes lustspel. I hans »Horribilicribifax» finnes t. ex. följande komplimang: »Var hälsad af den som kysser jorden, på hvilken det gräs vuxit, som den oxe uppätit, af hvilken er skosula är skuren!» Och stilen dräptes först med Gottsched och den franska klassicitetens intåg i Tyskland.

För de skandinaviska ländernas litteratur finnes endast en dansk utredning, Wilh. Andersens före-

drag Den zirlige Stiil, som visar detta uttrycksätts utveckling genom danska poesien. Träd in i Holbergs Barselstue och hör Else Skolmesters tala om »månens sken, som lekte i det subtila elementet, jag menar luften, liksom det lustiga marsvinet i Neptunus' boning, jag menar hafvet» eller hennes komplimang om den nyfödde Corfitz, »denna första planta, som blifvit satt i hennes örtagård, må växa upp och spira fram de kära föräldrarna till glädje, contentement och förnöjelse», och man hör, att jargonen trädt ut från bokbladen och blifvit löpande i borgarhemmen. Till och med den andliga diktningen — som den allvarlige biskop Kingos uppbyggelsepoem och psalmer — för barockens vapensköld, dess lysande och bildrika, af ädelsten och prakttyg omhvärfda heraldik.

I den svenska diktningen inträder den litterära barockstilen under Karl XI:s tid. En utförligare materialsamling, som jag gjort och hvilkens resultat här blott i korthet kunna antydas, visar, att det egentligen var först med 1670-talet som tydligare spår af dess anda framträda i svensk språkkonst. När allt kommer till allt, bör kanske Lagerlöf nämnas som dess förste representant. Går man från sonetterna till Venerid öfver till Elisandravisan, lämnar man bakom sig senrenässansens erotik med dess hedendom under den speglande platonska ytan. Hur fint renässansens sonettist, han må heta Petrarca, Ronsard eller Sidney, destillerat sitt kärleks-elixir, hur starkt han försatt det med filosofiska droger, alltjämt kännes med doft som af en droppe rosenolja samma sensuella hänryckning, samma

stänk af vattnet ur Afrodites lockar i alla dessa sonetter om kärleken mer än om en älskad kvinna. Hos Honoré d'Urfé och i Elisandravisan är naturdriften skjuten åt sidan för galanteriets ambition och det subjektiva tyckets orimlighet. — Det är klassicitetens moderna idealitet i känslan och förfinade konvention i formen. Men Lagerlöf röjer också yppighetsdraget, barocktonen från Italien, smaken för ett fulltonigare och praktrikare uttryckssätt. I en bröllopsdikt af 1671 utaf hans hand heter det om brudens rodnad:

Hoo kan see then Purpur Blomm,
i the Kinnr simmand om,
Som vor hon i Marmor sänkt
Hell' på hvita Lilior stänkt. —

En annan dikt af Lagerlöf, om hvad kärleken är, utgöres af en af dessa halft bombastiska och halft vitsiga liknelseföljder, om hvilka redan är taladt. Hos Lagerlöf funnos sålunda båda stämningsströmningarna, hvilka bära barockens gemensamma etikett: den brusande praktstilen från Italien och den förfinade pointstilen från Frankrike. Det vanliga i Sverige blir dock, att dessa båda riktningar någorlunda skiljas åt och underhållas af skalder hörande till olika samhällslager och lefvande inom olika atmosfärer. Marinismen framträder hos de lärda poeterna, andliga och världsliga ämbetsmän, som lidelsefullt odlat men ej lika väl smält sina humaniora och hvilkas litterära takt ej finslipats i umgänge med världsmännen och det »förnäma fruntimbret». Det är prelater som Spegel och Rudeen, ämbetsmän som Lillienstedt, Leyoncrona och Dahlstjerna.

Den artiga riktningen, hvilkens poesi har långt mindre allvarlig inspiration men lättare takt, dansande fram på små hoffrökensfötter, företrädes hufvudsakligen af höfviska kaveljerer och unga galanta officerare som Lindschöld, Werwing, Gripenhjelm, föregångare för Dalin.

Ett par exempel åt båda hållen. Inflytelserik för stilens allmänna utbredning och auktoritet i Sverige var Spegels »Guds verk och hvila», tidpunktens största ansträngning i den andliga världsförklaringens poesi. Hur starkt och tillika smaklöst som Spegel här visar sig påverkad af marinismen, ses t. ex. af det bekanta stället, där människokroppen liknas vid ett slott, där förnuftet residerar som kung, förstånd och vilja äro dess råd, minnet sekreteraren, som för protokollet, konungens nämnd äro sinnena, fantasien är fiskal, ögonen väktare i slottet, näsan är skorstenen och munnen dörren.

Hit hör den officiella panegyrikstilen i de stora versifierade talen, som vid akademier och skolor höllos öfver kungliga födelsedagar och begrafningar och som från katedrarna gåfvo den diktande ungdomen mönster för deras öfningar i musernas tjänst. Man kan väl studera genren hos Rudeen. Hans »Enfaldige Riim öfver Carl XI:s Födelsedag» från 1696 äro ännu behärskade och ej utan en verklig heroisk fläkt, som däremot i hans »Fägnesång öfver Carl XII:e» från 1702 gått öfver i ren poetisk abracadabra. Konungens födelsedag var ju den 17 juni, och denna dag karaktäriserar den biskoplige oratorn sålunda:

Tu lyser, liusa dag en utaf åhretz längsta
Tå solen högst i norr upvärmer krabbans kloor.
Tu drager nattens längd tillsammans i thet trängsta
Och bland oss med titt liuss moot andra morgon boor,
o. s. v.

Man ser här en af stilens mest i ögonen fallande egenheter, dess olust för konkreta och rättframma tidsbestämningar. Morgonen uttryckes regelbundet som i en bildskrift med »Aurora lämnar sin gamla mans scharlakansröda sänggardiner» och aftonen med att »Phœbus lägger sig i blöta nymfers famn» eller går i säng med den blå Thetis, o. s. v. I den erotiska dikten blef apparaten framför allt använd för att apoteosera den tillbeddas fägring intill dess hon strålade mer än en Ehrenstrahlsk allegori af mytologisk prakt och skimrande emblem. Här stegrade sig den poetiska yrseln till ett bildstilens delirium, hvilkets enda kärna är den sinnliga betagenheten. Man läse t. ex. Leyoncronas efter schlesiskt mönster diktade heroid »Habor och Signill». På följande vis utgjuter sig den gammalnordiske kämpen om sin älskade:

Des näsa lagom stor, des mun man rättlig kallar
Een brunn, full liuflighet, hvars lilla fagra port
Då han lätz blygsam upp och åther igen faller
Mång hiälte har till trälh mång Kung till fånge gjort
Och fast han purpur rödh ähr med blodzfärgan tecknadh,
Befalt han aldrig än uthgiuta något blodh.

Dahlstjernas kungaskald samlar som i ett kolossalt kuriosakabinett från tiden alla stilens kostbarheter och sällsamheter. Under frihetstidens nyktra period med dess nit om den allmänna hushållningen aftog ändtligen detta poetiska slöseri. Men ännu

Kolmodin har ej glömt traditionen, när han i sin lutherska kvinnospegel skall skildra Abisag af Sunnems orientaliska skönhet och om hennes ögon säger:

> Tvenne fönster med demanters rena glans
> och öfverst härligt tak med sköna lockars crans,

och ej heller Eldh, när han symboliserar äktenskapet med en konsert, där mannens herravälde är basen, hustruns foglighet diskanten, bägges balans att lika råda tenoren, och hustruns vänlighet alten. Den hederlige Mörk använder kanske sist stilens förlegade garderob i »Adalrik och Göthilda».

Den preciösa och galanta stilens fader i svensk dikt är Erik Lindschöld. Han är direkt påverkad af Voiture, och i hans kärlekssonetter och epigram till en hård skönhet skymtar en af den preciösa diktens klassiska figurer också i vår litteratur — la belle inhumaine. Fullkomligt typisk är hans »La Jalouise contre une serviette». Man höre:

> När jag vill kyssa dig, Cloris, du dig bortvänder,
> där dock een serviette den gunsten ofta händer
> att han rör munnen din, ja tryckz ock gnidz därpå,
> hvij må då icke iag den samma lycka få.

Nekas kan dock ej, att detta kanske närmare erinrar om gracen i de verser Mascarille citerar, medan han låter Cathos och Madelon lukta på parfymen i sin peruk, än om Voitures madrigaler, alltid frälsta från faddheten genom sin öfverlägsna impertinens.

Lindschöld inleder den diktning af »pièces fugi-

tives», som Dalin skulle så ifrigt idka. Hur många hundra sådana små dikter har ej Lovisa Ulrikas skald dragit fram ur sin sidenväst och under ackompanjemang af skrattsjuka friska flickröster läst upp i Drottningholms alléer eller i de svenska herrgårdarnas löfsalar — lustigheter, artigheter och elakheter om en grefvinnas iskällare, om en friherrinna, som binder ett grönt band i håret, om den spotska Doris, som föll af hästen och stötte sig där bak, om den hycklande Celinde, som låtsades läsa i sin bönbok. Ännu i Tankebyggarnes orden kring den goda Uranie, som hade ett stycke af en preciös dam i sig, vid sidan af så mycken sann och okonstlad kvinnlighet, sysslade man, ehuru tafatt, med denna poetiska lek, men först gustavianerna nådde mästerskapet, kunde fånga ett infall i en dikt som ett kronglas en ljusstråle i all dess färgbrytning eller låta en liten vers smäkta med det eleganta vemodet i en menuett, spelad på clavecin. —

Härmed är denna korta lilla skiss öfver den sirliga stilen lycktad.

En slutanmärkning, som man alltför sällan, ja nästan aldrig finner i arbeten om denna egendomliga språkkonst, vill jag dock ej tillbakahålla. När den galanta barockstilen skildras, gör man den först och främst regelbundet orätt, så till vida som man till läsarens förlustelse blott tar fram de bjärtaste konsekvenserna af dess böjelser och uttryckssätt. Och den sanningen förbises därjämte, och detta är det viktigaste, att något af poesiens innersta raison d'être dock ligger just i detta metaforiska, som stilen

älskade blott alltför måttlöst. Ju längre vetenskapen hinner, ju större dess upptäckter af yttre och inre företeelser, af yttre och inre orsakssammanhang blifva, dess mer begränsas poesiens område till den värld af stämningsintryck, som den prosaiska kunskapen ej kan eller bryr sig om att fixera. När metaforiska uttryck, som »dagens fackla tändes» i stället för solen går upp, första gången användes, gaf det läsaren en annan impression än uttrycket soluppgång, och anslog öfvertoner i den läsandes fantasi, hvilka det rent sakliga uttrycket aldrig kan sätta i dallring, och det är ju i öfvertonernas klang som den hemlighetsfullaste delen af musikens välljud ligger. Men för att i detalj uppvisa detta fordras en hel liten afhandling för sig, som ännu är oskrifven. Alltför mycket hafva litteraturhistorici och filologer i afseende på liknelser och omskrifningar befattat sig antingen med deras förhållande till verkligheten (om bilden var träffande eller ej) eller med deras rent språkliga lif, det är ensamt psykologen, som kan fälla det afgörande ordet. Metaforens betydelse hänger ihop med koloritens och stämningens, och blott enstaka gånger, som i Bruckmanns språkpsykologiska studie, äro dessa synpunkter tillräckligt beaktade. — Dikt är innerst subjektiv världsskapelse, först i andra hand träder diktvärlden i relation till läsare och publik, som inträngа i den, glädjas åt den eller afsky den. Det sista stadiet är försöket att lägga dikten under den objektiva världskunskapens kontroll. Barockstilen uppstår på 1600-talet i Italien just samtidigt med att il seicentos stora naturvetenskapliga rörelse be-

gynte. En af de orsaker — vid sidan af det förändrade sättet att känna, som med katolska reaktionen inträdde i den romanska världen — hvilka mest drifvit poesien i riktning mot marinismen och det preciösa, är den nödtvungna differentieringen i uttryckssättet i och med den faktiska världskunskapen. Om denna synpunkt sparats till sist, är det därför att det är just den som i framtiden ständigt skall drifva dikten att söka oväntade bilder och sammanställningar och låta den göra sina landvinningar inom de idéassociationers område, som vetenskapen ej förmår belysa.

II.

BREF FRÅN GEORG DE BESCHE TILL ANNA CATHARINA BOOR.

Den sirliga stilens svenska poesi är, som jag antydt, rikt företrädd i svensk diktning mellan 1680 och 1730. Däremot finnas blott få vittnesbörd om, hur djupt denna stil trängt in i det svenska samlifvet och präglat umgänge och konversation under denna tid. Det är därför jag här vill publicera ett par otryckta kärlekskorrespondenser från just denna tid, från åren 1704—06, hvilka otvetydigt ådagalägga, att detta uttryckssätt redan från början af Karl XII:s regering genomsyrat de bildade klas-

serna, trängt ända ned till den lägre bourgeoisien, blifvit användt så snart en högtidligare känsla — särskildt inom det erotiska — kom med sina kraf på språklig lyftning.

Den första af dessa brefföljder är i eminent grad galant och polerad, med barockens alla kännetecken. Brefskrifvaren är en man om ej historiskt ryktbar, dock bekant i vårt näringslifs annaler — Georg de Besche, den store järnbruksdisponenten på Forsmark, född 1669, död 1730, och föremålet för hans uppvaktning hans blifvande maka, Anna Catharina Boor, liksom sin make begrafven i Forsmarks kyrka. Familjen de Besche inskrefs till Sverige af Karl IX redan på 1500-talet och har, jämte De Geerarne, hört till de inkomna walloner, hvilka spelat största rollen här hemma. Farfadern var Gustaf II Adolfs arkitekt, som gjort tornspetsarna på Uppsala domkyrka. Han och hans bröder hade uppbyggt Forsmark och utvidgat de gamla bruksanläggningarna, och sedan han först förpaktat godset af kronan, inköpte han 1646 den gamla egendomen. Hans son Georg de Besche blef efter fadern ägare af Forsmark (och många andra bruk) och var en mäkta rik man. Gift med en holländska, Althea Bothler från Amsterdam, lefde han ända till 1711 och var således herre till Forsmark, då de ifrågavarande brefven skrefvos och hans gunstig herr son begynte gå på friarfot till den också halft holländska unga flickan Anna Catharina Boor på Österby. Detta gamla bruk ägdes vid denna tid af Louis de Geer i Amsterdam, samme man, som enligt berättelsen blef under sin svenska resa så uppskrämd

af den nordiska dryckenskapen, att han aldrig mer ville återvända, en förvånande känslighet hos en man från Jan Steens land. Anna Catharina Boors far torde hafva varit hans agent. Han var död vid denna tid. Hans hustru född Rex kan ej ens uttrycka sig på svenska, men använder holländskan i sina bref (namnet Boor är kändt i Holland, mest väl på grund af historikern P. Boor, målad af Frans Hals). Vi äro som man ser i en alldeles speciell sfär, den halft svenskblifna, från Nederländerna stammande bruksvärlden, hvilkens mest bemärkta medlemmar nyligen fått sina sköldemärken upphängda på Stockholms riddarhus. Det holländska elementet träder också fram i brefven, träder fram i det tjockt pålagda galanteriet öfver en innerst prosaisk känsla, som hos den holländske skalden fader Cats, och brefskrifvaren glömmer ej att jämte poetiska liknelser sända mer solida saker som små »milloner» och annat af trädgårdens gröda, liksom han också af sin hulda får »angenäma presenter», hvarvid han ej mankerar med sin »dygdige mademoiselles skåls ätande och drickande». Eljest är han godt upplärd i den erotiska stilen, ehuru han, också däri galant, redan i första brefvet hycklar ringa erfarenhet i att sammanfatta »galanta bref». Hör blott hur han uttrycker sin tacksamhet öfver att hafva fått vara sin Daphnes följeslagare till och från Forsmark! »Den lilla korta tijd, som den höga lyckan mest brackte mig ett obeskrifvet sälhets nöije at fägna mina ögon af hennes härliga wederskien, hvilket påminner mig Tijma och Stund, den hiärtans roo med mångtusende förnöjelse, att af

mig ej annat önskas än finge behålla städse den hugneliga lyckan af dess hurtige Compagnie hvar utaf min ringa person utan nogot tvifvelsmåll skulle mycket profitera.»

När han tar ordentlig sats, kommer han upp till den verkliga Celadonstilen, t. ex. när han sänder henne några blommor till en bröstbukett. »De tillstår just siälfwa mycket giärna, att de hvarken till färgen eller prydnat förlijknandes äro emot de Liljor och Rosor, som siälfwa Naturen hafwer beprydt mademoiselles deyeliga Kinder och bröst: Doch den himblen icke hade skänckt stadig frucht och Solennes varme, har de icke på sådant skiönt land wuxit, så förunna de häruti mademoiselles blomme Smycken giärna all förmån. Men detta förwänte de därhoss, att om de af ett så skiönnt fruntimmers glada söta ögnafägnad blefwo åskådades, det samma deras lijf eller fägring än på några dagar förlängia skulle,» o. s. v. Brefven begynna 1705, de äro skrifna i det gamla Forsmark, som just under vår brefskrifvares tid skulle brännas ner. — Dessa bref gifva ingen dramatisk kärleksutveckling. Visste man intet mer om parterna än hvad ur dem framgick, kunde man tro sig stå inför den lugnaste barockidyll. Man kunde se för sig ett förmöget par i de styfva dräkterna från 1700-talets begynnelse, så småningom bundet af en pussig och lekfull Eros; man kunde se för sig vinterfärder i sirade praktkareter mellan bruksgårdarna i skenet från smedjorna, eller sommarturer på feta klippare, och till sist hur paret, förenadt af Hymen i form af en svensk prost med bibelspråk och svassande anspel-

ningar på sparlakanspaulunen, steg upp för trappan till en fasad med tunga fruktsnören in i höga, med stuck prydda rum, i hvilka det var rikt på stark mat och kryddade drycker. Så ungefär tedde sig också historien för mig, tills en liten anteckning på ett af brefven ledde mig på andra tankar. Där stod nämligen: »Uppvisadt i domkapitlet i Upsala.» Den, som sysselsatt sig med historisk personalforskning, vet hvilken glädje man erfar, när ens hjältar och hjältinnor »begått något», ty mer än på andra områden af lifvet gäller det om rättvisans papper: scripta manent. Mycket riktigt, i domkapitlet fick denna galanta kärlekshistoria sin realistiska fortsättning, som ej var fullt så idyllisk som början. Den 7 april 1707 anhåller nämligen en af Anna Catharina Boors bröder, inspector Jacob Boor, hos domkapitlet om laga stämning å Georg de Besche d. y. för det han undandrager sig äktenskaps fullbordan, hvilket lofvats, då systern förnedrades. Undersökningen räckte ända till maj nästa år, och af de många insända handlingarna framgår, att Georg de Besche d. y., väl mest af svaghet och beroende af sin fader, den mäktige brukspatronen, hvilken med alla medel ville förhindra denna mesallians mellan arftagaren till Forsmark och en faderlös, troligen fattig holländska, förnekade alla sina löften. De Besche d. ä. sökte till och med i en lång sofistisk inlaga af den 24 febr. 1708 förklara sin 39-årige herr son, som åt hans bröd, för omyndig. Men trots allt misslyckades dessa försök, och efter en skriftväxling med hofrätten, dit de Besche vädjat, afgaf domkapitlet d. 11 maj

1708 sin resolution med slutkläm lydande som följer:

»Georg de Besche den yngre, som nu var vid sundt förnuft och öfver sina 38 år icke eller numera kan sägas såsom omyndig i detta mål stå under sin faders välde, anseendes dessutom de i protocollet antecknade hans undflykter emot sina brefs tydel. ord, efter något stamlande uppfunne invändningar, icke alenast ogrundade utan jämväl ogudaktige och straffbara. Alltså varder han Georg de Besche i kraft af Guds Ord Exod[us] 22: 16* Deut[eronomion] 22: 28. 29**, som Kongl. Maj:ts kyrkoordning Cap. 15 § 14 härmed förpliktad att taga henne Anna Catharina Boor till äkta och icke öfvergifva henne. Men skulle han emot förmodan henne ändå motvil. öfvergifva så måtte Hon det likväl som en trolofvad fästmö, eller som den där efter kyrkolagens Kap. 15 § 13 förklaras för Hans Hustru, stånde då han som den där utan sak sin trolofvade och under äktenskapslöfte häfdade fästmö öfvergifvit under världsl. Rätt till sitt vederbördl. straff; som ock Honom De Besche i kraf af Kyrkolagens Cap. 16. § 4. här med allvarl. förbjudit varder bygga äktenskap med någon annan in till denna hans fästmö Anna Catharina Boor är förlikt och försonad.

Denna dom blef sedan parterna inkallats tydel. föreläsen och därutaf dem hvar sitt exemplar utaf samtl. Consistoriales underskrifvet tillställt.»

De som fällde detta utslag voro de i Uppsala universitets historia välbekanta herrar professorer och teologie doktorer Lars Molin, Daniel Djurberg,

Johan Palmroot och Johan Esbergius. Då ingen stämma höjde sig för den mäktiga familjen på Forsmark, torde väl anklagelsens sanning ansetts bestyrkt både af vittnesmålen och af de insända handlingarna. Af dessa skrifvelser inrycker jag med flit några stycken bref mellan parterna, mellan den »dygdiga Cajsa» och hennes »Kära Herre och goda vän». De äro ungefär ett år senare till dateringen än den galanta korrespondensen, och de sjunga i en annan ton. De visa bättre än allt annat galanteriets omöjlighet, när dramat kommer med verklighetens konflikter, och som motbilder till den artificiella Celadonstilen äro de lärorika nog.

Anna Catharina Boor födde sitt barn d. 4 december 1707. Giftermålet skedde d. 7 oktober 1709, och man har all anledning att tro makarna lyckliga, välsignade som de blefvo med en stor barnskara. Låtom oss hoppas, att de sutto samman, förnöjda som ett äkta par hos Terborch, omgifna af småttingar, feta och fryntliga, med Forsmarks rika vinterfrukt på borden. Georg de Besche dog d. 12 januari 1730. Trots att ryssarne brände ner Forsmarks gård och flere andra olyckor, förmådde han hålla uppe sin ärfda ställning.

*

Aller dygdigste Jungfru

Ehuru wähl jag personligen eller muntl. häldre aflagt min skyldige uppwachtningzplicht än som med skrifwande, men nu måste jag låta den lusten bero och wara förnögdt med, hwad mig af bännes frånwarelse förunt är. Jag kan intet nogsamt fägna mitt sinne så högt som jag älskar dhet

höga nöije att see med ögonfägnad på en så hurtig Dames nätta hande skrifft som hafwer öfwer flödigt bepryt papperet med åhtskillige höfligheeter, hwar emot min förmögenheet är alt förringa. Doch flyr jag straxt till min aller dygdigste jungfrus förnähma hurtigheet, och Submitterar mig såsom en hörsam tiänare under hännes beprisslige Condouit om nådgunstig pardone. Min obligation påminner altijd nu som tillförende med stoorsta respect infinna mig med demödigste tacksäijelse, för dett nöijachtiga omdöme som hon siälfwa dygden är, behagat lämbna min ringa present. och derhoss bemödat sin egen person med min ringa skåhls ätande och drickande. Hwar utaf jag något så när kan betiga eij heller förgäter dess skåhl när win glaserne wankar luste Courage. Jag understår mig intet längre uppehålla en så dygdig siäl, altså recommenderar jag mig uti jungfruns gunst och beder· tiänstl. hon behagar obeswärat anmähla min hörsamma hälsning till sin Fruu Moder, Systrar och brörs, Mad: Maton och H. Dorwecter. Här med förblifwer jag städze

Min allerdygdigste jungfrus
Tiänstskylligaste Tiänare
Georg de Besche.

Stockholm d. 4 sept. 1705.

P. S. En lijten Millon (melon) följer bref dragaren sampt några rosor skickas här hoss att wisa sin ringheet emot Mademoiselles blomme smycken som mycket kåstbarare är (än) Rosen som natturen måhlar, himblen wätskar med sin dag uppå Dinne kinder prålar utan fleck af törnetag, adieu.

*

Aller dygdigste Jungfru

Mitt hiärta frögdades af fägnad då jag förnam och uppbröt ett så angenemt Sigil, h[w]araf jag än wijdare tänckte att fägna mig af Edert goda tillstånd, men den hugneliga glädien war intet jlandes utan blef som hastigast

förwänt uti Ett bedröfwat mod, Enär jag fant hwarje rad och ord af Eder skrifwelse, upfylt med hiärtan innerlig pust och suck hwilket går mig till sinnes äfwen som dhet angick mig siälf, altså förmår jag icke till fyllest att beklaga hännes stoora ängzlan som twingar mijn dygdige jungfru till medlijdande öfwer sin F: Moders opaslighet som bekräfftas af nederflytande tårar uppå hännes rosenfärg[ade] kinder hwar af hännes ögon mister sitt sken, förminskar sin roo och förkårtar sig siälf som ädlast är att achta. om min enfaldige bön giälde, och ringa råd skulle winna rum uti min dygdige jungfrus dygdige och blöda sinne att af sidan läggia de missnöijde tanckar och låta den guden som hafwer sargat hela dhet samma, Eder till egen önskande hälsa och Continuation. som skulle städze liuda i min öron som en klingande Bassun. Fatta lustig Courage à la Bonneur Gruf aldrig Gruf aldrig. Tijst (sist?) om Tissdag eller onsdagen håppas jag åskåda hännes blida ansichte utij några tijmmar här med skickas en Lijte[n] flaska som 12 droppar tages ur uti wijn, när humörerne intet wara lustig. Min Gunstige Jungfru behagar obeswärat hälsa sin fru moder jungfru syskon H Boor och Dorwecter med min hörsamma tiänst jag recommenderar mig härmed till en Obligerat Tiänare och förblifwer

Min

aller dygdigste jungfru
Tiänstskyldigste tiänare
*G.la d.ar B, oe**.

*

Aller dygdigaste Jungfru.

Emedan som tillfället med gifwer kan jag intet ute blifwa med demödig upwachtning, fast än det är oläslig skriwit att hwart ord måste gissas till hwad dhet skall wara, så hafwer hännes altijd blomstrande dygd nogsamt tillförende för säkrat mig till ingen fruchtan för ogunst och reprement. Altså öfwer sänder jag ett blomme smycke

* Holländskt anagram liksom under nästa bref.

till dhen som ädlaste blomman är, som jag menar hennes egen person, skulle desse ringa blommor winna den pridmaten(?) att fästas wijd Edert wackra hwita bröst, ansedde med Edra blida ögon ja gifwa en behagelig mien af Edra däijeliga rosen kinder, så tror jag fullkomligen deras glans blifwer stor men kommer än icke till lijknandes hänne siälf. Jag hafwer ängzlats i mitt sinne, att intet fått hållit min låfwen med beskrifninggarne att öfwer skicka. Jag ber och skall bee munteligen mera ändå, men låter ingen wetta Torsdagz morgon reser jag helt bittida här ifrån till grufwan. wiste jag eller kunde jag inbilla mig, min ringa person wore wähl kommen tå torde jag fuller wåga att infinna mig wijd middagzstunden att fägna mit nöije af des förnähma Compagnie och contentera magen med hwad som wankas. Hwad igiör lätt intet stoor slefwen komma fram. Nu måste [jag] uphöra att missbruka En hurtig själs ögon på Ett så samman klottat papper att längre åskåda och läsa. och bedier här hoss Med all demödig böhn om förlåtelse dett jag understår mig att incommodera min wackra Mademoisell med beswär att hälsa ifrån mig sin kiära Fru Moder med största respect icke förgätandes sine Syskon tillåteligit wore att eij förgiäta sig siälfwer. Her med recommenderar jag [mig] under Jungfru Gunst [och] altijd förblifwer

Min

Allra dyg[diga]ste Jungfrus
Tiänstwilligaste Tiäna[re
[r]
G.la d.a.y B.oor

D. 26 septemb. 1705.

*

Aller dygdigaste Jungfru

Jfrån Eder kiärkomne hand finner jag en nöijachtig skrifwel[se] som fägnar mit sinne och skattar mig lyckelig wara i dhet en så hurtig jungfru behagar condoulera min person som måste drags med en så swår passion som

eij kommer till pass uti skrifwandet, men hwad hiälper, ondt och gått skall hållas, fast än det tager understundom öfwerhanden, så jag icke är mechtig att föra skeden till munnen. Altså twiflar jag ingalunda det min ringa bön och begiäran om gunstig uhrsächt lärer fuller winna rum, till nöd, det jag måhlar sådant tryck som uglorne oförwarandes kommit uti bläckhornet med potarne och dansat efter Een galen birfidlare viol-de spanij på papperet. Det är mig kiärt att dhe öfwer skickade Recepter äre wähl annkom[ne]. Kunde jag hinda med att Copiera flera utur boken så skulle dhe följa med. Men dhet är icke giörligit altså skola dhe komma i behaglig tijd: 4 grytor äre för doktor Maton och de andra bägge för Maia Lissa som korset står uppå dhe äre alle märckte med M. B. dhet är mig okiärt att Maton intet får denne gången dee twänne grytor ty dhe äre alla af samma sort men i wåhr skola de komma större eller mindre effter behag som han siälf tycker ordinera. Nu blygst jag helt och hållen och måste uphöra med wådligheeten och supplicera om det nöije att jag finge missbruka minn dygdige Mademoiselles hurtiga godhet obeswärat för Een sin tiänare som min person är att hälsa ifrån mig sin fru moder jungfru[ns] Syskon Sonen och dotter her med recommenderar jag mig uti jungfru gunst och förblifwer städse

Min Allerdygdigaste jungfrus
Tiänstskylligaste

Forsk. Tiänare
d. 26 Sept. 1705. *Georg de Besche.*

*

Dygdigste Jungfru

Med största wördnat emot tager Jag de många angenähma lyckönskningar som min dygdige jungfru hafwer behagat hedrat min person där med. Hwar emot jag med största respect tackar och skäll i mårgon befljta mig att eij förgiäta Eder skåhls drickande. Jnnan kårt lärer Frun Hof Catselerinnan (Cantslerinnan) med sin qwinno svit resa till Stockholm men hurulänge hon ophåller sig där weht

jag intet. Förtiänte jag mig icke ogunst härmed så ber jag wisserl. min dygdige jungfru behagar wara frommer och obeswärat Excusera mig hoos sin Fruu Moder idet jag icke förmår för tijdens kårtheet giöra min uppwachtning med swar uppå däss skrifwelse. Dock hafwer jag efterkommit hännes begiäran och låtit Hindrich bekomma öfwer flödigt färg till att färga trädet i wangen och så medskickas en ten skåll[a] som är till en Skruf på Caffe qwarn. om han är lagom kan jag icke wetta. Härmed behagar J ihugkomma Eder och alla samtel. edra anhöriga hälsning ifrån åss allesammans. Jag befaller Eder uti Gudz beskyd och förblifwer

Min dygdigste Jungfrus
Hörsamst Tiänare
Georg de Besche

Forsmark d. 13 Juni
1706.

*

Dygdigste Jungfruu

Jag blyest för min pänna som bringar mig till att beswära min dygdige Jungfruu om En lijten underrättelse hurulänge Twåhlen skall stå i blöht förän som man får koka hånom eller läggia kryddorne till hånom. J dag kl. 4 reste Fruu Bergenhielm med sin hela hofstat till Stockholm allenast Tysken är hemma här, och skall wachta huset uti En månadz tijd äller mer för odiur. Wij woro rätt lustige i fredagz och förgat eij goda wänners skåhlz drickande. Törs Jag bedia Min dygdige Jungfru behagar obeswärat hälsa ifrån mig sin Fruu Morkiär sin Systrar och bröder samt Dorwechter. Härmed Gudi befallandes och förblifwandes städze

Min dygdigste Jungfruus
Hörsamste Tiänare
Georg de Besche

Forsmark 21 Junij
1706.

*

Som alla dessa galanta bref äro mer eller mindre lika, utan att meddela något nytt, inrycker jag ej fler, men tillfogar för att belysa efterspelet följande bref, meddelade inför domkapitlet.

Min Högtärade Herre och gode vän.

Emedan jag väl seer att mamma vet(?) jag är så rädder, ty jag seer väl att dy seer alla så ondt ut på mig, så att jag går i så en sorg att jag intet vet hvart jag skall taga vägen, därför beer jag i Jesu namn att ny kommer hyt och försvarar mig heliest förgås jag, och jag förblifver eder bedröfvade Cajsa.

Österby d. 27 Augusti 1707.

Monsieur
Mons:r Georg de Besche, le fils
Forsmark.

*

Dygdiga Cajsa

Edert angenähma bref är mig i morgonstunden ankommit och förnimmer det de bry Eder men det skall intet hafva någon nöd, jag skall väl komma i dag eller i morgon, men jag vill gå till skrift. Var vid godt mod, jag oförtöfvadt kommer min dygdiga Cajsa.

Tjänstskylligt
G. de Besche.

Forsmark d. 28 Aug. 1707.

Mademoiselle
Mademoiselle Anna Catharina Boor
à Österby

*

Min kära Herre och gode vän.

Emedan jag seer att han intet har kommit hyt efter lofvan så måste jag ännu skicka en expresse till att se hvad

han har i sinnet, emedan han intet kommer där han veet huru mitt bedröfliga tillstånd är. Derföre beer jag i Jesu nampn, att ny kommer och tröstar mig i min stora bedröfvelse där han nu har satt mig stackare uti. derföre kom nu och förlossa mig här uti helliest förgås jag i sorg och under jag sitter så allena, ty mamma och syster Maja reste i dag till Stockholm till gästabå hos Presidentens. Mamma ville äntelig hafva mig med sig, men mitt bedröfveliga tillstånd lät det inte till, så att mamma blef heelt onder på mig. Jag kan intet förklaga mig så ängslig som jag är, ty jag vet intet hvart jag skall taga vägen, jag har hvarken dag eller nattroo uthan går i så en ängsla så att jag är redder att jag förderfvar både mig och det jag går med, låt nu see att ny kommer och gör en ända häruppå elliest förgås jag i sorg. Därföre kom i Jesu nampn det beer jag Er om min K. vän och jag förblifver intill min döö Eeder Tiänarinna och bedröfvade Caisa.

Österby d. 29 Aug. 1707.

Monsieur

Monsieur Georg de Besche le fils

à Forsmark.

*

Dygdiga Cajsa

Eder skrifvelse är framkommen och förnimmer därutaf dess tillstånd och att hennes Fru moder och syster äro till Stockholm reste till Gästabud; Nu hafver jag glamat med Gubben: (N. B.) härom men ännu icke bekommit svar, och så snart jag får svar så skall jag komma, om tillkommande Tisdag sker det vist att jag kommer, var vyd godt mod så länge. Gudi befallet altyd min

Dygdiga Cajsa

Tienstskyldigste Tienare

G. De Besche.

Forsmark d. 30 Aug: ti 1707.

*

Med mamma har jag fornummit att du min gode vän är nu kommen till Stockholm dock icke förvärdigat dig att komma en gång till mamma, hvad skall jag stackars flicka härom tänka, är nu din kärlek så ifrån henne vyken så fruchtar jag den väl gör mig detsamma, det jag dock ej kan troo, men som du min vän till mamma hafver sagt det du väntar allenast på din Hr faders samtycke, som jag dock utaf mamma förnimmer hans hierta är så steenhårdt emot mig att han det icke vill Consentera uthan hellre söker att bedröfva Enkior och faderlösa barn, men jag troor att den aldra högste Guden lärer höra mina böner, och tillsee mina de många tårar som jag arma stackare fäller, hvilka jag troor Gud lärer upptaga och gifva honom ett medlydande hierta till mig fattiga faderlösa barn, derföre gör ditt löfte så framt ditt förra redliga hierta icke är utstrukit, som du mig bevyst hafver uti så många Åhrs tyd och nu låter mig uti så stoort älände, uthan om du har ett Christeligt hierta uti dig och vill hafva Guds välsignelse, så hoppas jag, att du aldrig ryggar dina ord. Tänk man på det du mig sade, då du min ähra betog att det elyest ej kunde ske än på detta sättet, men mina ord blefv aldrig hörde, uthan dina söte ord och ditt redliga hierta brachte mig uti detta Eländiga tillståndet, då skulle alt blifva väl så snart det skulle skee, men Gud tröste mig måste nu heelt annat förnimma; lätt dock ingen menniska öfvertala Er till att göra annat än det som redligt är, om ny anna giör så tänk att Guds stora straf komme öfver Eder, men jag bär den stora förtrolighet till Eder att ny är densamma som håller Er ord och ey betager mig Ehrliga nampn, der ser jag honom alt för redelig uthföre ty det skulle vara alt för obetänksamt utaf Eder att ny skulle villia göra mig den stora afront och så betaga mig min ähra, det kan jag aldrig troo, uthan var nu redlig emot den som vyst Eder så stoor redlighet, der före sök på alt sätt öfvertala eder Hr Fader der han skulle fullfölia sin hårdhet emot mig, så tag dock Resolution och fullgiör Eder lofvan det går väll öfver. Kom ihog huru han hafver varit emot Eder Syster, är icke det nu väll, och skall jag giöra min högsta flyth att gå honom under ögonen som

ett barn ägnar och bör, lätt nu see att du min aldra käraste vän snart kommer och förlåssar mig att icke mina anhörige måtte få tillfälle att sökia det på annat sätt. Far väll, är der någon kärleks gnista ännu hoos dig behållen, så lätt mig see att du kommer ihog en som är in till min död

A. Cath: Boor.

Österby d. 7 Octob 1707
Monsieur
Monsieur Georg de Besche.

III.

NYMAN TILL BRITA LISKEN GRIPENKLO.

Den andra brefföljden stammar från en man i långt ringare villkor och af långt mindre stånd än den unge ädlingen på Forsmark, men gömmer långt mer af kärlekens verkliga lif. De båda korrespondenternas olika samhällsställning innebar redan fröet till konflikt. Det är sant, den unge Nymans tillbedda, Brita Lisken Gripenklo, tillhörde den minst ansedda delen af den nyblifna adeln, Karl XI:s reduktionsadel, de sifferskrifvande uppkomlingarna i reduktions-kollegiet, som, sedan de med långa utslag ruinerat den gamla adeln, fingo ambition att själfva föra krona och vapen. Hennes far Samuel Palumbus hade adlats 1687 som kamrer i amiralitetet och dog som öfverkommissarie 1689. Modern hette Anna Hällberg och var lärftskrämardotter från Stockholm. Efter mannens död gifte

hon om sig, trots sina sju barn, med en annan tjänsteman i amiralitetet — det rådde inom de gamla verken en kollegial älskvärdhet i fråga om att öfvertaga döda ämbetsbröders änkor — Johannes Curnovius, nyadlad under namnet Adlerström och sedermera (1698) lagman i Västernorrland. Härigenom kommo äfven Gripenklos barn att dragas uppåt norra Sverige, och i Härnösand är det som hans yngsta dotter Brita Lisken, född 1686 och således bara aderton år när kärlekskorrespondensen begynner, funnit en »adorateur» i en ung Nyman. Som sagdt, hennes släkt hade inga anor från Ynglingaätten, men hon tillhörde dock i förhållande till den absolut plebejiske Nyman ett »förnämt hus», som han själf skrifver, då han tackar för »all godhet», som visats hans ringa person.

Det är ej lätt att identifiera brefskrifvaren, men efter all sannolikhet är han en Jonas Nyman, död som bryggare i Stockholm, nämnd i Klerckers genealogiska anteckningar och bror till den Nils Nyman, född i Härnösand, som 1742 slutade sina dagar som kyrkoherde i det pastorat, som hette Gladsax men af en berömd efterträdare, Bergklint, omdöptes till Sorgesax. Dock, Lunds stifts herdaminne känner ej namnet på dennes föräldrar. Vår Nyman synes hafva varit handelsman i sin faders affär, hvilken möjligen omfattat linnetillverkning — linodlingen stod i flor i trakten. I alla händelser ser man, att han bor i Härnösand i en liten »kammare», att han far till marknaderna, och korrespondensen slutar med att han reser till hufvudstaden. Brita Gripenklo är ofta inne i länsstaden (hos sin styffar lag-

mannen?) men vistas också långa tider i det fjärran Anundsjö vid Åsele lappmark, antagligen hos komministern därstädes Lars Anzenius. Bland de öfriga omnämnda personerna råkar man idel Härnösandsnamn. Den unge Uppsalastudenten Mört är t. ex. en son till den döde rektorn vid Härnösands trivialskola Mathias Mört, och monsieur Bohm, som också står i brefväxling med den koketta Brita, Ehrengissel Bohm, lektor i grekiska i storskolan, gift med en dotter till komministern i Anundsjö och död 1728. Brefväxlingen är lärorik att studera i mer än ett afseende. Märkena af denna »sirliga stilen» äro otvetydiga, och den beskedlige handelsmannen begagnar så godt han kan hvad han lärt af tidens poesi i tryck och i handskrifna visböcker. »I natt,» heter det på ett ställe hos honom, »drömbde jag om dig min ängel och tyckte lijka såsom iag satt uti din liufwa fambn, hwilket iag af hiertat önskar att det wore sannt, att du wore min och iag finge sitta och luta mitt hufwud till dina rosenfärgade bröst.» Det är ett l i e u c o m m u n i den galanta och pastorala erotiken från 1600-talet, ytterst kanske till uppslaget stammande från Horatius (Ode IV, 1). Dikter som Lagerlöfs och andras tycks han ihågkomma, när han skrifver: »Du bör heta alla Nymphers liuss och prydnad och som solen på himmelen lyser öfver hela werlden, lyser du med dina redelighetz Strålar öfwer alla de fruntimer som både när och fierran finnas kan.»

Men under denna modefernissa är brefskrifvarens känsla djup och naiv, och oftast är hans ton af en okonstlad, rättfram värme, vare sig han tolkar

glädjen öfver sin kärlekslycka eller vemodet, när såpbubblan brister. Hvilken orsaken var, som skilde de båda ungdomarna åt, är ej godt att säga. Slutbrefvet gifver möjlighet till dubbel tydning — antingen kan Nyman, inseende det helas omöjlighet, hafva dragit sig ur spelet med orden »min vackra Jungfru, har icke något att söria för I kan få en dubbelt bättre karl än jag», eller kan man tänka, att han blifvit lurad af sin redeliga flicka — sådant händer — och det är med maskerad bitterhet han »fattige dräng» ber att få sin ring igen. Det må läsaren eller läsarinnan afgöra efter eget tycke under läsningen af den lilla roman, de sex brefven berätta.

Brita Lisken Gripenklo blef gift 1709 med häradshöfdingen i Ångermanland Eric Teet och fick nio barn.

*

Mademoiselle.

Tusen tack för i går och alla dagar min endesta wän på Iorden och för all den godheet mig ringa Person är bewist af det förnäma huset, och önskar iag städse alt sådant ödmiukast aftiena. Effter lofwen will iag dig min lilla wän swara på din begäran, angående linet, så har hon ett halft skålpund qwar men det är icke godt, utan om min wän wille patientera litet till dess hon får hem några skålpund nårraneffter, som lärer skie innan kort, så will iag wara föroblisierat min lofwen att fullborda och så mycket min lilla wän behöfwer att skaffa. I natt drömbde jag om dig min ängel och tyckte lijka såsom iag satt uti din liufwa fambn, hwilket iag af hiertat önskar att det wore sant att du wore min, och iag finge sitta och luta mit hufwud till dina rosenfärgade bröst. Nytt will iag

påminna, folket säger, att du är min Angis(?) hwaröfwer iag mig fägnar att för en så dygdig och waker flicka blifwa agerat, som iag skall referera för dig min wän i affton, till slut redeligit sinne troget hierta hyser och din ädla siähl, Gud gifwe dig en god dag adieu

din trognaste gosse till döden

Hernösand d. 24 N. N.

P. S. Ursäckta hastigheten iag har en arbetzkarl som skall skrifwa af inventarium å (otydligt ord) Vale.

(Utanskriften har intet ortnamn, endast »präsent».)

*

God morgon min redeliga flicka och dygdiga Siähl. Jag takar dig storligen min ängel för din myket angenäma och hiertwarma skrifwelse, hwilken mig af alt hierta fägnar, att en Sådan trogen redelig och uprichtig wän är mig af Gud den högste tillskickat. Jag kan icke tillfyllest din redeligheet afmåhla som sig eliest borde, utan iag säger af uprichtigt hierta att du min lilla Brita Lisken bör billigt kallas och heta alla Nymphers Liuss och prydnad; lika såsom Solen på himmelen lyser öfwer hela werlden, så lyser du med dina redelighetz Strålar öfwer alla de fruntimer som både när och fierran finnas kan. Linet och ullen skall richtigt blifwa bestält, iag kommer till dig i afton klåk. 3 eller förr så will wij föllias till Iungfr. Anna Norman en liten stund. Sluteligen så äst tu mit hierte korn det lilla och ingen skall oss i denna werlden åtskillia som wersen lyder, iag skulle wäl något mera min wän tillskrifwa men bediandes ödmiukast om ursächt, tiden tillåter icke. Vale. — din trognaste och redeligaste wän.

N.

P. S. ursächta hastigheten, iag håller på ragnerar (rangerar?) i gambla docamenter åt min far och sitter såsom iag såte på heta stenar, ty iag längtar till dig. Gud ware med dig adieu.

*

Jag swär der uppå, att aldrig du min ängel ur mitt hierta går, så länge iag lefver och gud förunnar mig hälsan uti denna werlden och wijdare säger iag om du drager dit hierta ifrån mig, min ängel, så sårar du mit och på sidstone dödar du det samma. War nu stadig och fast in till ändan så är iag försäkrat der på, att gud den aldra högste lärer wälsigna dig med mycket godt och på sidstone få lifzens Crona, hwilket gud hafwer lofwat alla som ett gudfruchtigt och ett troget Sinne hafwer. Herren wälsigne dig uti alt dit företagande (ett »N» öfverskrifvet med:) skrifwit i hastighet, af en din som gud förordnat på Jorden Nyavän (Omskr. för Jonas Nyman?)

*

brän upp brefwet.
och wissa det icke.

Min endaste wän på Jorden Gud gifwe dig alt godt af hiertat önskat.

Effter lofwen will iag min lilla wän med några rader påhälsa, emädan min lilla wäns redeligheet är mig wäl bekant och har så inredtat sig uti mit hierta, att den aldrig bortglömes medan lifwet uti mig boor, icke heller skall annat af mig befinnas än redeligheet och uprichtighet usq(ue) ad cineres. Innom 2 dagars förlopp sedan iag skilldes med dig min ängel uti Nääs kom iag hem, men dock nogot opasliger alt intill denna dagen (:gudi ähra:) iag har kommit mig nu braf före och är heelt frisker. Gud låte dig uti Anunsiö wähl öfwer denna högtijden trifwas och snart med helsone der ifrån hemkomma det önskas altijd och af ett uprichtigt hierta. Iag loffte fuller dig min ängehl, att iag skulle resa till Anunsiö i helgen, men det slår mig felt af orsak iag får icke resa bort för min Far, utan måst blifwa hemma hoos honom effter iag varit så länge borta. Ursächta mig min lilla wän, du west det, att man måste mera lyda gudi än människior, som orspråket lyder. Låt nu see min wän att du icke blifwer för länge borta, mig

tyckes lijka såsom ingen mäniskia wara i staden, när min endesta tröst är borta utan iag famlar här i mörkret, så länge till dess liuset kommer hem. Iag sitter uti stor ledsamheet uti min Cammare och har icke någon att gå till, när min vän är borta. Många bekanta har iag, men ingen blifwer af mig estimerat; nytt har iag icke serdeles att skrifwa, utan det förnämsta är det gud den aldrahögste han gifwe dig en frögdefull Juhlehögtijd och tillkommande godt nytt åhr hälsa och sunnheet, med allskiöns lycka och wälsignelse, förblifwandes

Min lilla wäns trognaste dräng till döden

Hernösand d. 27 Decemb: 1704. *N.*

P. S. Iag beder dig min vän undra icke på min hastiga skrifwelse, och sedan wisa ingelunda mit bref åt någon.

Vale.

(I marginalen:) P. S. glöm ingalunda hälsa k. mor med min hörsamma tienst. gud ware med eder, adieu.

*

Jag är din wän, war du igen der till säger jag Amen.

Min lilla väns bref och angenäma skrifwelse är mig i går af Påsten inhändigat, hwaröfwer iag mig af hiärtat fägnar att min lilla wän ihugkommer sin trogna tienare med dess förnäma skrifwelse, hwilket iag och med all som största wördnat giöra wille, men i förstone takar iag gud för de hugneliga tiender, att min lilla wän är med hälsan begåfwat, han låte så länge å båda sijdor Continuera. Jag skref min lilla wän till förleden Påst, gud wet om det träffat min redeliga flicka, eller hafwa de falska Propheter warit framme och afskurit Passet för mit bref, aldenstund iag seer af min wäns bref att det icke är framkommit, och med mons. Spet skickades 3 st. bref som war ankomne ifrån Upsala och sedan många 10000 hälsningar. Iag sitter här så bedröfwat der öfwer att min lilla wän icke kommer hem förren kynnelsmäss att iag får tala med dig ett ord förrn iag reser till Påhlzmässmarknan, hwilket sker straxt

effter 20 dagen. Den andra orsaken är att min lilla wän säger uti sitt bref iag kan hafwa många tillfällen att roa mig ibland goda wänner och godt Compagnie så att man kan glömma bort det man borde hålla parole uti. Gud skal wetta med wad nöije iag uti denna mörka Cammaren dageligen sitter, kära min vän kom hem, kom hem, snart, så får iag skåda lius istället för mörker, ursächta mig att iag icke kan komma till Anunsiö, orsaken har iag nämt uti det förriga brefwet, nytt har iag icke särdeles som meriterar skrifwa, utan för några dagar sedan kom en student hem ifrån Upsala, cognomine, Mört magst: Valanders styfson en hurtig gosse, han förde och bref till dig min ängel ifrån mons: Bohm och åstundar gieerna tala med dig innan 3 wekor reser han tillbakas igen, kanskie iag reser och med till de södre orterna. Låt nu för all tijng redeligheten sitta främst. Hälsa med min hågsamma tienst k. mor mons: Anzenius och alla igemen. till ett slut så önskar iag dig ett frögdefullt godt nytt åhr med alskiöns wälsignelse. Jag tackar öfwermåttan för den nyåhrs gåfwan (mig) blef (be-)werdigat, gåfwor och igengåfwor behålla längst wänskapen, säger Prästen, så will iag samma gåfwa offerera och skiäncka dig igen min lilla wän alt in till min död. Vale, vide et rescribe din trognaste till grafwen.

Nyman.

En mörk kammare d. 3 Januarij
1705.

P. S. ursächta hastigheten och wisa ingen min owålna skrifwelse. Gif swar, Vale.

*

Mademoiselle

Jag betakar Iungfrun öfwermåtan för dess angenäma skrifwelse hvilken blef mig tillbracht för en tijd sedan i Upsala, hwaraf iag förnumit Iungfruns goda hälsa och tillstånd hwar öfwer iag mig storligen fägnar. eliest och betakar iag min wakra Iungfru för sidst och alt det goda iag af min wakra Iungfru åtniutit. Jag skall altijd finnas en

sådan som med taksamhet alt sammans bemöta och aftiäna, men det beder iag min wakra Iungfru att hon aldrig tänker något argt om mig. Jag har icke betett mig arger emot Iungfrun utan sachtmodigt och stilla, war wid godt mod och söri icke, min wakra Iungfru har icke något att söria före. I kan få en dubelt bättre karl än iag som har en waker Condition men iag fattiga dräng hafwer ingen, alt så begäres att Iungfrun är så gunstig och skicka mig min ring igen, Iungfruns ring will iag och med det första öfwersända, effter Iungfrun wille lefwerera mig honom igen hemma, så kan wara lika myket om Iungfrun skikar mig honom nu eller lefwererar honom till min moster. Sluteligen så hälsa Iungfrun mäst sig sielf sin k. moster och anhörige med min tiänst. Iag befaller eder gud alzmächtig och förbl.

Iungfruns Tienstwilligaste

Stockholm d. 12 Maij 1705. *N.*

Ord och Bild 1897.

MIN SON PÅ GALEJAN OCH DESS FÖRFATTARE.

I.

»Min son på galejan» hör till de fåtaliga svenska diktverk från gamla dagar, af hvilka ständigt nya upplagor kunna tryckas. Hvar generation behöfver sin text. Den oceanens salta hafsluft, som fläktar kring Jacob Wallenbergs galeja med de för blåsten muntert svällande seglen, tyckes hafva förlänat boken en oförgänglig friskhet. Liksom alla från begynnelsen af omedelbart lif fyllda skapelser äger den också för litteraturhistorikern en befruktande kraft. Mycket förtjänstfullt är redan skrifvet om denna humoristiska resejournal och dess författare, men ändock förefaller det mig, som om »Min son på galejan» aldrig genomgående analyserats i sin egenhet och sitt sammanhang. Det skall i denna essay försökas.

De lefnadsteckningar, som finnas öfver Jacob Wallenberg, anföra med nedslående enformighet samma torftiga data. En i någon mån rikare och fullare belysning af den märklige mannens lefnadsöden skall här gifvas med hjälp, dels af en otryckt samling intressanta bref från Wallenberg till hans

jämnårige ungdomsvän från skolan i Linköping, den blifvande ärkebiskopen Jacob Lindblom, af hvilka förut blott enstaka utdrag offentliggjorts, dels af en rad obekanta ungdomsdikter, välvilligt ställda till mitt förfogande af en Wallenberg-kännare, docenten E. Meyer, som själf lämnat en kortfattad, men träffande skildring af den talangfulle skeppsprästen. Lätt skall det synas, att Jacob Wallenberg motsvarar sitt verk, och att den mångfald af hugskott och infall, den frodighet, fantasi och bildning, som prägla »Min son på galejan», ägde motbilder hos mannen.

Jacob Wallberg — ty så hette han ända till dess han 1763—64 (»af raisoner, dem jag ej nämner», heter det i bref till Lindblom) aristokratiserade namnet till Wallenberg — föddes i Viby socken i Östergötland 5 mars 1746. Fadern var kronolänsman, hade sexton afkomlingar, afled genom olyckshändelse 1758. Liksom flera af sina bröder genomgick Wallenberg Linköpings skola. Det var ett läroverk, som stammade ända från medeltidens katolska odling, fast dess egentliga grundläggning skedde 1627. Läroverket innehöll både trivialskola och gymnasium, och Erik Benzelius, allestädes kulturbärare, hade under sin biskopstid gjort det till ett af landets främsta. Vi veta, att Jacob Wallenberg hörde till skolans svarta får. Att han sålunda tagit del i de stora skolslagsmålen, tvungit yngre piltar att »karfva tobak och gå efter öl åt sig» samt beträdts med att »om aftonen slunga gymnasistkapporna om hufvudena på stadens tjänsteflickor» — för att nämna i skolans

memorialbok öfliga förseelser — är sålunda mer än sannolikt. En latinsk dikt af hans hand på högtidliga distika skildrar ett uppträde, som förvandlade gymnasiet till »Mars' palestra», och det är föga troligt, att Wallenberg nöjt sig med rollen af dylika händelsers epiker. Dock redan idén att föreviga dylikt på latinsk vers röjer äfven andra intressen. Före sin afgång till Uppsala höll han i gymnasiet orationer på latin och lade sålunda i Linköping grunden till den ganska vidsträckta beläsenhet, som han verkligen ägde trots sitt ständigt och skrytsamt betonade lättsinne. Sin lektor i klassiska språk de sista skolåren — den bekante latinpoeten Samuel Älf, som meddelade ynglingen en fläkt af sin egen kärlek till romardiktningen — har också Wallenberg upprepade gånger på Horatianska metra tackat för faderlig välvilja. Den forne läraren skulle också minnas lärjungen, samla hans manuskript och låta sin klassiska lyra tona öfver hans tidiga graf. Den som kanske mest sporrat honom till flit och studiehåg var dock hans egen äldre broder Marcus, sedermera lektor i Linköping och kyrkoherde, en rikt begåfvad man. Ett latinskt versbref från Jacob till Marcus visar, hvilken innerlighet som rådde dem emellan. I den månlysta, stilla studienatten går Jacobs tanke till den älskade brodern och mentorn. Det hvilar ett vackert skimmer af andligt kamratskap öfver dikten och öfver dessa båda unga skolarer, som i sin fattigdom uppmuntra hvarandra med klassisk vers. Ännu flera år senare berättar Jacob Wallenberg, hur Marcus moraliserat honom. »Hade det varit någon annan,

hade jag simplement grinat däråt, men jag märker, att Marcus har sin förstfödslorätt öfver mig ännu. Nog har jag principer så väl som han, men skilnaden är, han sätter dem i utöfning och intet jag.»

Den 21 februari 1763 ankom Wallenberg till Uppsala för att studera till präst. Annat kunde då för tiden knappast komma i fråga för en humanistiskt intresserad, fattig studiosus. Den lärdes bana fordrade förmögenhet eller ett tålamod, som icke den njutningslystne Jacob Wallenberg besatt. Honom passade icke, som han själf sedermera skrifver »en carrière, där brödbiten sitter ihop med en tandlös käft, jag menar är hiskeligt långt ur sikte, ty Deus est bene mager Apollo, och när kakan blir din, så har du inga tänder att tugga henne med.» Det glada studentlifvet sysselsatte honom minst lika mycket som präststudierna. Han kände sig i sitt rätta element i ett gladt lag, där infallen och sången skimrade och sorlade öfver punschbålen. Jämte några andra glada och vittra östgötar, i spetsen för hvilka stod det osedvanligt rikt utrustade kvickhufvudet S. G. Harlingson, sedermera såsom lektor i Linköping fosforisternas lärare, hade man slutit sig samman till ett af tidens tusende ordensgillen, kalladt »Upsala Tunnor», efter ett af lärdomsstadens Bacchitempel. Han skrifver själf därom: »I ett suplag, där Harlingson var Præses och jag ledamot, vankades så mycken Esprit, så många rim och galanta saker, att hela Björnståls hebräiska Collegium aldrig var så uppbyggeligt.»

Länge förblef Wallenberg dock icke denna gång vid akademien. Hans små villkor tvungo honom

att konditionera och våren 1764 finna vi honom som informator i Västervik, sannolikt hos stadens borgmästare Johan Hanquist. Det var en på sin tid ganska bekant politiker, stallbroder till Renhorn, Kierman och de andra hattmatadorerna i borgerskapet, flera gånger medlem af sekreta utskottet, ifrig förespråkare för lagens helgd — åtminstone när det gällde hattarnes fördel. Wallenbergs lärjungar fingo sedermera, måhända genom sin forna undervisare, anställning i Ostindiska kompaniets tjänst. Wallenberg berättar, att han har »roligt nog» i Västervik, men utan slitningar aflopp dock icke bekantskapen mellan den yre studenten och den lilla småstaden, såsom man ser af hans ungdomsdikt »Skvallret i Västervik» (i Hansellis Wallenbergsupplaga):

Nu fannens gamla mor är löser,
nu bor en djäfvul i hvar knut.
Hvem har nu fred för skvallertöser?
Postväskan som en blåsbälg pöser,
och lögner skeppas tunntals ut.

Västerviks tanter gillade hvarken den glada teologens pokulerande på stadskällaren eller hans »snackande» med ortens täcka »madamer» och uppskattade ännu mindre hans nattliga upptåg »grassatim på en kärra». Hans egna bref till skolkamraten Jacob Lindblom förete den lustigaste blandning af skämt och skolvisdom. Än målar han med klassisk bredd en fähusidyll — kon Rölickas barnsäng — än diskuterar han med långa skäl och motskäl en historisk pliktkollision ur antiken. Men igenom bref-

ven flyter alltid samma röda, eldfängda blod, spelar ständigt samma fladdrande friska inbillning. Han skrifver själf: »Bloden cirkulerar sällan jämt uti ungdomens ådror och den tycks icke vara af samma ingredienser, som de andra åldrars, utan snarare af en materia, som närmar sig till kvicksilfver. En adertonårig fot vill ej gå rätt fram efter en linea och ett snille supra mediocritatem sysselsättes icke på ett ställe.» Lägg märke till, i hvilken naturligt lefvande och förträfflig stil dessa satser äro skrifna. Lifslust, reslust, diktarlust, en oro verkligen »öfver medelmåttan» trängdes i den unga studentens bröst.

Året därpå 1765 — han examinerades af nationens herrar seniorer den 23 februari detta år — torde Wallenberg hafva varit med sina lärjungar i Uppsala, men äfven denna gång icke långvarigt. På hösten 1766 återfinna vi honom nämligen i en annan kondition, denna gång högre upp i borgarvärlden, i Göteborg hos en af direktörerna för Ostindiska kompaniet Martin Holterman. Brefven till Lindblom antyda hans utveckling. I denna nya omgifning, under intryck af handelsstadens rika och rörliga sällskapslif skakade Wallenberg af sig bokdammet och blef i trots af perspektivet mot kappan och prästkragen allt mer ett praktiskt och nöjeslystet världens barn. Till Lindblom sände han vid denna tid ett märkligt självporträtt, som trots sin längd skall här citeras. Det är en sida, som utan ringaste förändring kunde införlifvas med »Min son på galejan». — »Jag är vetgirig och nyfiken» — så begynner denna ypperliga självkaraktäristik — »men tål aldrig arbete. Jag älskar vett, men hatar

lärdom. Jag läser mycket och lärer litet; är mera för det granna än det grundliga, därföre har jag ock samlat mig ett odugligt förråd af det, som roar och pryder, och det som riktar och föder har jag lämnat åt andra. Ovidii kärleksreglor kan jag på mina fingrar, men hur många balkar det är i vår lagbok, har jag aldrig bekymrat mig om. Frågar du mig om Horatius och Catullus, så har jag halsen full af deras okyska visor, men kommer det an på att säga hvad S:t Augustinus har skrifvit, så digito compesco labellum. Nog kan jag språka med en Fransösk löpare eller en Engelsk matros, men lägger du mig för näsan Psaltare Davidis eller apostlagerningarne på grekiska så får du se hvad karlen går för. Med ett ord, af alla sätt att föda sig honett, som nu finnas i riket, är ej något, som jag med alla mina glosor duger till, så framt jag icke vill följa hopens exempel och söka syssla, utan att bekymra mig om, hur den skall förrättas. Sådan ser jag ut på förståndets vägnar, och för att låta dig veta alt, skall jag ta mitt hierta under förhör... Mitt hierta lärer ha det gemensamt med alla andras, att det är en sammelplats för en hop irriga, häftiga och stridiga begär... Men efter jag röner, att nöjen göra det mesta intryck på min jäsande blod, så är jag fallen att tro, att dessa äro min hufvudbegärelse. Dock icke så, att raison och ambition förlorat all sin rätt. Ty det gifves vissa tillfällen, då alt annat måste duka under för min äregirighet. För öfrigt tycker jag mig finna inom mig alla tecken af ett godt hierta, och jag älskar alla skyldigheter, som moralen pålägger, så vida de intet direkt strida mot

mina nöjen. Ty så snart det händer, måste jag medge que les passions renversent la cervelle.»

Hvilken varmblodig och älskvärd ung man tecknar sig icke i denna öppenhjärtiga bekännelse, som snarare öfverdrifver än bemantlar karaktärens svaghet och sinnenas lättantändlighet. Af detta bref och det därefter följande på franska, kavaljerspråket, ser man, att Wallenberg vid denna tidpunkt måhända rent af varit osäker om sin framtida lifsväg. Hans önskemål voro icke synnerligen upphöjda. En rad ungdomsäfventyr, och sedan okvald »besittning af en dägelig kvinna efter ens sinne» samt »födan» — se där de enkla anspråken, sådana brefven formulera dem. Men hur vinna detta lif såsom andlig och materiell goddagspilt: rosiga sparlakan, bord för två med blommor och brännvinsflaska? Den unge mannen börjar känna sig som poet. Han skrifver ett epos »Viborgska Smällen». Det låter skämtsamt, men denna blott fragmentariskt bevarade hjältedikt var snarare ett allvarligt svenskt krigsepos, efter Henriadens mönster. Wallenberg hyllade Holterman på fransk vers och skref rader af dryckeskväden för en göteborgsk dryckesklubb »l'ordre de la bonne humeur». Men hvem kunde lefva som poet? Hellre då — skrifver han till Lindblom — »blifva klockare i Skåne». Så visade sig prästgället äfven för denna föga prästerliga natur vara den enda möjligheten.

Sannolikt var det i denna dilemma, som tanken att blifva skeppspräst på en af principalens ostindiefarare vann insteg i Wallenbergs sinne. Friare kunde man icke hafva det som präst. Det var på

en gång fast ställning och äfventyr, och vandringshågen låg minst lika djup som njutningsbegäret i hans svenska bröst. Därtill kom, att aflöningen var god — Wallenberg uppgifver, att hans första färd till Kanton inbragte honom icke mindre än 2,200 daler silfvermynt i lön, privilegiepenningar och andra förtjänster, en betydlig summa.

1769 hade han fattat sitt beslut och aflagt sina prof. Ett bref från början af detta år låter oss se in i hans tankar. Hans gynnare Holterman har skaffat honom utväg att få göra en europeisk tripp, innan han till julen företog långresan på Ostindien. Följaktligen ärnar han se Holland, Frankrike och England. »Aber warum? Samla wisdom och lära värld? Nej, den liderliga gynnaren tänker aldra minst på det.» Han vill mätta sin »vällusthungrande själ», innan han far bort som skeppspräst. »Förskräckeliga fastetid, jag ser förut, hvad krig prästen får med köttet.» Wallenbergs anteckningar från denna resa vittna om den mångsidiga ifver, med hvilken han iakttog allt nytt omkring sig — och säkert roar han sig i brefven med att svartmåla sig själf i sin ifver att ej spela farisé. Dock högst profan var i hvarje fall den stämning, under hvilken han ingick i sitt andliga ämbete.

I april 1769 lämnade han Göteborg och verkställde den färd till Köpenhamn, Hamburg, Holland, Paris, Rouen och London, som han skildrat i sitt första prosaarbete »Sanfärdig resebeskrifning börjandes med kongl. sjö- och stapelstaden Kongsbacka». Denna lilla resejournal har ej den humoristiska helhet, den originalitetens glans och styrka,

som »Min son på galejan», men är likväl från början till slut genomandad af Wallenbergs soligt ungdomliga humör, käcka rättframhet och friska iakttagelsekraft. Förträffligt skildrar den unga resenären nationalkaraktären både hos fransmän och engelsmän, både Paris, »allvärldens Bollhus», och London. Denna lilla resa bildar afslutningen af hans ungdomsutveckling. Efter densamma är skriftställaren färdig, om också människan sedan, såsom det synes, under de farliga färderna på världshafven skulle mogna till allvarligare stadga.

Vid hemkomsten till Göteborg skedde mönstringen för den långa ostindieresan. Några rader till Lindblom, skrifna en vecka före afseglingen i närvaro af ett par väntande sjöbussar och i deras mustiga språk, skildra detsamma som begynnelsen af »Min son på galejan»: den yra kalasstämningen öfver fria sjöfarares sista dagar i land. Annandag jul löpte skeppet ut. Själfva resan, som »Min son på galejan» verkligen förevigat, skall utförligt skärskådas i annat sammanhang. Ett par högst upplysande bref låta oss åter se, hur Wallenberg kände sig, då han ett och ett halft år senare återsåg fosterlandet efter erfarenheter af alla slag. Han försäkrar själf, att han »blifvit mycket visare i sina tänkesätt nu än förr», men skyndar att tillfoga »fast temperamentet merendels flyter ofvanpå». Detta tilltagande i visdom gick också verkligen mycket småningom, och det skulle vara synd att säga, att han ännu uttrycker sig synnerligen finare eller frommare. Tvärtom, sjöluften tycks först rent af hafva stigit honom åt hufvudet. Den hemvändande oceanfararen

känner sig som en riktig kaxe. Hans »tokroliga resebeskrifning, som beundras af alla utom den stadiga ålderdomen» — »Min son på galejan» var således helt färdigskrifven ombord — gick från hand till hand, och den ovanliga präst, som skrifvit en sådan bok, blef en »mycket efterfrågad, artig, tadlad och begrinad pièce». — »Mina connaissancer äro här ökta med en mängd af de vackraste husen och flickorna stiäl jag mig favörer af med ostindiska blomster.» Om Wallenberg ej varit en kunglig svensk slösare, som gaf gåfvor till höger och vänster och lät den kinesiska arracken rinna i en »punschkälla alla eftermiddagar i sitt kvarter», kunde han också haft en samlad slant i behåll. Men nu nödgades han redan tänka på en ny ostindisk resa och ett senare bref, i hvilket han med ett Don-Juans-skryt, ej synnerligen uppbyggligt hos en ordets man, förtäljer, hur han hos »fruntimret» stack ut både officerare och sekterer, nämner hans snart förestående mönstring för en ny färd till Kina.

Detta bref är det sista i samlingen, det sista personliga dokumentet till Wallenbergs lifshistoria, som är mig bekant. Äfven här resonerar han med vanlig frispråkighet om sig själf och sitt prästerliga kall. »Annars är jag en slät karl i lärdomsvägen och som jag är en hjertlig hatare till all möda, lär jag ej bli annat. Dock predikar jag bra, fast jag är en lös Theolog, ty jag gör det så enfaldigt och ostuderadt, rent utaf opposit mot alla grannlåtspredikanter. Enfin, jag talar ideliga Guds ord och anser alla världsliga blomster som gröfsta blasphemie.»

Dessa uppriktiga och betecknande ord, som antyda hans utveckling mot ökadt allvar och blotta den grundval af gammaldags religiositet, som fanns på botten i hans natur, är den sista förtroliga bekännelse vi hafva af Jacob Wallenberg.

Hans senare öden äro blott kända till ytterlinjerna. Den 9 januari 1772 afreste han med »Stockholms slott», kapten Strehlenert, till Kanton, och hemkom den 20 juni 1773, och 17 januari 1774 åter med »Sofia Magdalena» under »Finlands» förre chef Ekeberg till samma ort, hvarifrån han hemkom den 16 juni 1775 (rullor i Göteborgs bibliotek, samt J. F. Nyströms intressanta framställning af »De svenska ostindiska kompanierna»). Under denna tredje färd författade Wallenberg säkerligen sin dram »Susanna». Det var utan fråga hans mening att åstadkomma en reguljär tragedi i den franska smaken. Ty han beundrade egendomligt nog dess stilrenhet lika mycket, som han klandrade de hela tillvaron speglande motsatserna i Shakesperes dramatik, hvilken dock, tycker man, vida djupare bort tilltala just hans germanska humoristnatur. Lyckligtvis kunde han icke snöra in sig i den konventionella franska stilsträngheten. En känsla, folklig och omedelbar, i släkt med de bibliska allmogeväfnadernas, bryter igenom de korrekta alexandrinerna och gör Wallenbergs naiva skådespel om den kyska Susanna, de lystna gubbarne och den ärlige Jojakim till en troskyldig nordisk lofsång öfver den äktenskapliga trohetens helgd. Det var också denna sträng i stycket, som förvärfvade detsamma en stor omtyckthet, när det efter författa-

rens död kom till uppförande på den Stenborgska teatern.

Troligen var det också just denna dram, som lät den för svensk dramatik vurmande Gustaf III gifva dess författare Mönsterås regala pastorat, när denne stod i beråd att ännu en gång fara ut och plöja oceanerna. Åtminstone är den förklaringen mycket sannolikare än den tradition, som vill veta, att Wallenberg på en offentlig maskerad skulle hafva uppträdt som djäfvul »med horn och klor», och i denna för en luthersk präst betänkliga förklädnad genom diabolisk kvickhet vunnit konungens nåd. Öfver hufvud taget torde de löpande berättelserna, från hans sista tid och verksamhet som kyrkoherde, hafva föga hemul. En antecknare i Personhistorisk tidskrift (1903) har meddelat en rad utdrag ur protokoll, som visa, att Wallenberg som kyrkoherde uppträdde med en rent Catonisk ifver i strid mot »dryckjom och lösa seder». Han genomdref i Mönsterås »en stocks inrättande», vid hvilken oförbätterliga drinkare, skvallrare och förtalare, och sådana som utan laga förfall försummade gudstjänsten skulle lida stockstraff, med mera sådant. Den som känner hans bref af blott några års äldre datum har svårt att låta bli att draga på smilbandet inför all denna gudliga och moraliska ifver. Den andlige sjöröfvaren på galejan blef verkligen präst i sista akten. Sannolikt hade Wallenberg också förändrats under sina vida, farliga resor och deras långa timmar af ensam eftertanke inför haf och himmel. Hans hetsiga, eldfängda karaktär hade sansat sig och allvaret fått öfverhanden. Hans

moraliska människa hade vunnit på kuppen, men humoristen sannolikt gått under, ty dennes ingifvelse låg just i en brinnande inbillning, evigt dallrande mellan yster munterhet, sensuell fröjd och trohjärtadt allvar, lekande med allt, heligt och profant, i samma ungdomliga, frimodiga lifsförtjusning.

Så till vida var det nog för den svenska dikten knappast någon stor förlust, då kyrkoherden Wallenberg året därpå afled »af röt- och gallfeber» den 25 augusti 1778, blott trettiotvå år gammal.

Hans båda resebeskrifningar utkommo först ett par år efter hans död 1781. Gamla trumpna herrar skakade redan då perukerna öfver dessa skildringars ystra och dristiga skämt, men för den öfriga svenska läsevärlden blef »Min son på galejan» genast en älsklingsbok, och den har så förblifvit mer än ett sekel efter sin tillkomst. Den är ett i vår litteratur sällsynt exempel på ett verk, icke existerande på det klassiska namnet, men på sitt inre, alltjämt ungdomligt friska lif.

II.

Hvem har icke som barn i något ålderdomligt borgarhem hört en hvithårig onkel, pekande på salsskänkens bål eller den lackerade brickan på det gamla ekbordet, säga: »den där har kommit till Sverige med ett af Ostindiska kompaniets skepp». På porslinet lyste bladrika grenar och blomgirlan-

der, men på brickan såg man hela taflor — små kineser, som skuro ris på åkrarna, buro tekistor i skulderok af bambustänger eller i trågformade sampaner med skyllerkurar — Kinas gondoler — rodde längs låga flodstränder med pagoder och klocktorn. Ett sagolikt midtens rike skymtade för fantasien med städer som myrstackar, vimlande af små gula yrkesmän, och leksaksnätta trädgårdstäppor, i hvilka docklika kvinnor lustvandrade, ett midtens rike, skinande af glasyr, lackering och brokigt silke, halft luktande kryddbod och halft apotek.

Från och med 1600-talets slut strömmade kinesiska förnödenheter och prydnadssaker i ofantliga massor öfver Europa, hitförda af engelska och holländska handelsfartyg. Det var icke blott lefnadsvanor och lyx, som denna införsel påverkade, utan äfven smak och föreställningsvärld. Utan intrycken från Kina är icke rococons stil tänkbar — dess glatta, speglande ytor, ljusskimrande färgspel och glesa, gungande ornamentik. Aflastade i alla Europas hamnstäder trängde den kinesiska konstflitens tusen föremål till de enklaste hem och påverkade ögon och fingrar.

Till Sverige nådde inflytandet från Kina och Ostindien från och med 1700-talets tredje decennium. 1731 hade också Sverige sitt ostindiska kompani, försedt med vidlyftiga privilegier och skyldigheter, grundade, såsom tiden älskade det, på invecklad nationalekonomisk metafysik. Det är säkert ett minnesvärdt datum i svensk odlingshistoria, den dag, den 27 augusti 1733, då det första af kompaniets fartyg, Fredericus Rex, återkom från

Kanton och därefter den första auktionen på kinesiska varor hölls i Göteborg. Hur främmande och förtrollande måste icke alla dessa bräckliga föremål — tekoppar och fat, vaser, lackerade askar, arbeten i pärlemor och sköldpadd — hafva verkat i de allvarliga svenska hemmen, bland lergods, tenn och furumöbler. En ny tid stod för dörren. Tal och dräkter blefvo lättare, åtbörder och begrepp friare, den bundna hållningen och det karolinska Sveriges styfhet vek — såsom man bäst ser det af människornas konterfej — för ljus, spelande rococo.

På 1740-talets midt, då en ny oktroj för den ostindiska handeln skulle af staten utfärdas, hade de kinesiska artiklarna — trots motståndet från inhemska kramhandlande och fabrikanter — eröfrat den svenska allmänhetens hjärtan och blifvit nära nog ett lifsbehof. Det var icke längre en föregångsman, som vågade sitt kapital på företaget. Stockholms största grosshandelsfirmor, Anders Plomgren & C:o å ena, och Arfwedsönerna å andra sidan, kappades om de indräktiga privilegierna. Ostindiska kompaniet hade blifvit en svensk institution, sysselsättande många människor. Dess hufvudkontor låg i Göteborg och det hade egen hamn och skeppsvarf, »Klippan», vid Göta älfs utlopp i Kattegatt. Intresset för fjärran östern och särskildt för landet, hvarifrån husmodern fick sitt te och sina sagogryn, herrarne sina spanska rör, mamsellerna helgdagskläder af siden och nättelduk, krögarne arrack och apotekarne rabarber, hade stigit mer och mer. Naturreligionens profet i Sverige, Linné, sände på kompaniets fartyg sina missionärer för att

samla och beskrifva, och deras berättelser lästes med ifver. Det var Johan Brelins »Beskrifning öfver en äfventyrlig resa till och från Ostindien åren 1755—57», den förträffliga skeppsprästen P. Osbecks 1757 utgifna Dagbok öfver en ostindisk resa åren 1750, 1751, 1752, ett mönster af en flärdlös, sakrik och fängslande realskildring, samt hans yrkesbroder Olof Toréns långt mindre betydande bref från en färd till Suratte och Kanton med skeppet Göta Lejon 1750—1752. Outgifna äro däremot de delvis bevarade, utförliga anteckningar från färder i dessa farvatten, som gjorts af den djupaste svenska kännaren af de dåtida ostindiska och kinesiska förhållandena, den inalles hela fjorton år på kompaniets fartyg resande, mångkunnige samlaren och superkargen Chr. Henrik Braad.

Ett kuriöst och förtjusande minnesmärke af rococo-Sveriges svärmeri för Kina, som ännu i dag kvarstår, är det lustslott, Adolf Fredrik 1763—1766 lät uppföra vid Drottningholm till födelsedagsgåfva åt Lovisa Ulrika. Likt ett behagfullt och gubbaktigt lekverk af en fantasi, som går i barndom och vill skämta bort timmarna i exotiskt drömmeri, verkar ännu detta Kina med sitt förstummade klockspel och sina rum, som likna handskskrin, tedosor eller ingefärsburkar, inredda till gemak för ett rococohofs lefvande ateniennegestalter.

Uppbyggandet af Kina motsvarar också det Ostindiska kompaniets höjdpunkt. När tredje oktrojen för åren 1766—1786 utfärdades voro bland hufvudintressenterna landets allra främsta köpmän och direktörsämbetet bekläddes under perioden af

så höga herrar som excellensen Karl Scheffer. Under detta skifte af kompaniets historia var det, som Jacob Wallenberg stod i dess tjänst och gjorde den resa, som framställts i »Min son på galejan», den odödliga skildringen af en svensk ostindiefarares erfarenheter och äfventyr.

»I den gyllene korftiden 1769,» skrifver Jacob Wallenberg, »fick jag befallning att infinna mig på svenska ostindiska kompaniets skepp Finland, hvilket låg segelfärdigt för Kanton under kaptenen herr Karl Gustaf Ekeberg.» Skeppet, som Wallenberg med en sjöbjörns godlynta kärvänlighet kallar »hedersgumman Finland», som han förnämt liknar vid kongliga sjö- och stapelstaden Kongsbacka, var en stor tremastare, mätande 450 läster, hvilken redan förut gjort två resor till Kina. Kaptenen hade alltsedan 1741 farit på Ostindien och därunder frestat både ett och annat. Så var han t. ex. ombord på »Drottningen af Sverige», då detta fartyg den 12 januari 1745 förliste vid Shetlandsöarna. Ekeberg var en allvarlig och gammaldags man, det veta vi både af Wallenberg och en resebeskrifning, som han själf utgifvit, genom en lycklig tillfällighet behandlande just samma färd, som Wallenberg förevigat. Karl Gustaf Ekebergs »Ostindiska resa», nerskrifven i bref till vetenskapsakademiens sekreterare Wargentin och försedd med kopparstick (efter kaptenens ritningar) af den melankoliske landtmätaren Olof Årre, är icke i sig själf någon intressant skrift. Det är föga mer än en skeppsjournal med inströdda geografiska och naturalhistoriska notiser. Men den lilla boken har

blifvit oss dyrbar såsom ett nyktert verklighetsdokument, hvilket dubbelt låter oss uppskatta makten i den humor, som skapat Wallenbergs af ystert tankespel tindrande fantasispegling.

Jämför man nämligen Ekebergs loggbok och »Min son på galejan», finner man, att Wallenbergs skildring öfverallt utgår från verklighetens underlag och det äfven i rena småsaker. Man betrakte för ro skull följande parallell. Det är ett ställe, skildrande den våldsamma orkan, som hotade att slå Finland i stycken på Nordsjön den 23 januari 1770.

Ekebergs skildring.

Omkring klockan 10 om aftonen reste stormen en förundransvärd hög siögång, af hvilken en våg, ej den minsta, öfverhöljde skeppet, som icke underligen satte en hvar i den bestörtning att genast sjunka. Kraften af denna svåra vatncolumn, hvilken räckte up emot Förmärsen, stötte med sådan ifver emot Bagbords Bog, att den sönderslog Fockeröstet, som bestod af 7 tums tiock ekeplanka, bräckte alla derpå stående knä och afbröt jernbultarne, kastade ett 13 skeppunds Ankare med ett därpå liggande Varpankare, som voro vid Relingen fastsurrade, inpå däcket, sönderkrossade echaloupen, jollen, och bortsköljde styckena efter dem. Sedan den under ett otroligt brakande och en häftig skakning, som skedde under detta, öpnat sig mellan däcket, fyllde han den där stående skeppsbåten, störtade sedan ned till sådan myckenhet på undra däcket att några kreatur blefvo där fördränkte; omsider steg det ned i skeppsrummet nedrusade vattnet tre fot högt. Den öfriga delen af denna vattncolumn slog ut alla luckor under soltältet och sökte sig väg derigenom, sedan den slitit löst alla bänkar och kastat dem, med dem, som derpå sutto, ner åt lä, lemnandes alla vakthafvande flytande uti det qvarblefne vattnet uti mycken oreda, bland hvilka jag var en, som oförmodat fann mig i vattn upp till armarne, hvilket drog mig

omkull och förde mig på ryggen liggandes fram och åter, till dess jag fattade ett tåg att icke med dess afrinnande komma öfver bord.

Wallenbergs skildring.

Klockan slår 10 — ur vägen, ur vägen! En störtsjö! En dödsförskräckelig buse, så hög ungefär som Otrillan och så bred som Hisingen, rusade i detsamma in från förn, slungade ett ofanteligt ankar in på däck, krossade reling och röst, släpade öfver bord med sig spirorna, jollen och slupen, oaktadt deras dubbla surringar, rasade akterut, kastade öfver ända allt hvad honom förekom, släckte lamporna vid kompasserna och spolade en hel klunga matroser, som packat sig ihopa uti rundhusgången, ända bort till halfmånan. Vår vaksamme, gråhårige kapten sam sjelf fram och tillbaka på däcket och utom en välsignad tågstump, som lyckeligen föll honom i händerna, hade vårt Finland och fru Ekeberg varit ett par bedröfvade änkor. Andre och fjärde styrmannen, doktorn med flere sutto vid bordet, under sunddäck, kullbytterade hufvudstupa öfver detsamma baklänges borta i lä, hvarest de, mellan bänkar och matroser, summo flera minuter af och an, menande sig redan vara uti hafsbottnen.

Hur stämma icke alla smådrag i dessa båda skildringar, och dock hvilken skillnad! Skillnaden mellan ett protokolls själlösa uppradning och en lefvande bilds friska åskådlighet.

»Min son på galejan» är sålunda icke någon skepparhistoria i vanlig mening. Äfven alla dess obetydligheter torde vara sanna. Det är blott genialitetens allt förvandlande solsken, som Wallenberg bestått.

Den resa Wallenberg skildrar är sålunda skeppet Finlands. Vill man minnas dess yttre verklighetskonturer, äro dessa följande. Mönstringen till

färden skedde som det tycks i Göteborg den första december. Åtta dagar senare skedde inskeppningen vid Älfsborg. Afseglingen uppsköts nämligen alltid till senhösten eller inbrottet af vintern för att man skulle kunna draga nytta af passadvindarna i Atlanten och Stilla hafvet. »Finland» lyfte först ankar annandag juls morgon 1769. Kursen ställdes norr om Skottland, men sedan man på årets sista dag nått grannskapet af Shetlandsöarna, råkade fartyget in i en lång och svår stormtid, som räckte hela januari och kulminerade i den redan vidrörda orkanen. Fartyget var till sist så illa medfaret och manskapet så nersatt, att man i skeppsråd beslöt söka land på Norges kust »efter 46 dagars strapage, uti hvilken vi ej hunnit mer på vår resa än hvad vi bekvämligen kunnat göra på 18 timmar, men under tiden räknat 24 stormande dagar». Den 10 februari ankrade »det utmattade Finland» i Svinörsund.

Här rustade och reparerade man nära en månad och afseglade med solsken och glädtig nordost den 6 mars. Nu gick seglatsen sin gilla gång. Den 22 mars skymtade Madeira, i april passerades ekvatorn, den 28 maj såg man Tafelberget resa sin öde, skyhöga spets mot himmelen och den 31 maj kastades ankar i Bay Falzo vid Goda Hoppsudden utanför de nakna bergsryggar, som »de klemiga portugiserna kallat Promontoria Diaboli», efter 86 dagars resa från Norge. Här fladdrade den svenska flaggan i nära en månad för Kaps nyckfulla vindar, medan Wallenberg med sin kapten gjorde ett besök i den holländska kolonien. Den 21 juni hissade Finland åter segel, den 2 augusti varsnade man

från däcket Javas tropiska vegetation. Den 5 september hade man ändtligen efter åtta och en half månaders bortvaro från fosterlandet hunnit målet, Vampo, ostindiefararnes hamnort utanför Kanton. Längre kom tyvärr ej »Min son på galejan» — på papperet. Det kan emellertid hafva sitt intresse att också minnas ett par data från »Finlands» hemresa. Femton veckor låg man i Kina och gjorde affärer med mandarinerna och lämnade först den 20 december »den sluge filosofen Confucius land». Den 1 januari 1771 spanades i stället för de ödsliga Shetlandsklipporna förra nyårsdagen första glimten af de stora ostindiska kryddöarna. Sedermera fortsatte »Finland» färden tvärs öfver Indiska oceanen, dubblerade den 25 februari Madagaskars sydliga udde och gjorde sedan åter lofven förbi Kap. Den 20 mars tog fartyget en kort station vid S:t Helena. Den 25 april passerades norra tropiken och kort därefter erhöll man de första underrättelserna på länge från Europa genom ett franskt fartyg och bland annat tidningen om »Högstsalig Hans Maj:ts Konung Adolf Fredriks bedröfveliga frånfälle». Redan den 31 maj togs lots från Dover, och i kvällningen den 5 juni tedde sig strålande i försommarens klara solnedgång de kära, kala, svenska skären.

Sådan är den yttre konturen af den resa Wallenberg i »Min son på galejan» förlänat den humoristiska bildens liffullhet. I de tre första små kapitlen skymtar ett hörn af frihetstidens Göteborg, Ostindiska kompaniets stad, skildradt med så rask och munter åskådlighet, att Viktor Rydberg häraf

frestats att göra en hel liten rekonstruktion af det gamla Göteborg 1769, tryckt i Göteborgs Handelstidning jämnt hundra år efteråt. Det är afskedsdagarnas glada festiviteter, innan man stiger ombord, som Wallenberg skisserar, ty efter mönstringen fick man en veckas andrum »för att öka sina gamla skulder i land, dricka med vännerna och väta handen på en älskad Celinde med en afskedstår». Sannolikt är det också under sådana sysselsättningar Wallenberg själf tillbragte sina sista åtta dagar i land. Hur mycket hans inbillning sysslade med Chloris och Celinde, veta vi af »Min son på galejan», och ifrig deltagare i glada lag hade han varit sedan Uppsalatiden. I sällskap med den skämtsamma och oförskräckta »veckoskrifvaren» (publicisten) Johan Rosén på storkällaren i rådhuset hos källarmästar Blendermann, nämnd af Bellman, som alla Sveriges krögare af någon notabilitet, eller pokulerande med stadssnillena magister Buss och notarien Brunjeansson på Peter Bonges värdshus, är det vi tänka oss den glade skeppsprästen tagande farväl af fosterlandet. Den 8 september togs sista afskedsrispen hos f. d. skotska konspiratören James Carnegie, värden på »Lilla Klippan», hvilken, såsom Wallenberg berättar, förmanade de afresande att ihågkomma kunglig majestäts förbud för utförandet af allt slags inhemskt mynt (inköpen i Kina gjordes med utländskt, vanligtvis spanskt silfver).

Så skedde inskeppningen, och fartyget blef från och med nu ostindieresenärens värld. Skeppen voro också stora och försedda med en i jämförelse med

senare tiders behof talrik besättning, beroende dels på de tunga skrofvens besvärliga navigation, dels också på deras militära utrustning — ty de voro bestyckade med kanoner, välbehöfliga mot sjöröfvare och kapare. »Finland» hade icke mindre än 150 man ombord. I spetsen för den verkställande makten stod naturligtvis kaptenen, men hans myndighet begränsades starkt af kompaniets förtroendeman, superkargen och dennes assistenter, det lagstiftande rådet i denna republik. Fem styrmän funnos ombord, och jämte skeppsprästen och skeppssekreteraren kunde de tre fältskärerna räknas till ståndspersonerna.

Af alla dessa nämner Wallenberg vid namn endast kapten Ekeberg, assistenten Carl v. Heland och sin vän fjärde styrmannen A. Burtz, sedermera kapten i kompaniets tjänst. Fartygets förnämligaste man var superkargen Anders Arfvedson. Förste läkaren var Johan Henrik Wallman. Herr D., som förlorat ett vad på »5 piastrar, efter han ej förmådde sluka tre höns i ett mål», är sannolikt skeppsskrifvaren Johan Dassau.

Med läkaren Wallman, skeppsskrifvaren Dassau och styrmannen Burtz få vi tänka oss Wallenberg glamma i det på »Finland» stiftade vittra sällskapet »Runio Sacrum», kring punschbålen, bryggd af den starka arracken, och med dem kannstöpande, helst kanske om flickor och äktenskap. Hans egen tjänstgöring var icke mödosam. Enligt Osbeck bestod prästens göromål i att »hålla bön morgon och afton, att skrifta och kommunicera, besöka de sjuka, begrafva de döda samt predika sön- och högtids-

dagar». För att få tiden att gå, måste man taga sig något för. Vanligen sysslade skeppsprästen med naturvetenskap. Men Wallenberg, hvilkens lust icke var naturen »utan människors barn», förnötte tiden med muntert umgänge och glada diskussioner, och först då sådant fattades med läsning och författarskap. Hans egen bekanta lilla teckning i originalmanuskriptet visar honom i hans hytt på »Finland». Med den röda rökmössan på hufvudet, den långa blossande pipan i ena handen och en bok, som han läser, i den andra, står han där trygg och godlynt. På golfvet vid hans fötter synes ännu en uppslagen bok och på ett litet bord en sluten. Där står också fjädern redo i bläckhornet, vid sidan af hvitt papper. Den tillslutna boken är säkerligen bibeln — men de öppna? Ett par ostindiska resebeskrifningar? Ett par medtagna älsklingsförfattare — Ovidius, Dalin eller Holberg? Skeppsprästen gör ett uppehåll i sin lektyr. Han tänker kanske gå till bordet för att anteckna någon af sin skrifts breda lustigheter. Så vårdslöst ogenerad och hemma hos sig själf, som han på denna lilla teckning förefaller, verkar han alltid i sin reseskildring, och opolerade komma infallen med röken af den starka knastern. Men någon uthållighet eller förmåga att skaffa sig ära med sina pund ägde icke detta sorglösa och lättsinniga svenska geni, som icke under ett och ett halft år fick färdig en liten reseskildring och hvilken säkert slösat bort sina bästa hugskott vid bägaren och i vänkretsen.

Men kanske var tiden icke så lång för en sällskapligt anlagd och af reslifvets nya iakttagelser

upptagen man. Efter mörkningen fick intet ljus brinna i hytterna och äfven i stora kajutan släcktes lamporna klockan tio. På dagarna funnos ständigt nya förevändningar till gillen och kollationer. Det var icke förgäfves under den mest klassiska Bellmanstiden, som »Finland» gjorde sin resa, och oceanerna ikring gjorde icke de resande landsmännen sina svenska vanor otrogna. Buteljören regerade öfver en hel källare, i hvilken tunnor med arrack och oxhufvuden med vin lågo i långa rader. Manskapet bjöds minst två gånger i veckan på punsch, onsdagar och söndagar klockan 1 (alltså strax efter Wallenbergs predikan), ur en järnbeslagen balja, så stor, heter det, att man i den skulle kunna dränka en dragon, och så snart det tecknade sig till oväder, ringde brännvinsklockan till en extra hjärtstyrkare. Wallenberg och hans vänner bilda på skeppet en litterär bacchanalisk orden, lik den, som hemma florerade på så många dryckesklubbar. En upprymd stämning af rykande arrack och citron sväfvar öfver mer än ett af kapitlen i »Min son på galejan».

Men framför allt var det reslifvet själft, som tog Wallenbergs tid och tankar i anspråk. Var han i land, njöt han af att iakttaga främmande folk och seder och kastade sig tydligen in i de utländska förhållandena med ungdomlig äfventyrslust. Ute på hafvet skingrade dagens tilldragelser och de växlande naturintrycken seglatsens enformighet. Dessa tilldragelser voro icke alltid af glad natur. Lidandet, sjukdomen och döden voro visst icke främmande för de flytande skeppssamhällena. Man kan utan svårighet förstå det blott af en sådan omständighet,

som att dricksvattnet gemenligen ruttnade och »fyldes med små flugor och gråsuggor». Skörbjugg och rötfeber grasserade också under däck. Wallenberg, som icke i onödan uppehåller sig vid något dystert, skrifver därom: »Jag minnes en dag, då tre lik stöttes öfver relingen.» Hvilken ungdomlig olust att se förgängelsen i ansiktet ligger icke i denna lilla otåliga sats med det pietetslösa uttrycket »stöttes öfver relingen». Man jämföre blott Osbecks i all sin korthet högtidliga skildring af en likbegängelse på hafvet. Den döde, en ung man, »insyddes kort därefter i sin hängmatta, som på hafvet är vanligt. Emot aftonen klockan half fem hissades flaggan på half stång, kastades jord på honom, lästes de vanliga bönerna och under sången fick han i hafvet sitt hvilorum.»

Faran däremot älskade Wallenberg. Den väckte vikingasinnet, hans manhaftiga, gammalsvenska natur, och under kampen med elementerna i stormarna på Nordsjön och kring Kap kom det öfver honom en gäckande uppspelthet. Fanatisk Karl XII:s-dyrkare, som i ungdomen diktat en hjältesång om »Viborgska Smällen», gömde denna unga präst i en hemlig vrå af sin själ soldatlängtan efter krig och bedrifter. Långfredagen 1770 dök en misstänkt seglare upp. »Psalmboken lades bort och laddstocken togs i stället.» Wallenberg hoppades på batalj, men vid första skottet hissade fartyget engelska flaggan och visade sig icke äga annat farligt ombord än en last tvetydiga misser.

De dagar intet särskildt föreföll bjöd likväl hafvet sina alltid skiftande intryck och bilder,

kända från oceanfararnes böcker. Det var Madeiras eviga vår, sändande sin paradishälsning öfver däcket, eller den berusande doften från Javas skogar, där de ostindiska jasminerna blommade under palmträden och den ljumma luften fylldes med vällukter, så att man icke ens om natten ville uppsöka sin koj. Det var skådespelet af hvita delfiner och tumlare, lekande i hafsskummet, åsynen af en stor hval, hvilken vattensprutande och sagolik klöf vågorna, den med en rysning i mörkningen strax vid vattenbrynet sedda stormvädersfågeln, som sjömännen kallade Malefizeren, därför att den ansågs båda ondt, eller det kära mötet med de som svart och hvit damast lysande Kapska dufvorna, lofvande hamn och ankargrund efter en lång hafsfärd. Det var de nya, strålande stjärnbilderna kring »södra korsets» gnistrande sagokonstellation.

Allt detta finns i »Min son på galejan» visserligen aldrig framhäfdt med den moderna stämningsmakarens omsorg och medvetenhet, oftast nämndt i förbifarten eller indirekt antydt, men det finns där likväl alltsammans och gifver den grofkorniga verklighetsberättelsen ett stänk af frisk och fjärran poesi. Hafvet är öfverallt i denna bok med sitt klara brus, sina salta vindar, luften rätt ner i lungorna och den obegränsade rymden, som gör tanken fri, djärf och lätt. Hafvet är det väl också, som skänkt denna lilla vårdslösa bok en ungdomens ostyrighet och friskhet, som icke någon ålder tyckes få bukt med. Skeppsprästen har själf kinden brynt af solen, sinnet renspoladt af blåsten och upprymdt af hurtigt sjölif. Kärnsund och obekymrad, blir han

till hafs den glada hälsan själf. Hvilken ungdomlig trygghet och naivitet är det icke midt i hans grofva ord och syndiga önskningar. Hans dristiga skämt kommer från en samvetsfrid, som ingen skråma har. Herr skeppsprästen ber och brygger bål med samma andakt, och när stormen hviner i tacklet och den mörka oceanen slår mot brädena till den trånga kojen, där han ligger, söfver han med ett skämt och ett fader vår leende i sömn sitt ärliga svenska hjärta.

III.

Den konstnärliga svenska resebeskrifningen är en skapelse af Linnés genialitet. Hvad före honom i denna riktning finns på vårt språk är icke värdt att nämnas, medan efter honom uppstår en hel litteratur af resebeskrifningar, fängslande till innehållet och mången gång också beaktansvärda i fråga om framställningssättet. Linné har icke blott själf föranledt dessa journaler af lärjungar, medelbart eller omedelbart genom makten af hans ord drifna ut på naturkännedomens missionsresor, han har också lämnat det klassiska föredömet för formgifningen. Hans färder till Öland och Gotland, Västergötland och Skåne, tryckta 1745, 1747 och 1751 — de tidigare till Lappland och Dalarne blefvo ej utgifna förrän långt efter hans död — voro under hela seklet de alltid efterliknade, men oupphinneliga mönstren för svensk reseskildring. Dessa

Linnéanska reseböcker besitta också ett enastående, intagande behag. Egentligen skulle de ju blott lämna ett inventarium öfver hvad »i djur-, växt- och mineralriket till fäderneslandets nytta» kunde finnas, men de hafva blifvit något vida mer, berättelser om upptäcktsresor genom svenskt land och natur, som här för första gången fått en systematisk och värdig skildrare. Resedagbokens anteckningsform är alltigenom bevarad i dess korthet och omedelbarhet. Iakttagelserna möta oss än, som de kvällde fram för Linnés hänryckta öga och impulsiva själ, upptecknade i flykten, friska som på ort och ställe plockade växter. Rubriceringens mästare, som med skäl kunde berömma sin konst att skildra »kort och nervöst», gifver notiserna öfver djur och blommor, bygd och mark en aforistisk uttrycksfullhet, som röjer naturtänkaren. Vetenskap och lyrik försmälta i Linnés väsen och i hans skildringar. Såsom genom ett under förvandla sig i hans skrift de många uppradade sakuppgifterna till lefvande taflor. Den svenska våren och sommaren knoppas och blomma i hans ungdomligt naiva, källfriska svenska. Landskapens egen tunga tyckes tala genom växtnamn, skrock och bygdesägner, och öfver det hela lyser rococons täcka fantasiskimmer.

Denna oefterhärmliga Linnéska resestil efterbildade sedan de svenska resebeskrifvarne så godt de kunde. Gärna behålla de journalens korta och konstlösa notisform, och äfven där den måleriska blicken och den poetiska individualiteten fattas, hafva dessa skildringar ej sällan — som t. ex. Osbecks — något af den omedelbara synens och

den rättframma friskhetens behag. Korthet och, när så kunde åstadkommas, en viss epigrammatisk snits ansågos höra till skrifsättet. Ehrensvärds berömda och filosofiska lakonism är blott den sista och yttersta konsekvensen af den stil, »hans majestät af örtriket, herren till alla fyrfota djur och insekter» — Wallenberg är det, som gifvit Linné denna titulatur — använde, då han for på inspektionsresa genom sitt land.

Äfven Wallenbergs reseskildringskonst utgick i början från Linné. Man ser det, om man studerar hans första försök i ämnet, föregångsverket till »Min son på galejan». Den »Sanfärdiga resebeskrifningen» började med: — »Kongl. sjö- och stapelstaden Kongsbacka, belägen under 59° i norr, har en skön domkyrka och ett härligt torn, näst varfskyrkotornet i Göteborg det högsta i hela världen. Antalet af innevånare (två- och fyrbente tillsammantagne) bestiger sig till inemot 00000350, som drifva en vidsträckt handel med Annerstorp och Onsala. Om skansen läs v. Linnés Vestgötaresa, pagina ultima.»

Det första stycke Wallenberg försökte sig på att skrifva af en reseskildring blef en skämtsam efterbildning efter Linné och slutar med en direkt hänvisning till dennes klassiska västgötafärd. Men Jacob Wallenberg var mer än en vanlig 1700-tals resenär, som i dagböcker skref sig till minnes nyttigheter och kuriositeter och gjorde sina rön öfver land och folk. Han var poet och humorist. Reseberättelsen blef ett litterärt utlopp för hela hans rörliga personlighet, för lyrik och satir, hop-

hållna af en humorists inbillningslek med ting och människor. Redan i hans första »sanfärdiga resebeskrifning» spränges prosan ofta af inströdda poem, patriotiska oden, rimbref, självsvåldiga visor och epigram. Söndrigt verkar detta ännu — nakna fakta, fantastiska infall och poetiska utbrott huller om buller. I »Min son på galejan» hafva de skilda ingredienserna smält samman — en i vår litteratur förut okänd dekokt är bryggd, den poetiskt-humoristiska resestilen. Notisformen har gått öfver till saftig, novelliserande bredd, verklighetsskildringens faktiska underlag är alltjämt bevaradt, men öfvergjutes från första ordet till det sista af fantasiglitter, och som en munter fors här och hvar slår hvita skumkaskader, utmynnar den lekande prosan af sig själf i rim och meter.

I detta samband inställer sig frågan om möjliga förebilder, som kunnat leda Wallenberg vid skapandet af detta egendomliga framställningssätt. Den unge skeppsprästen var med alla sina vårdslösa skjortärmsfasoner rätt beläst och lät gärna boken göra knastern sällskap. Mer än ett trettiotal antika och moderna författare citeras och nämnas med gammal bekantskaps förtrolighet i »Min son på galejan». Af dessa — hvilka väl få antagas vara älsklingsmästarne, efter de så ligga i hans penna — äro endast trenne tänkbara som Wallenbergs direkta lärare — Scarron, Holberg och Dalin.

»Jag härmar hellre en lustig Scarron än en djupsint Hobbesius,» skrifver han. »Härma», ordet låter som erkännandet af en skuld, men det är snarare en hel riktning än en man Wallenberg åsyftar.

Den berömda krymplingen var en äkta fransk typ, lämpande sin litterära hållning efter sin puckel. Af naturen tyckte han sig danad till burleskens polichinellroll, och han tog hämnd på ett oblidt öde genom en lifslång drift med allt ideellt och rakryggigt. I Scarrons långrandiga travestier öfver Virgilius ser man, hvilka ansträngda grimaser han gjorde för att synas upprymd. Blodet rann i själfva verket rätt tunnt i denna sjuklings ådror. Men han var en god och elak iakttagare, ett kvickt och cyniskt hufvud. Fransk berättarförmåga och gäckeri är det, som bära det enda lifsdugliga han skapat, den första komiska romanen om ett gasterande teaterbands öden. Vår svenska prästman var af helt annan, naturligt fradgande munterhet, med en sund sangvinikers lifsvärme och välvilja. Direkt har han intet lärt af Scarron, men väl af hela den riktning denne företrädde.

Travestien är ebben efter renässansens mäktiga högvatten af grandiost personmedvetande och hänförd hjältedyrkan. Det är hvardagsskämtet, som förstummadt under högtidsspelets gång vid dess slut begabbar deltagarne, och hvilkets innersta visdom är vissheten om all hänrycknings förgänglighet och allt mänskligts litenhet. Legio äro från renässansens bortdöende under 1600- och 1700-talen dessa travestier — en enda når upp till samma höjdlinje, som den andliga extas, hvilken den vill satirisera. En enda gång i mänskligheten historia har prosans triumf öfver poesien framställts med ett skämt så sublimt, att dess verkan nästan blifvit tragisk. Det är i den af Jacob Wallenberg också

mer än en gång nämnda Don Quichotte. Eljest vidlåder gärna något smått och gnatigt både dessa travestier och deras författare. Icke ens Holbergs ljusa snille har lyckats frälsa Peder Paars reseepopé från skämtets pedanteri. Under frihetstiden — själf en de små synpunkternas och den borgerliga nyttans reaktionsperiod mot ett skifte af heroism — florerade också i Sverige den travesterande uppfattningen. Den yttrade sig hos oss mindre i konsekvent genomförda skildringar, ehuru sådana ej heller saknades. En skrifvare, själf parodisk epigon af en stor andlig kämpefamilj, Olof Rudbeck den yngste och den minste, skref med ämbetsmannaomständlig och trög komik sin Boråsiad, travestien på det karolinska Sveriges krig och hjälteära. Men travestien ingick under det svenska 1700-talet en lefvande förbindelse med hela skämtlynnet och blef i denna förening långt mer älskvärd. Med lekfullt mästerskap travesterade Dalin alla ceremonier och diktarter, och i Bellmans dionysiska själ smälte parodien ihop med lifsberusningen till en strålande världskarikatyr. Både Boråsiaden och Fredmans Epistlar stamma från ungefär samma tidpunkt som »Min son på galejan». Också hos Wallenberg är travestien ett ständigt ingående element, än såsom i »Oxeaden» — det högtidliga likkvädet öfver aflidne skeppsoxen Rölle — framträdande i fullt parodiskt ornat, än blott här och hvar stickande fram toppen af narrlufvan.

Den andra läromästaren för »Min son på galejan» kunde Ludvig Holberg tänkas vara. Den komiska diktens klassiker i norden var ju själf en

äfventyrskär, klok Ulysses, som sett många människors städer och lärt känna deras sinnelag. Brorslotten af Holbergs självbiografi är en resebeskrifning, och resenärer på sällsamma äfventyr äro ju också både den hederlige borgaren Peder Paars och den satiriske examensproletären Niels Klim. Dock äfven om man frånser den stora grundskillnaden mellan bergensermästarens konstnärlighet och andligt målmedvetna komik och den svenska reseprästens lättsinniga och planlösa kåseri, blir frändskapen mellan »Min son på galejan» och de Holbergska verken icke stor. Temperamenten hos de båda författarne gingo fullkomligt isär. Med all sin glädtighet är Holberg en nykter vattendrickare, med all sin lustighet en invärtes hypokondrist, hjärnmänniska med en sjuklig kropp utan sinneslif, ett uteslutande intellektuellt temperament. Prästen på galejan däremot var en svensk vinpimplare från Bellmanstiden, frodig och sund, minst af allt hågad att liksom Holberg betrakta damer som »vackra målningar», och hvilken, hur medtagen han än kunnat blifva af resfeber och skörbjugg, aldrig skulle som Holberg likna sig själf vid »uppsyningsmannen öfver ett turkiskt Harem». De olika temperamenten prägla de båda författarnes skrifsätt. Holbergs stil är den logiska klarhetens och den intelligenta kvickhetens triumf, men aldrig åskådlig, entusiastisk eller pittoresk. I »Min son på galejan» är allt öfverdåd, breda, nyckfulla penseldrag, ung, skrattande sinnlighet.

Närmare står själfva idéinnehållet i »Min son på galejan» en annan sida af Holberg, frigöraren

och uppfostraren, den andliga och sociala polemikern i de »Moraliska tankarne» och »Epistlarne». Ehuru född mer än ett halft sekel senare tillhör också Jacob Wallenberg upplysningstidens första armé, förnuftsdyrkarne på grundvalen af gammaldags religiositet, naturlighetens, nyttans och ungdomsglädjens soldater mot pedanteri och perukväsen, männen ur Leibniz' och Thomasius' skola. Ungefär samma rågångar begränsade bådas frisinne. Holberg var Cartesianskt misstrogen mot den Newtonska världsbilden, fäktade mot »deister och naturalister» och såg i fritänkeri okynne och förhäfvelse. Wallenbergs frimodighet och frisinthet hvilade på en bergfast botten af gammalsvensk prästbildning. Voltaire, »puderhjältarnes» orakel, var för honom en inbilsk gäck och ateismen en hjärtats högfärdssjuka. Men för denna på en gång dogmfria och religiösa världsuppfattning kunde Wallenberg i litteraturen finna en glänsande förebild utan att gå öfver Öresund — hos den svenska kulturens Holberg, Olof v. Dalin, hvilken säkerligen också af alla påverkat honom mest.

Dalin skref de grannaste psalmer och de mest uppsluppna skämt med dogmer och prästerskap, han var modernt fri och fördomslös och dock af gammalsvensk tro och heder, han var förnuftets och lifsglädjens vän, men dock en moralist, fientlig mot förnekaren och hycklaren, han var en skämtare och en spjufver, full af allvar. Det var Jacob Wallenbergs man. Också i »Min son på galejan» stå den religiösa dityramben och bibelskämtet hvarandra broderligt nära. Denne präst älskar att gyckla med

predikningar, äfven med sina egna. Utan synbar misstämning berättar han, hur buteljören efter hans egen högmässa på själfva söndagsmiddagen samlar matroserna till en ny gudstjänst kring punschbaljan öfver språket kommer hit och dricker. Han är utan all ofördragsamhet. »Hvarför ser man icke synagogor i Sverige? Hvarför får icke katoliken bränna vaxljus och förtjäna himmelriket med Guds gärningar inom våra gränser? Hvad skulle det skada oss, att kväkaren satt och drömde på en bänk allenast han gifver kejsaren hvad kejsaren tillhörer?» Oförskräckta ord i munnen på en prästman från 1700-talet! Men med all denna frisinthet var hans religiositet lika varm och hans bön till Herran, att stilla stormen på hafvet, har en gammalepisk innerlighet.

Men frånsedt denna andliga position, som Dalin har gemensamt med många samtida i alla länder, har han en mängd rent svenska lynnesdrag och åsikter, som återfinnas hos Wallenberg. Starkt förenar dem båda nationalitetens band. Som Dalin är Wallenberg midt i frihetstiden en storsvensk med oförglömliga karolinska traditioner, Karl XII:s-dyrkare och sabelskramlare. Dalin brukade på skämt kalla sig fältprost, en titulatur som säkert skulle varit Wallenberg kärast af alla. Drömmen att få hålla gudstjänst framför laddade muskedundrar och blågula fanor satt djupt inom honom. Så satiriska båda voro, oförbehållsamt tagande bladet från munnen mot svenska karaktärsfel och samhällslyten, hyste de i botten likväl en fosterlandskärlek, hvilkens eld snuddar vid det chauvinistiska. Hur

klokt, men också hur kyligt talar icke Holberg om patriotism och nationellt självberöm i jämförelse med de två svenskarne. Blott Dalin på sin utländska resa kommer öfver sundet, glömmer han alla de frihetstidens fel, för hvilka han nyss hade så skarpa ögon, och tänker blott på den »svenska frihet» som »föder af sig lif och behagelighet i hvar vrå». I flärd och bagateller är det allena, som utländingen öfverträffar svensken. Precis sammaledes går det Wallenberg. Han jämför den »svenske Ehrenstrahl» (från Hamburg) med Rafael och Rubens, svenske bronsgjutaren Gerhard Meyer (af tysk släkt) med metallkonstnärerna i Versailles. Stockholms slott är världens ståtligaste byggnad, svensk natur den vackraste och svenska flickor de härligaste för en äktenskaplig paulun. Sverige — det är hans alfa och omega — det bästa Gud har skapat.

> Om jag vetat det förut
> hade jag ej utåt gapat.

Svenska äro de slutligen båda två som gammaldags, sträft frispråkiga moralister. »Argus tål intet smink, den som icke samtycker till det, som klarligen skönjes gagna fäderneslandet, kallar han egennyttig, den som icke begriper att 5 och 1 gör 6 kallar han dum,» eller som Wallenberg uttrycker det »min penna, uppriktig som mitt hjärta, kan icke kalla mormors katt en tiger eller Per Perssons oxe kammarherre.» Den svenska Argus' ton och tankar har också Wallenberg insupit med den första ungdomens tacksamhet mot en befryndad ande, som

sagt ut hans hjärtas tankar. Satiren i »Min son på galejan» står ej sällan Dalins förvånande nära. När Wallenberg t. ex. begabbar det svenska aperiet efter utländska mod och mönster går han i Argus' fotspår, liksom när han gycklar med de braskande adelsnamnen.

> Men adel gör dock ej till saken;
> ett von framför, en hjälm i baken
> föröka ej en Cæsars dyrd.

Samma sak hade redan Dalin skrifvit:

> Och byta namnet i långt af Skiöld, Hielm, Cronor och Kransar,
> lufvan i hielm, korfstocken i lans och skinnpälsen i pansar.

Som Ernst Meyer redan framhållit, finns det också en obestridlig likhet mellan Dalins skildringar från sin Europatripp och Wallenbergs resestil. Men Dalins resebref till hans svenska herrgårdsgrefvinnor och hans påbörjade reseanmärkningar blefvo aldrig tryckta och hafva sålunda ej direkt kunnat påverka »Min son på galejan». Likheten ligger djupare än i inflytandet från skrift till skrift, i gemensamt svenskt lynne, och därtill kom att Olof v. Dalin för Wallenberg allt från barnsben varit den litteräre läromästaren och den svenske klassikern.

Härmed är den andliga kurva antydd, inom hvilken »Min son på galejan» faller, men inom sin litterära sfär är den ett ovanligt självständigt verk, framsprunget ur en omedelbar, frisk själ. Starkast, mest medvetet af alla författare på 1700-talet har Wallenberg också predikat individualismens princip. »En författare kan icke dölja sig själf på pap-

peret. Hans temperament sticker fram uti allt hvad han skrifver. Ni skulle snart tänka, att han doppar pennan i sitt eget blod. Hvad under? Sonen liknar fadern, skriften skribenten. Sådana vätskor, sådana infall! Jag låter mitt temperament regera min fjäder. Är det muntert i dag och sorgset i morgon, så har ni strax två olika kapitel.» Hvilken modern ton i dessa briljanta satser och hur ovanliga äro de icke under 1700-talet med sin personligheten och den personliga stämningen oförskräckt häfdande subjektivitet.

IV.

I det föregående äro de egenskaper hos Jacob Wallenberg redan vidrörda, som gjort »Min son på galejan» till en kär folkbok i alla samhällsklasser — hans varmblodiga natur, hans visst ej förfinade, men ljusa och oförskräckta blick på lifvet, hans öppenhjärtiga frispråkighet och lekande, svenska humor. Wallenbergs uppfattning af tillvarons ömtåligare sidor — exempelvis kärlek och äktenskap — är icke synnerligen upphöjd, hans skämt ej sällan plumpt. En långt högre och snillrikare prästman — biskop Tegnér — brukade om sig själf säga, att han icke räddes ett skämt, äfven om det gällde brudsängen. Kanske rör Wallenberg alltför gärna och — oblygt vid brudsängens sparlakan, och hans skildring af andra visst ej skamliga, men därför ej behagliga naturligheter förefalla stundom oss väl

starka. Med fullt fog har han öfver sitt kapitel om sjösjukan skrifvit »tjenligt att läsas af dem, som behöfva kräkas». Dock, besinnar man, att »Min son på galejan» skildrar lifvet ombord på en ostindiefarare, en omgifning af ärliga, men knappt synnerligen polerade sjögastar, måste man ändock säga, att en medfödd hjärtats finkänslighet bevarat hans penna från den verkliga råheten, och att äfven hans mest drastiska infall sprungit ur en god och ofördärfvad själ. Om man i den samtida litteraturen uppsöker en annan naturtrogen framställning af skeppslifvet ute på oceanen, exempelvis Smollets berömda och förskräckliga i Roderik Random — är skillnaden stor till Wallenbergs och hela den svenska humanitetens heder. En varmhjärtad, leende välvilja är grundtonen i Wallenbergs skämt, och icke förgäfves har därför »Min son på galejan» blifvit en älsklingsbok äfven för våra humorister under 1800-talet ända ner till Wallenbergs beundrare och själsfrände Palmær, hvilken rent af betraktade boken som det svenska skämtets evangelium, och, då elden en gång kom lös i hans hem i Linköping, räddade sig i skjorta och tofflor, men med det från stadsbiblioteket lånade originalmanuskriptet till verket i handen.

Såsom humoristisk resebok är »Min son på galejan», redan i det ofvanstående skildrad och dessutom välbekant utan utförligare signalement. Men en kritiker, som undersöker verket, letar gärna någon ny förbisedd sida, en ansats åt annat håll, som kan ställa författarens personlighet i fullare belysning. Sådana förbisedda sidor synas mig

också finnas i »Min son på galejan». Här och där glimtar fram i denna bok en man af finare anläggning och sinnesriktning. Skämtaren kunde nog också hafva blifvit en moralist och karaktärstecknare. Detta framgår särskildt af de två märkvärdiga kapitel, som skildra Wallenbergs »s. k. naturaliesamling». Som förut är sagdt brukade ostindiefararnes skeppspräster under den Linnéanska tiden vara mer eller mindre naturvetenskapsmän och i sina skeppskistor hopa sällsynta naturalier. Wallenberg låtsas göra likadant, men vi skola se, hur alla djuren i hans raritetssamling blifva symboler för de »människors barn», till hvilka hans lust stod, och beskrifningarna på dessa djurarter lika många karaktärsanalyser, de djupaste han skrifvit.

Wallenberg begynner med flygfisken, ett förfeladt verk, som Jofur skaparen släppt innan den blef färdig och som därför lefver i evig ostadighet. »Flygfiskens moraliska karaktär» — skrifver han — »är yrhet och öfverdåd. Den leker i luft och vatten men dör på det torra.» I samband med denna orosvarelse, som hvarken är fågel eller fisk, som går under, när den flyger högre än vingarna bära, och går under på det torra, tänker Wallenberg på poeterna och hvarför icke också på sig själf? Äfven hans »moraliska karaktär» var »yrhet och öfverdåd».

Den andra märkvärdigheten i Wallenbergs naturaliesamling är en Booby, en tropisk fågel, »förmodligen den dummaste i hela fågelriket och full af svart ohyra». Det är flygfiskens naturliga fiende, och Wallenberg betraktar honom med gammalt

agg. »Han är likast mäster Förskinn i land, hvilken löper ifrån lästen eller synålen till politiska dryckesmöten.» Hur väl känner icke Wallenberg typen. Det vimlar af dem därhemma i frihetstidens Sverige, med sina oräkneliga kannstöpare och partigängare. Dem alla liknar han, ty »dumdristig är han, vårdslös är han, lusig är han, skriker mycket och lämnar smuts efter sig på stänger och rår».

Oskyldigare är trots sitt namn nästa fågel i Wallenbergs naturaliekista, malefizeren, den lilla stormvädersfågeln, ty den bådar lika väl solsken. Den äger »hvarken dygder eller laster», den är bilden af den oskadliga medelmåttan, som fördom och skrockfullhet vörda och frukta.

Då är det en annan fart i det fjärde af de märkliga djuren i Wallenbergs samling — »bidevindsseglaren». Naturvetenskapsmannen Osbeck säger om denne blott, att den är lik maneten, Wallenberg vet mer om honom. »Skapad till en ordinär fisk», harmades han öfver att likna »den gemena fiskpöbeln» och begärde en »nymodigare skepelse», men skaparen Jofur slungade honom åter i sjön, »hvarest han ännu regerad af sin forna smak för besynnerlighet seglar städse mot väder och våg». Med häpnad har Wallenberg i land betraktat hans mänskliga motbilder, de pudrade bidevindseglare, som kalla sig för »starka andar» och dyrka Voltaire. »Bibeln är för gammal, därför duger hon icke. Själen begripa de icke, alltså är det kroppen som tänker. Helvetet är en tusenårig fabel, till att skrämma vidskeplig allmoge. Och hvarför skulle de gå i kyrkan, så länge det är allmänt. En Gud

vilja de väl ha, men kunna ej tåla den som folkhopen dyrkar.» Man hör i dessa ord, hur allt det som fanns af frisinnad, men i botten gammaldags religiös natur hos Wallenberg reagerar mot upplysningstiden, liksom fader Holberg själf trots all sin förståndskärlek dundrade mot »ateister och naturalister». Två Sverige stå här mot hvarandra, Dalins och Kellgrens, två tidehvarf. Och dock gömmer Wallenberg under sin hetta ett sällsamt intresse just för den djärfva, egensinniga bidevindseglaren. Är det hemlig medkänsla med dess trots eller omedveten sympati, när han öfver detta underliga djur vill »gråta en tår och sucka: o, du bidevindseglare»?

Den sista arten i hans samling, hvilkens gap icke ens skulle få plats i hans koj, är hafsvargen, den vilda, glupska hajen, som tyckes vara idel svalg, buk och könsdelar och som biter på hvalfångarens krok, fast blodet forsar ur käkarna, tills han förgås. Storslukaren, den isterstinne herr v. Vielfrass är han lik, Ölberg, den omåttlige drinkaren och Corydon, som, hvar han hinner, knackar på dörren till jungfruhusen för att dö i blomman af sin ungdom, alla dem, som gå under af lifsbegärets öfvermått. Och hur många sådana funnos icke i Fredmans och Movitz' Sverige!

Här slutar Wallenbergs naturaliesamling, men de fem typer han tecknat äro de bästa moraliserande och allmänpsykologiska karaktäristiker 1700-talets svenska litteratur skapat och de mest betecknande gestalterna för hans svenska samtid. Lutad mot relingen under seglatsens långa sysslolösa

timmar har Jacob Wallenberg i de många och sällsamma fåglar och fiskar, som oceanen visade honom, sett bilder af de välbekanta aktörerna hemma i gamla Sverige, och för egen räkning i komedien med älskvärd självironi valt den halft förfelade flygfiskens roll. Ty än en gång, Wallenbergs egen »moraliska och vittra karaktär» var just till punkt och pricka den han i sin beskrifning gaf detta nyckfulla, för lek mellan två element danade djur — »yrhet och öfverdåd». Det ofärdiga och ofullbordade, som enligt skeppskrönikans legend vidlådde flygfisken, fanns hos honom själf, som hos så många andra svenska poeter. Liksom flygfisken »gjorde han skälmstycken», diktade och fröjdades, så länge hafvet och den fria äfventyrsluften blåste ikring honom, men gick under med slokande vingfenor blott han kom på det torra — när han fick brödstycket i ro på den torra landsbygden hemma i Sverige.

Svenska klassiker nr 1 1904.

HERTIGINNANS DAGBOK.

I.

Under detta år har ett svenskt memoarverk af enastående intresse blifvit tillgängligt för vår läsevärld. Det är första delen af den långa dagbok, Karl XIII:s älskvärda och klarsynta gemål fört under mer än tre decennier, från hennes ankomst till Sverige som helt ung och yr prinsessa, intill dess hon som mångpröfvad drottning sett sekel och ideal växla, kungahus afsättas och dö ut och en helt ny tid med en för en rococofurstinna främmande utveckling begynna för det rike, som blifvit hennes andra fosterland. Denna dagbok, som genom Hedvig Elisabeth Charlottas eget förordnande hamnat på Ericsberg och länge utgjort en af de dyrbaraste skatterna i därvarande rika arkiv, är ju icke okänd för den bildade läsevärlden. Gustaf III:s främsta historici — framför allt Elof Tegnér och C. T. Odhner — hafva i stor utsträckning citerat den. Hvar och en, som blott ytligt studerat gustaviansk historia, känner sålunda redan både totalåskådningen och värdet af denna märkvärdiga dagbok. Men när Ericsbergs nuvarande slottsherre genom en publikation af verket i dess helhet låter allmän-

heten få del af detta dyrbara arfgods, är det dock i stort sedt en ny källa, som han gjort tillgänglig. En sådan mängd nya smådrag lämnar nämligen verket på alla punkter, och så orördt och fängslande förefaller det i sitt breda sammanhang.

Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok är nerskrifven på franska och för en snäfvare krets historici och forskare skulle onekligen ett offentliggörande på originalspråket varit mest kärkommet. Men när baron Carl Carlsson Bonde gjort sig det utan tvifvel ganska dryga arbetet att öfversätta den långa memoaren och offentliggöra den på svenska med uteslutningar af omsägningar och upprepanden, synes han dock hafva fattat sitt utgifvarevärf riktigast, åtminstone om det gällt att göra arbetet läst och så uppfylla författarinnans egen önskan. Ty Hedvig Elisabeth Charlotta gör ingen hemlighet af sin litterära ärelystnad. Hon skrifver för en om också sen publik och vill, att »eftervärlden» skall sysselsätta sig med hennes anteckningar. Hon hör icke till dem, som skrifva af blott inre meddelelsebehof. Ett stycke af en blåstrumpa tittar fram öfverallt i denna dagbok, liksom i hennes ofta mer siratliga än omedelbara bref. Men aftryckt med diplomatisk trohet på hennes franska, som visserligen är mer vårdad än mångas af hennes samtida, men det oaktadt ofta krånglig och oöfverskådlig, skulle denna långa dagbok blifvit blott en historisk källskrift för de lärda. Nu är den vorden mer än så, ett lefvande dokument, som måste passionera alla, hvilka öfver hufvud taget intressera sig för det förgångna. Man får då finna sig i, att den

tidsparfym, som ligger i språk och uttryckssätt, är borta — den har dessutom nog aldrig kunnat vara särdeles stark hos en tysk prinsessa, som på dåtidens abstrakta franska återgifver svenskt lif.

Den ståtliga med både pietet och talang utgifna dagboken erbjuder sålunda en utomordentligt fängslande läsning och väcker många reflexioner både om författarinnan själf och det hof i hvilket hon framlefde sitt lif.

När Hedvig Elisabeth Charlotta i juli 1774 landsteg i Sverige och med pomp och ståt under de mest uttänkta ceremonier, som den gamla regimens husgudinna, feen Etikette, kunnat uttänka, infördes till Stockholm och sin brudgum, var hon ett femton års barn. En af kammarherrarne, som varit nere och hämtat henne, berättar hennes upptåg under resan öfver Östersjön. »Hon hoppade omkring på däcket, lade sig på magen för att se officerarne äta i rummen under däck, ropade genom luren på sin hårfrisör.» Ett år senare — således sexton år gammal — begynner hon sin historiska dagbok, som allt från början vittnar om klart öga och moget förstånd och som vid teckningen af ett hofs brokiga spel af intriger och händelser vill komma på spåren de handlandes motiv och pejla deras karaktärer. Denna brådmogna iakttagelseförmåga, denna klarsynthet under ytan af tanklös ungdomsyra, är tidens. Hela Hedvig Elisabeth Charlottas väsen finner man också i motsatsen mellan hennes stora, iakttagande ögon och hennes grimaserande, skrattande flickmun. Betrakta ett ögonblick Roslins porträtt, måladt just samtidigt

med att den unga furstinnan begynte föra sedetecknarens penna. Allt är barnsligt mjukt och ändock kvinnligt världsklokt i detta oregelbundna, men täcka ansikte. Denna lilla prinsessa, som halft maskeradaktigt leker med sin fursteprakt, har en medfödd fond af omdöme och allvar. Hennes tokerier ligga på läpparna och icke i hjärtat. Många vågade infall hafva tillskrifvits henne, men ingen enda vågad handling. I en stund af muntert lifsmod kan också hon börja en generalmönstring öfver sina erotiska resurser och på tidens vis i ett självporträtt göra ett inventarium öfver sin fysik. Men hela skildringen röjer, till hvilken klass af kvinnor hon hör. Hon döljer visserligen inga af sina företräden. »Mitt hår är ganska vackert cendréfärgadt, mina ögon äro stora och milda och hafva till och med ett ömt uttryck, när jag så vill, min hals och min barm äro hvita och välbildade; mina ben äro raka samt likasom mina fötter välformade, ja, jag kan nästan påstå, att det är det bästa jag har.» Allt detta låter ju både uppsluppet och kokett, dock till hvarje företräde fogar prinsessan med berömvärd objektivitet ett »men». Pannan är för hög, näsan och tänderna äro för stora, munnen för mycket dragen ut på bredden af ovanan att ständigt göra grimaser, klädseln slarfvig och hela uppenbarelsen »icke särdeles lysande». De kvinnor, som med sådan sanningskärlek samtala med sin spegel, tillhöra iakttagarinnornas, icke de självberusade hjältinnornas klass. Hur framträder icke här en kvinnlig skriftställares typ! Denna furstinna kommer att höra till dem, som »se på» — och an-

teckna. Hon har i själen en skrifpenna och en liten anteckningsbok, bunden i maroquin.

Allt som i dagboken rör Hedvig Elisabeth Charlottas personliga och äktenskapliga lif blottar också samma oklanderliga förstånd och samma lugna klarhet. Ingenting är mera karaktäristiskt för henne än det sätt, hvarpå hon skildrar sin gemål hertigens gamla lidelse för grefvinnan Löwenhjelm, född Fersen, och återknytandet af deras förbindelse efter hertigens giftermål. Ehuru prinsessan räknar svartsjuka som en af sina specifika egenskaper, skrifver hon om sin ställning till mannens älskarinna följande: »Jag har mina skäl att vara höflig emot henne, för det första är det mindre besvärande för mig, att folk tror, att jag ingenting vet om deras kärleksintriger, för det andra är det ju möjligt, att hertigen, när han ser, huru jag tager saken, förr kan återvända till mig. Han torde uppskatta mitt ädelmod och skänka mig sin högaktning; ehuru detta visserligen är en ganska otillfredsställande känsla makar emellan, är det dock bättre än fullkomlig likgiltighet, och som från högaktning till vänskap steget icke är stort, kan jag kanske med tiden återvinna äfven denna.» Någon kvinnlig Othello är tydligen icke den sjuttonåriga unga dam, som i sitt äktenskaps andra år nerskrifver detta gumvisa snusförnuft. Att prinsessan efter längre samlif med sin vankelmodige och utsväfvande make tog hans många mamseller och sitt äktenskap kallt kan ingen undra öfver. Men en hög grad af filosofi betyga onekligen ett par reflexioner från 1781, i hvilka hon — med en för öfrigt beaktansvärd psyko-

logisk blick på sin gemåls och åtskilliga andra mäns natur — för husfridens skull önskar att han fortast möjligt skaffar sig en mätress. »Så länge han hade sina älskarinnor, var det mycket bättre, men sedan den sista blifvit landsförvisad, för att hon tillåtit sig nedrigheter emot konungen, har hans lynne blifvit ännu värre.»

De båda makarna voro också motpoler, skapade att icke förstå hvarandra. Hedvig Elisabeth Charlotta uppträdde som en sorglös och nyckfull yrhätta — men i botten var hon en fattad, jämn, lugn och klartänkt liten person.

Hertigen var däremot patologisk nervmänniska alltigenom, med en hetsig och sjuk inbillning. Hans gestalt som ung furste har aldrig fått en genomförd teckning. I den populära föreställningen är den helt undanskjuten för Karl XIII:s åldrade och komiska figur, en sorts konungslig »fregattkapten», magkrank och harhjärtad som den i komedien. I ungdomsåren förefaller han visst icke tilldragande, bedräglig och svag som han var, men i alla fall intressant såsom profkarta på tidens alla fantasterier, med ett omåttligt sensationsbegär, gripande efter all slags berusning, kvinnor, alkohol och andeskåderi. Och så därtill Hogland samt åtminstone ett stycke af en modig sjöman!

Men om allt detta har hans makas dagbok föga att förmäla. Denna kolerikers dunkla svärmerier falla alldeles utanför hennes klara naturs omkrets. Hedvig Elisabeth Charlotta är en kärnfrisk sangviniker, i hvilkens ådror blodet rinner fredligt och lugnt. Hon har en harmonisk varelses många och

afundsvärda dygder: godhet, mildhet och rättvisa. Osårbar och gladlynt, är hon danad till fredskulla, utan lidelser och antipatier väger hon rätt som en god liten hushållsvåg och är därtill frimodig och sanningskär, som en kvinna hvilken vet sig vara ren och utan baktanke. Hon är med ett ord, hvad man kallar en människa »med hjärtat på rätta stället» — och aldrig på det orätta, där de öfverdrifna, som älska, lida och hata, hafva det. Hur karaktäristiskt är det icke för denna barnlösa iakttagerska och skriftställarinna, att vänskapen är den enda känsla, som aflockar henne några ord i den »högre choren». Två passioner har hon sålunda haft, den ena för sin hjärteväninna Sophie Piper — den olycklige och högdragne Axel Fersen d. y:s olyckliga och högdragna syster — samt den andra för denna dagbok, som hon ju också skrifvit i form af fingerade bref till väninnan!

Med denna karaktäristik är också Hedvig Elisabeth Charlottas memoarer karaktäriserade. Sök icke i dem starka och lidelsefulla tonfall — författarinnan är den tempererade zonens tempererade barn. Något rop af stark rörelse, uppskakning eller djup medkänsla, som bränner sig in i minnet, finns icke i hennes lugnt framflytande krönika. Sök icke heller i dessa memoarer en starkt personlig uppfattning af människor, ett egendomligt lynnes sätt att i sin specifika strålbrytning afspegla världen. I det fallet stå många historiskt vida mindre betydande anteckningar från gustavianska åldern öfver hennes. Till och med hennes berömda godlynta infall är det ondt om i dagboken. Ansikte mot ansikte med sig själf

var hon icke uppsluppen, hvarken glad eller ledsen, men af en stilla och förståndig belåtenhet. Men det, som gifver hennes framställning värde, är välvilja, sanningskärlek och rättrådighet — stora gåfvor isynnerhet för en historisk skildrare. Hennes själ var ett förträffligt litet urverk, som hvarken gick för fort eller för långsamt och därför kan antagas att med stor precision hafva visat hvad klockan var slagen.

II.

Intressantare än den unga författarinnan själf, är det brokiga lif hennes dagbok lefvande framställer. Dock när man kallar den mängd skiftande bilder och situationer, som dessa åtta års krönika upprullar, »brokig», är det med en bestämd reservation. Det finns i denna bok ett vimmel af aktörer och aktriser, af vackra och fula masker, af upptåg, som aldrig taga slut. Mer oaflåtligt än kaleidoskopets färgade glasbitar växla kombinationerna af dessa sidendräkter och spetskjolar. Men trots detta virrvarr af personer och scener är skådebanan ständigt en och densamma. Rummets enhet är bevarad under detta långa åtta års drama med dess mängd af intriger och gestalter. Skådebanan är nämligen från början till slut endast och allenast hofvet. Mellan all annan verklighet och den furstliga dagboksanteckner skan stå glas, genom hvilka hon icke ens tycks bry sig om att sända ett förströdt ögonkast,

slottsvåningarnas och de kungliga åkdonens fönsterglas, genom hvilka hon kunnat iakttaga svensk natur och svenskt folk. Dock, denna ensidighet kännetecknar det mesta af all förnäm memoarlitteratur, så mycket mer en dagbok af en furstlig person, för hvilken hofvet tillika är hemmet. Men om de många rundt omkring icke nämnas, icke införas ens som en namnlös kör, äro de dock ingalunda alldeles borta. Upp till kungaslottet löpa alla slags samhällstrådar för att där samlas på riksnystanet, och kommer det fnurror på trådarna utanför, märks det också däruppe. För öfrigt är detta gustavianska hof hvad hof slutat att vara med revolutionen, en hel samhällsklass' tummelplats och tornerbana. Hofvet är under Gustaf III så godt som hela Sveriges adel. Den antecknande prinsessan hade så ett stort stycke af sin samtids lefvande Svea rike att skildra. Dock icke ens så vidt går hennes ärelystnad, hon håller sig till själfva centrum — konungafamiljen. Det måste också medgifvas, att den gaf ämne nog. Släkten var af det bråkigaste slaget — med sinnen konstiga att loda för en memoarförfattarinna i »tonåren».

Om något i denna dagbok vittnar om outvecklat omdöme, är det ett alltför bredt och vidlyftigt sysslande med hofvets yttre nöjeslif. Skildringarna af sällskapstillställningarna: upptåg, baler, improviserade fester och societetsspektakel, intaga en fullkomligt oproportionerlig plats i denna hofkrönika. Hedvig Elisabeth Charlotta beskrifver en maskerad eller ett divertissement med en noggrannhet och en omsorg, som gällde det riksviktiga hän-

delser. Alltför mycken tid och utrymme hafva dessa festreferat tagit från skildringen af människor och karaktärer. Dock, det är något tidstypiskt också i detta. 1700-talet, som var frivolt mot så många allvarsamma saker, tog ofta nöjet och bagatellen med ett allvar, som förbluffar. Det finns godt om nöjets pedanter i detta tidehvarf. Men saken har en annan och djupare sida. I detta utomordentliga behof efter utklädsel, spel och teater, larmande upptåg och maskerader låg något af seklets hemliga, aldrig rätt tillstådda eller förstådda oro, en flykt från den myckna världsklokheten och torkan, en lust att rymma från den allt mer förtärande förståndsmässigheten. Mest förvånande är, att denna rymningslek tycks hafva lyckats. När man läser hertiginnans skildring af alla dessa fester, undrar man än en gång öfver den förmåga af illusion, som dessa eljest så nyktra och krassa realister hade i sin glädje. Aldrig har heller någon tid så älskat och så med hvarje blodsdroppe förstått allt hvad teater hette, som detta århundrade och denna släkt af Thalias dilettanter, för hvilka skådebanans konstladt förhöjda belysning så väl passade, och hvilkas lätta och lättsinniga danssteg voro danade för de vacklande bräder, som föreställa världen. De spelade sin briljanta och långa intrigkomedi med sådan lust och glädje, att de helt glömde bort galleriet med dess mörka åskådarmassor. Ännu med teatersminket på kinderna, och yrvakna inför verkligheten, kände de marken darra under sina fötter, och husen ramla som kulisser rakt öfver sina hufvuden.

Det är dylikt man skall ihågkomma, när man

läser skildringen af alla dessa teatraliska fester. På oss verkar alltsammans förunderligt barnsligt. När vi läsa om hur en »bortröfvad tårta» gifver anledning till långa serier af upptåg och tillställningar, känna vi oss nästan skamsna å de deltagandes vägnar och åt deras menlösa lustigheter. Men att läsa dylika festreferat, hundra år post festum, är också som att öppna en hundraårigt stängd kista med kläder och toalettföremål. Vällukten har blifvit unken och fadd, sidenet skrynkladt, och i den kalla, klara dagern betraktar man nästan förläget den svarta halfmasken af sammet, den lilla docksolfjädern af elfenben, sidenkolten med sin rundade spetskant. — Hvad allt detta en gång sett annorlunda ut i det rätta ljuset, med det rätta teckenspråket, när ungt, rödt blod uppbar det hela!

*

De år, som första delen af Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok omfattar, rymma den stora familjetragedien i Gustaf III:s lif, ty med alla groteska, motbjudande och opera-comique-aktiga episoder är dock den stora striden mellan Lovisa Ulrika och hennes son ett verkligt sorgespel. Särskildt står i hertiginnans framställning den åldrade och förtärda kungamodern i ett ljus, som blir långt mer tragiskt, än antecknarinnan själf tyckes ana. Kampen mellan modern och sonen, mellan moderns lidelsefulla härsklystnad och sonens brännande äregirighet, mellan moderns tygellöst våldsamma sinne och sonens nervösa retlighet, var icke ny, då hertiginnan

anlände till det svenska hofvet. Den stammade från det första ögonblicket, då Gustaf visade tecken att blifva en människa för sig och erhöll en skymt af regentskapets verklighet. Ända från 1762, då den 17-årige kronprinsen genom säte i riksrådet först fick sin hand i det offentliga, var förhållandets innerlighet grumladt. Det var sålunda en af dessa medfödda maktstrider mellan tvenne viljor, som gör allt brännbart och explosivt, och den fick en dubbelt passionerad karaktär därigenom att hos Lovisa Ulrika försmältes den despotiska moderns och den undanskjutna regentinnans auktoritetsbegär. Lusten att tyrannisera, smaken för trakasserier och scener, böjelsen för familjesplit, som växte till verkliga stormar, lågo i familjen. Man ihågkommer Wilhelminas af Baireuth — Lovisa Ulrikas syster — skildring af sina barnaår (i hennes berömda memoarer) som ett enda långt husligt gorm med konvulsioner och uppträden mellan en brutal familjefader, en i sin ömhet despotisk mor och förtryckta, i lönn intrigerande barn. Det är eget att möta samma skådespel i än en generation, och Lovisa Ulrika hade mycket både af sin faders tygellösa våldsamhet och af sin moders misstänksamma svartsjuka.

Den olyckliga tvekampen mellan änkedrottningen och konungen behärskar helt den första delen af Hedvig Elisabeth Charlottas hofkrönika. Den inträdde ju också under just dessa år i sitt sista, mest ödesdigra skede. Allbekant är, att detta berodde på Lovisa Ulrikas om otrolig kärlekslöshet och oförstånd vittnande beteende i den Munckska

affären, i det hon, kungamodern, icke aktade för rof att uppträda som bärare af ryktena om tronarfvingens bristande legitimitet och så gifva talet härom en nästan officiell hemul. Hela denna historia och dess kedja af skandalösa och spännande scener äro, med den ena variationen mer bjärt och påmålad än den andra, skildrade i alla samtida anteckningar. Senare historici hafva sökt reda ut den hoptrasslade härfvan af förtal, intriger och motsägande uppgifter. Lugn och klar är Odhners framställning. En intressant skildring, som här hemma torde vara föga känd, finns äfven från tyskt håll. De preussiska historikerna H. Hüffer och F. Arnheim hafva (i Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1893) lämnat en utförlig teckning af hela striden mellan mor och son, grundad på depescherna till Fredrik den store från tyska legationen i Stockholm och framför allt från dess ambassadsekreterare A. F. Mencken, Bismarcks morfader. Men trots allt är det dock först i hertiginnans dagbok, som hela förloppet står lefvande för oss. Här få vi de stora uppträdena i ohöljd nakenhet, och ehuru man vant sig att ställa ganska stora fordringar på kungliga skandaler, tillfredsställer denna alla billiga anspråk. Ensamt ett skimmer af en erotisk seraljromans komik frälser t. ex. från ren ruskighet de kungliga syskonens uppgörelsescen af år 1778. Äfven graden af de fientliga parternas — ty annat kan man knappast kalla moder och son — känslor har först genom dessa anteckningar, som öfverallt medtaga punkten öfver i't, blifvit oss bekant.

Men oaktadt skildringen sålunda har den starkaste verklighetskolorit och är undersökt med den största omsorg och utförlighet, står ännu mycket af det väsentliga i dunkel, och lär väl också så förblifva i all framtid. Jag tänker härvidlag mindre på yttre motsägelser — sådana som t. ex. att hertiginnan låter Lovisa Ulrika ensam vara, om ej roten och upphofvet, så dock »primus motor» till alla förvecklingarna vid Gustaf IV Adolfs tillkomst, medan andra källor ur första hand låta hertig Carl bära en dryg del af ansvarsbördan. Det är möjligt, att Hedvig Elisabeth Charlotta förmildrar sin gemåls skuld eller rent af aldrig fått klart för sig hans högst tvifvelaktiga roll i skådespelet, ty fullständigt förtroende skänkte han henne ingalunda. Det är möjligt också, att dessa stridiga uppgifter kunna hopjämkas. I hvarje fall har dylikt mindre betydelse. Men det är dunklet öfver parternas innersta motiv och tankar, som man icke heller här får skingradt, man kan förtvifla om att någonsin få den slöjan lyftad, när hertiginnan, som stod de agerande så nära, icke förmått det. Tydligen gör hon allt för att vara en skicklig detektiv, använder sin »mera stora än välformade näsa» — som hon uttrycker sig — för att spåra upp driffjädrarna, men dessa båda människor, med sina lidelsefulla inkonsekvenser, äro för henne gåtor af halft monstruös underlighet.

Icke heller för den moderna kritikern är det, trots det rika materialet, godt att förklara dessa två människors handlingssätt, om man vill gifva detsamma logiska bevekelsegrunder och logiskt

sammanhang. Aktstycken, redan dubbeltydiga för parterna, kunna också af oss tolkas på flerahanda vis. Förgäfves söker man af dem säkerhet i diagnosen öfver dessa tvås hemliga lidanden och afsikter.

Att Lovisa Ulrika upptog den Munckska historien, är nämligen ofattligt, så länge man blott ser saken förståndsmässigt. Till nöd hade det kunnat förklaras, att hon gjort det, om hon trott sin son vara förd bakom ljuset, en konungslig komedifigur. Då hade hennes uppträdande, den ömhet för att icke en bastard skulle utränga det äkta blodet från tronföljden, lidelsefullheten med hvilken hon själf försvarade sitt handlingssätt, kunnat förstås. Men då hon själf både tyckts tro och påstod, att konungen och Munck voro i komplott, att stallmästaren var en af husbonden önskad Cicisbeo, som fått nådigt uppdrag att resa i hans ärenden, måste hon hafva förstått, att ingenting fanns att vinna utom strid och olycka, ingenting att uträtta utom skandal. Att hon dock uppträdde, som hon gjorde, var sålunda rent patologiskt. Det som dref henne var det onda i hennes själ: hennes långa, besvikna lifs bitterhet, en dämonisk naturs hemlighetsfulla begär att sarga och ställa till olycka, en försmådd och despotisk kärleks lust att slå. Så var det en hård rättvisa i, att det förgiftade vapnet mest obotligt sårade henne själf. Sedan den stunden hon begynt denna strid skulle hon ingen glad dag hafva mer, och den ofrid hon frambesvurit skulle sedan intet kunna stilla, icke hennes barns böner och tårar, icke några förklaringar, icke hennes ålder och

ensamhet, icke ens allförsonaren döden. Ty ännu hennes dödsstunds ro och höghet störtes af denna strids brinnande agg, af den inför slutet dubbelt upprörande förlikningskomedien med sin förlåtelse, begärd för skenets skull och utan allvar och gifven kanske mest för att — om också »in extremis» — njuta förebråelsens och sista ordets dyrköpta öfvertag.

Men Gustafs eget handlingssätt bär ej heller det prägeln af logik och sammanhang. Hans motståndare se visserligen i detsamma en Machiavelliskt genomtänkt plan att frigöra sig från modern och stiga i folkynnesten mot skuggan af hennes orättvisa och otillbörliga tillvägagående. Men konungens handlingar äro alltför motsägande och växlande för att stöda en sådan tydning. Hvad man ser, är, att hans moders uppträdande år 1778 bildar en kris i hans förhållande till henne liksom i hela hans lif. Banden dem emellan voro visserligen brustna långt förut, men från och med den stunden dör inom honom icke blott hvar sonlig känsla, men till och med minnet af hvad hon en gång varit, till och med pietetens instinkt. Han känner icke som hon ett hat, som är kärlekens afvigsida, men en nervös otålighet, som förnedrar honom till småaktigheter, en uttröttad köld, som låter honom försöka komma för sent till hennes dödsbädd, sedan den af etiketten fordrade försoningen ägt rum, en utpinad elakhet, som rent af låter honom göra giftiga anmärkningar öfver moderns långsamhet vid anträdandet af den sista färden.

Hvad man ser, är sålunda tvenne hjärtan, som

attrahera och repellera hvarandra med allt mer ökad häftighet. Det är på känslans och nervernas område ensamt, som lösningen finns till denna hemska strid mellan mor och son. Men just därför att läsaren så tydligt känner detta under studiet af dagboken, är det som den gamla, ensamma och förödda kvinnan, trots det hennes skuld var den ojämförligt tyngre, likväl mot ens vilja väcker den större sympatien. Det är icke bara, att hon är olycklig, sjuk och gammal, en mor, öfvergifven af nästan alla sina barn, som griper vår medkänsla, men än mer just det omåttliga och patetiska i hennes groll. Som en af Islandssagornas självförtärda och olycksaliga kvinnor förefaller hon, tragisk därför att hon främst till eget kval dukat under för en osäll natur. Hatet, de despotiska ömhetsropen, den vilda makttörsten, alltsammans stammar från en sjuk själ och blödande inälfvor.

I det hela torde Gustaf III — och med honom skall man rätteligen börja och sluta hvar liten uppsats, som rör hans tidehvarf — knappast hafva fått på sitt minne någon tyngre sten än denna hans svägerskas skildring. Man kan icke beskylla henne för någon sorts partiskhet. Hennes teckning har mångenstädes en rent fotografisk trovärdighet. Så betyder hennes porträtt långt mer än de adliga motståndarnes och memoartecknarnes vrångbilder. Jag vet icke rätt, hvad det är för ett drag af något småsint och hållningslöst, som här hos konungen — oafsedt äfven förhållandet till modern — plågar läsaren. Det fordras, för att ej af dylikt rent nedslås i sin beundran, att man erinrar sig, att hertiginnan

dock blott ser Gustaf III som familjemedlem, som make och son, och icke ett ögonblick som regent, öfvervinnande svårigheter af alla slag och besjälande ett rike med sin nervösa energi, öfverlägsen hela sin omgifning i fri syn och stora drömmar. Det fordras att man erinrar sig, att denna monark mer än många andra furstar, men likt åtskilliga diktare och konstnärer, i kvinnlig behagsjuka och skådespelaraktig maskerad sökte en ömtålig personlighets självförsvar.

III.

Friherre Carl Carlsson Bonde har med en andra förträffligt utgifven del fortsatt den ståtliga publikationen af Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok. Den nya volymen omfattar tidrymden 1783—88 och innehåller på sina 463 sidor mångt och mycket af intresse. Men med den första delen kan dock denna nya icke mäta sig hvarken i fråga om de meddelade upplysningarnas värde eller själfva berättelsens romanaktiga spänning. Orsaken härtill är icke svår att finna. Det är själfva tidpunkten, som icke erbjuder samma glansfulla och fängslande episoder, och hvilkens händelser mindre lämpa sig för en furstinnas dagbok och en kvinnlig pennas böjelse för anekdotiska drag och psykologi i smått.

Åren 1783—88 — före det ryska krigets utbrott — bilda en sorts mellantid i Gustaf III:s regering, som hvarken besitter begynnelsens stäm-

ning af festlig introduktion och nyvaknad nationell vår, eller afslutningens mörka, stormfyllda och tjusande tragik. Det är en öfvergångstid, upptagen af tyst men oaflåtlig omskapning, då nya idéer genomströmma landet och nya sociala och ekonomiska förhållanden förändra det kraftspel, ur hvilket den nationella utvecklingen fortskrider. För det svenska folket är det tidrymden, då det först beröres af den stundande revolutionens jäsningsämnen och samhällsklasserna erhålla den gruppering, som leder till 1800-talets parlamentarism. För konungen är det en brytningsålder, i hvilkens kriser svärmaren och ideologen dör och en maktkär, men ännu vid handskandet med verklighetens faktorer ovan realpolitiker träder fram. Öfverallt hos konung och folk försiggår sålunda under dessa år ett stort omhvälfningsarbete, intressant i och för sig och af utomordentliga följder.

Men dessa processer under ytan undandrogo sig den furstliga författarinnans uppmärksamhet. Om folket och dess åskådning vet Hedvig Elisabeth Charlotta föga, åtminstone i djupare mening. Hon känner dunkelt, att något är på färde, hon anar, att det kommit något nytt och oroande in i sinnena, och utomordentligt vetgirig som hon är, söker hon genom samspråk med bepröfvade män (hennes hofstallmästare, den erfarne och sansade politikern Duvall, synes hafva varit hennes särskilda kunskapare) få en ledtråd för att finna tingens sammanhang. Men hon är för fången i tidens patriarkaliskt upplysta statsfilantropi för att komma någon vart. »Det allmänna missnöjet», som hon

så mycket sysselsätter sig med i denna del, beror för henne alltid på en eller annan förfelad statsåtgärd och skulle med klok behandling från de styrandes sida åter försvinna. Med ett ord, statskonst är ett finare kvacksalfveri, den ideella monarken en doktor Dulcamara, som botar alla sjukdomar och som, om han blott på rätta ställen använder plåster och emulsioner, kan vara lika säker att blifva älskad och åtlydd af sina undersåtar, som operakungen af sin kör, när han ropar: »nu till nöjen och danser, godt folk!» Uppfattningen var, som man ser, hämtad från scenen, från teatern och tidens upplysningsfilosofi. Det är något trångt och smått öfver hertiginnans anmärkningar om folkopinionen och misstämningen i landet. Hon ser blott, så långt näsan räcker, och fast den — var väl försedd på längden, förslog det icke. Det gällde icke att ha näsa blott, men att hafva öron, som kunde höra och förstå tidens språk. Men hur litet Hedvig Elisabeth Charlotta förmådde det, ser man t. ex. af de kortsynta reflexioner, hon nerskrifver med anledning af de amerikanska staternas vunna självständighet. Denna hos en ung prinsessa för öfrigt högst ursäktliga brist på social och politisk framsynthet gör — synes det mig — hennes framställningar af Sveriges inre förhållanden vid denna tid skäligen likgiltiga. Man ser det bäst af hennes skildring af 1786 års märkliga riksdag. Den är flack och tom. Den förstår icke innebörden af de utkämpade striderna och upplyses naturligen icke heller af det starka återsken från dagskampen, som utmärker deltagarnes anteckningar och som

gör t. ex. en likväl så doktrinär mans som Johan v. Engeströms riksdagsdagbok så fängslande. Det Hedvig Elisabeth Charlotta gifver, är här historia i tredje, fjärde hand, och det gäller ej obetydligt af hvad som ingår i denna nya del af hennes anteckningar.

Stort mer än hon förstod hvad som under denna tid upprörde folket i Sverige, förstod hon ej heller hvad som tilldrog sig inom Gustaf III:s bröst. Stereotypt talar hon om konungens »oro», så fort hon nämner hans namn. Men aldrig gör hon ett allvarligt försök att finna motiven till all denna »oro». På ett enda ställe finner jag en ansats till en psykologisk förklaring. Hertiginnan antyder, att konungens ärelystnad förtärde honom så mycket mer, som den icke motvägdes af några andra passioner. Det är en äkta förklaring i tidens anda, med sitt korn af sanning, men hur litet tillfyllestgörande! Endast ett öfverslag öfver konungens hela bana och karaktärsutveckling, endast ett sorgfälligt afvägande af alla de skiftande och motsägande intryck, som erfarenheten gjort på hans mottagliga och ömtåliga natur, skulle kunnat låta betraktaren hitta Ariadnetråden till hans väsen. Men till ett så pass invecklad psykologiskt räknestycke hade hertiginnans lilla hufvud hvarken kraft eller tålamod. Aldrig anar hon något om, hur det kan se ut i själen på en ung konung, hvilken efter att hafva begynt sin bana nästan som en sagofurste med en exempellös framgång och hälsad af jubel från hela det då tongifvande Europa, sedermera mötes af alla sorters motgångar och missräkningar.

Aldrig har hon en misstanke om de strider, som måste sönderslita ett hjärta som Gustaf III:s, på en gång ömtåligt och fåfängt som en svag poets och samtidigt — man säge hvad man vill — dock af en naturlig vekhet och mildhet — aldrig visar hon en känsla för den illusionsdödande och mödosamma självuppfostran, genom hvilken en nervös inbillningsmänniska som Gustaf III måste vänja sig vid verkligheten och att räkna med dess siffror. Teaterförfattaren på tronen blef en diplomat, som måste spela sina stycken och föra sina intriger ute i lifvet, och som städs vardt mera ensam med en motsträfvig och afundsam personal ikring sig. Men Hedvig Elisabeth Charlotta tänker icke på något af detta — hon bara undrar öfver konungens »oro», d. v. s. öfver att han icke är »som hon själf» ett jämnt och lugnt pickande litet urverk, som går och går och aldrig kommer till dörren. Som en skugga, främmande och oförstådd, rör sig Gustaf III genom denna nya del af sin svägerskas dagbok.

Äfven hertiginnans skildring af hoflifvet har ej längre samma intresse. Med Lovisa Ulrikas död har det gustavianska hofvets stora drama afslutats, och i hvilken grad den gamla änkedrottningens dystra och förgrämda gestalt ändock behärskade hela den föregående framställningen, synes nu bäst, när hon är borta. Man unnar så gärna den »gamla frun bortom staketet», den isolerade och osälla änkedrottningen på det tysta Fredrikshof och det öfvergifna Svartsjö, att ändtligen hafva fått ro. Men tomt och smått har det blifvit efter henne. Äfven när hon var medspelande rörde sig hofvets

strider ofta om för våra begrepp högst futtiga etikettfrågor. Men hennes lidelsefulla sinne förlänade dessa tvister något passioneradt och mänskligt; så stark är makten af hvarje verkligen kändt lidande, att det äfven kan skänka obetydligheten hjärtblodets röda färg. Men när inga stora viljor brottas i de små hoftvisterna, inga svidande och sjuka själar finnas bakom de små nålstyngen, blifva de oss likgiltiga. Om hertiginnan tänker uppträda och dansa eller icke på ett af hofvets sällskapsspektakel och de långa diplomatiska förhandlingarna därom, hur kan det intressera oss? »Hvad är oss Hecuba?» Eller rättare — detta så ofta anförda uttryck är dumt. Hvarför skulle Hecuba icke gripa oss in i vårt innersta, den vördnadsvärda, åldrade drottningen, från hvilkens gråhade lockar kronan faller och som sett all jordisk lycka grusas? Men om vi icke äga kammartjänares själar, kunna icke rangtvister, etikettstvister och dylikt fängsla oss.

Hedvig Elisabeth Charlotta fortsätter också i denna del att beskrifva tillställningarna och festerna på slottet och kungsgårdarna. De hafva icke blifvit roligare med åren. Tiden är allvarsammare. Hertiginnan säger själf, att »alla de personer, som jag fordom lärt känna såsom muntra och glada, äro numera helt och hållet förändrade». Något egendomligt svårmodigt och spökaktigt hvilar för öfrigt öfver de flesta festreferat, och få ting torde vara så svåra att gifva genklang åt, som flyktiga högtidligheters med vaxljusen förbrunna glädje. Hvad Gustaf III:s egna skådespel angår — hvilka nästan alla stamma från detta tidsskifte — har hertiginnan

på dem knappast det rätta greppet. Hon anmärker med skäl på deras osjälfständighet, men förstår icke den fosterländska tendens, som bär dem, och att konungen i dessa stycken om Karlar och Gustaver, om ärorika föregångare, ville återupplifva den svenska storhetstid, hvilkens minnen och traditioner aldrig lämnade hans själ. I alla händelser kunde hon få anledning till mildare omdömen om konungens verksamhet som teaterförfattare, om hon jämförde den med sin egen kära gemåls. Ty äfven det sämsta Gustaf III tänkt ut för scenen strålar af snille i jämförelse med hvad hertig Karl hittat på med sitt »dumma geni», som han själf, utan fara att blifva motsagd, kallar det. Man läse t. ex. redogörelsen för hans divertissement på hertiginnans födelsedag 1789, »Griparnes divertissement», hvilket utspelas i »Bo Jonsson Grips Grotta». Något mer korkadt kan man svårligen få fatt i.

Denna del fylles vidare af en rad karaktäristiker öfver tidehvarfvets ledande personligheter, som utan att vara särskildt djupsinniga röja en oväldig och god uppfattning. Vi se här Munck, nationens Bel-Ami, terroriserande omgifningen med äfventyrarens våldsamhet, Armfelt, mer dumdristig och pratande bredvid munnen än Elof Tegnér haft hjärta att erkänna i sin sympatiska skildring af Sveriges Alkibiades, Toll, den allmänt afskydde, därför att han bland alla nöjeskavaljerer och frasmakare var en handlingens man med kall panna och hård hand, Schröderheim, tidehvarfvets ordenshärold, öfverförande till ämbetsmanna-

världen och borgerliga lifvet den stora ordenshemligheten: det som betalas i de nedra graderna, supes opp i de öfre. Vi se dessa och flera till lefvande röra sig och intrigera i hertiginnans dagbok, men framför allt se vi naturligtvis henne själf och hennes man.

Finge man döma af inryckta skrifvelser mellan makarna, kunde deras inbördes samlif verka godt och älskvärdt. »Mars' tjänare vet alltid, hvad han är skyldig Cyteres drottning,» skrifver hertig Karl till sin gemål med ett galanteri, som en smula erinrar om »Sköna Helena». Olyckligtvis är icke allt guld, som glimmar, och i februari 1788 gör hertiginnan en sorglig beskrifning på sin man och sitt äktenskap. »Efter nära fjorton års äktenskap borde man väl kunna hoppas, att lugn någorlunda skulle råda inom detsamma, men våra karaktärer synas vara alltför olika att kunna passa tillsammans. Jag är ingalunda svartsjuk, långt därifrån, för mig får min make gärna älska hvem han behagar, jag begär endast en smula välvilja, men huru mild och förekommande jag än må visa mig, är jag alltid utsatt för hans plågsamma grälsjuka.»

Hertiginnan blef allt mera ensam och trifdes allt bättre med sina böcker och sin penna. Hon har också utvecklats med åren och vuxit i visdom. Man saknar ibland yrhätteminen och skalken från yngre år, och är glad att finna ett spår af dem i de bref, utgifvaren bifogat till dagboken och hvilka gifva bättre prof på hennes naturs gladlynthet. Det kan icke nekas, att hennes allmänna reflexioner ibland förefalla tröstlöst snusförnuftiga. Man höre t. ex.: »en öm natur är på samma gång en lycka

och en olycka, och ingen människa kan motstå kärlekens makt, äfven om vänskapen understundom måste vara den vises tröst o. s. v.» Gud hvad detta är vist och Gud hvad det är ledsamt — jag vill minnas, att Andersen framställer en talande sparbössa som något af det visaste i världen. Den sentensiösa sparbössan kommer man att tänka på, när man läser dylikt. Dock, denna litet löjligt småförnumstiga sida hos hertiginnan träder tillbaka för de många utmärkta egenskaper hon hade, och som ännu tydligare än i förra delen framträda i denna: hennes rättsinthet, karaktärsfasthet och först och sist hennes djupa kärlek till det Sverige, som blifvit hennes andra fosterland. Att hon under de svåra brytningarna 1788 — som dagboken såväl som de inryckta brefven visa — bevarade densamma, länder henne till evig heder och vittnar starkt om rättrådigheten och fastheten i hennes väsen. Rundt omkring henne rådde ju en rent förgiftad opinion. Jag vet icke, om svenska adeln under hela Sveriges historia någonsin satt så ful fläck på sig som Anjalaåret, och konungens närmaste iakttogo också de ett tvetydigt eller rent fientligt uppförande. Så mycket vackrare var hertiginnans uppträdande, så mycket mer berömvärd den klara blick, med hvilken hon tvärs igenom alla sofismer såg sakernas kärna och arbetade för landets och konungahusets enhet. Med sina små lustigheter är hon i hela dagboken sympatisk, älskvärd och vinnande, men här blir hon mer än så — rent af betydande genom sitt handlingssätts rättrådighet och sin klara och patriotiska nitälskan.

HENRIK SCHÜCKS GUSTAF III.

I.

Synbarligen har det för Henrik Schück varit en hederssak att oförändrade och in extenso offentliggöra sina i Köpenhamn hållna föreläsningar om Gustaf III. Manlig oräddhet präglar vackert hela hans vetenskapliga bana, och när han anklagades för att i främmande land hafva förtalat en stor fosterländsk gestalt, var det naturligt, att han lade korten på bordet för att blifva bedömd efter sina egna ord och icke efter mer eller mindre förvanskade återgifvanden. Här föreligger hans framställning om Gustaf III, och den märklige monarkens vänner och fiender — att han ännu äger lidelsefulla sådana är ett bevis på makten af hans personlighet — kunna nu inbördes diskutera det nya porträttets likheter och olikheter, förtjänster och fel.

Historisk forskning har ingenting med patriotiska hänsyn att göra, och allestädes är det den historiska forskarens icke bara rätt, men plikt att osminkadt och oretoucheradt framföra sin uppfattning. Men en annan sak är, om icke en vetenskapsman, som har fria valet, gör klokt i att inför

en utländsk publik undvika den historiska polemiken. Att på utländsk botten inför åhörare, hvilka icke äga några förutsättningar att bilda sig en egen mening, begynna en vidräkning med en lång historisk tradition, är, synes det mig, att bringa ett käromål inför orätt forum. När Sveriges främste litteraturhistoriker kom till Köpenhamn för att där gifva en inblick i den svenska kultur, för hvilkens kärleksfulla förklaring han själf gjort mer än kanske någon annan lefvande, kunde han välja ett annat ämne, som lärde mer och gaf något mer väsentligt än en i hvarje fall osäker bild af en svensk konung, en bild icke utförd för sin egen skull, utan som kritiskt motstycke till andra, af åhörarne sannolikt föga kända.

Om man önskat ett annat ämne, var det alltså visst icke blott af omsorg om Gustaf III. Vi äro icke endast stolta öfver honom, men också öfver den omstridde konungens siste skildrare. Och detta med rätta. En litteraturhistoriker af Schücks rang och proportioner har Sverige aldrig förut ägt, och rundt om i Europa får man med ljus och lykta leta efter en forskare, som parar så storartad lärdom med en så skarpsinnig vetenskaplig fantasi. Lika säkert handhafver han den lilla kritiska detaljen och den stora vetenskapliga konstruktionen, och trots rastlöst arbete med ämnets minst lätt bemästrade områden, som eljest kräfva hvart och ett sin man, har han förstått bevara sinnets och ögonens friskhet. Lätt och öfverlägset som en atlet bär denne forskare de svåraste problemens börda. Men af allt detta märkes så godt som intet i dessa föreläs-

ningar. Med förundran finna vi här den store forskaren förvandlad till en berättare af lätta historiska anekdoter och däribland en och annan, som sannolikt är mer »historisk» i salig Crusenstolpes än i vanlig mening.

I hvarje fall hafva vi nu Schücks karaktärsstudie öfver Gustaf III, och författarens auktoritet i främsta rummet, men äfven skriftens art tvinga till diskussion, när man nämligen finner hans uppfattning orättfärdig, och hvad värre är ej stödd på den objektivt genomförda och vetenskapligt bindande motivering, som eljest brukar vara hans framställnings styrka. Det kan måhända därvid se ut, som undertecknad i viss mån talade i egen sak. Ty Henrik Schück har i sina föredrag hedrat mig med rollen af en hufvudmotståndare, hvilkens förskönade Gustaf III-bild han särskildt vill angripa. Han gör det med blott alltför smickrande och vackra ord. Man kommer nästan att tänka på dessa riddare, hvilka före enviget upphöjde äfven svaga motståndares vapenkraft — kanske för att triumfen af deras öfvervinnande skulle blifva så mycket större. För egen del skulle jag också gärna förklara mig öfvervunnen. »Man tål att öfvervinnas i ett verk där man beröms,» heter det, och hur mycket mer tål man det icke, när den, som berömmer, är en beundrad mästare — men det är mig omöjligt att förklara mig öfvertygad af Schücks ensidiga och, som det synes mig, vid ytan stannande karaktäristik.

Striden gäller ett af vår häfds ej för många flammande och strålande minnen och det är ute-

slutande för en djupare och kärleksfullare uppskattning af detta, som nedanstående aforismer vilja tala.

DIKTNING OCH HISTORIA.

Schück inleder sin karaktäristik med en polemik mot den gängse uppfattningen af »tjusarkonungen», som han — kanske med rätta — finner vara en skapelse framför allt af diktning och diktare. Tillkommen under det i alla hänseenden gråa och glanslösa skede af svensk häfd, som följde Gustaf III:s bortgång, blef denna typ från början präglad af minnets och saknadens förskönings och omsväfvad af poesiens elegiska skimmer. Skalderna hafva sedan vidmakthållit denna tradition, som Tegnérs odödliga stanser gifvit klassicitet. Också den sista varma Gustaf III-skildringen — min egen anspråkslösa essay — kallar Schück »en skalds bild, modellerad af en skald». Det låter vackert. Men jag tolkar näppeligen ordens mening oriktigt, om jag jämför vändningen med en liknande i Schücks svenska litteraturhistoria. Det gäller där en medeltida Gustaf III-natur, den ridderlige och glanslystne hertig Erik, besjungen i Eriks-krönikan. Schück kallar också detta verk en skalds bild, men tillfogar strax »kanske därför mindre sann». Det är sålunda historieskrifvarnes människoskildring gent emot poeternas, som han förfäktar, och det är härom också jag vill säga ett par ord.

Hvad är sanning, sade den ryktbara romerska prokuratorn. Denna urgamla fråga kan kanske

aldrig uppkastas med mer fog än rörande uppfattningen af enstaka, rikt utrustade individer. Det finns ingen vetenskap om individer. Det finns icke någon bevisbar sanning om människors karaktärer, känslor och motiv; allt om dylikt är mer eller mindre antaganden och utläggningar, tolkning, med ett ord diktning. Historien har också instinktivt insett detta. Hur fattig är den icke på verkliga människoskildringar i jämförelse med dikten! Hos Shakespere eller Balzac finnas flera lefvande människogestalter än i hela tidehvarfs historiska litteratur. Tag det utan fråga främsta historiska verket angående det tidsskifte, om hvilket här är fråga och till hvilket Gustaf III:s hör — C. G. Malmströms utmärkta framställning af frihetstidens politiska historia. I dess digra sex band finns icke en enda människa med sitt utseende, sin konstitution, sitt lynne, sina lidelser och begär, utan blott papper, protokoll, handlingar, anföranden, i bästa fall bref. Att det är människor med ansikten, kött och blod, som en gång förfärdigat alla dessa papper, det frånses alldeles och med en konsekvens, som strängt vetenskapligt sedt kan beundras. Aktstycken kunna blifva föremål för en i viss mån objektiv vetenskap, icke individer. Gustaf III:s egen historiker, Odhner, intager en mellanställning. Han nöjer sig icke endast med papperen, han vill också framställa de människor, om hvilka han talar. Vi skola lära känna deras temperament, deras öppna och hemliga tankar. Men det är ingen orättvisa mot den i förtid bortryckte forskarens, i fråga om de faktiska utredningarna så för-

tjänstfulla arbete, att säga, att ingenting kan vara mer blodlöst och skuggspelsaktigt än hans värld af gustavianska människor. Där florerar i karaktäristikerna historikernas bekanta »å ena sidan, men å den andra sidan». Man gifver med högra handen och tager med den vänstra, balanserar med epiteten utan mod att gifva en figur drag och kontur. Diktning och icke i strikt mening vetenskap blifva i alla händelser dylika karaktäristiker och försök att förklara enskildas själslif. Skillnaden mellan historikerna och poeterna varder oftast närmast den, att de förra blott dikta sämre och blekare än de senare. Jag sade »ofta», ty det händer ej så sällan, att historikern af naturen är större skald än skalden och då med sin öfverlägsenhet i fråga om materialet kan åstadkomma en vida mer monumental gestalt. Det var fullkomligt i sin ordning, när Mommsen härom året fick Nobels poetpris. Ty hans Cæsar är säkerligen bland det moderna Tysklands mest praktfulla skapelser, och det vore en kinesisk träldom under rubriken att icke nämna dylikt dikt, därför att det framträder i historisk form. Men hvem kan kalla en dylik skildring vetenskaplig i samma mening som en undersökning öfver en fredsunderhandling eller en riksdagsfråga? Hundratals sinsemellan olika Cæsarframställningar ägde historien före Mommsen, hundratals olikartade komma efter honom. Clio är en sånggudinna.

Den hos historikerna vanliga lilla axelryckningen öfver skaldernas fantasibilder af historiska personligheter är sålunda knappast på sin plats.

Genom en aldrig så samvetsgrann addition och subtraktion af drag, uppgifter och egenskaper danas icke en människogestalt, som lefver. Det sker endast genom en konstnärlig och psykologisk skapelseakt, hvilkens första villkor är hvad tyskarne kalla »Einfühlung», inlefvandet i en annan varelses existens. Detta uppgående i ämnet saknas i Schücks Gustaf III-studie. Eminent vetenskapligt begåfvad, med en öfverlägsen fantasi, när det gäller kombinering af stora sammanhang och uppsättning af förklarande vetenskapliga serier, är Schück långt mindre lagd för pejlandet af kompliceradt själslif och konstnärsanalysen af enstaka verk.

REGENTEN.

Så mycket egendomligare är det, att denna nya studie öfver en svensk konung så litet sysselsätter sig med monarken och hans lynne som regent. För studiet af en konungs karaktär äro hans kungaegenskaper dock det viktigaste, och dessa, som kunna diskuteras med dokument och siffror, falla långt mer under den objektiva kritikens domvärjo än privatmannens fel och förtjänster, oväsentliga för eftervärlden, utom där de ingripit i lifsverket. Det vill synas, som just en karaktärsstudie, riktad mot den skaldiska subjektiviteten, skulle fasthålla denna synpunkt. Men i Schücks bok är Gustafs väsen som regent alldeles skjutet åt sidan. Beskow kallade sitt stora verk: Gustaf III som konung och människa. Gustaf var sålunda icke människa när han regerade, skulle

man kunna skämta, och dylika psykologiskt orimliga titlar äro icke ovanliga. De hvila på den absurda föreställningen, att ett lifsverk, som icke är mekaniskt, kan göras utan själ och hjärta. Sannolikt stammar föreställningen från det lägre ämbetsmannalifvet. Den lille ämbetsmannen blir »en annan människa», när han slutat dagens inlaga och hängt linnerocken på kroken. Men för alla, hvilka i sitt arbete nydana, det må vara tekniskt, administrativt eller andligt, är lifsverket summan af deras alla krafter, och det som djupast bär vittnesbörd om deras karaktärer.

Gustaf III:s kungaskap har knappast några döda punkter eller något af rutinens enformighet. I tjugu år lefde han med själ, hufvud och nerver i sitt kall, och hans regering erbjuder konflikter af alla sorter, dramatiska händelser af alla slag, som blotta, hvad en människa går för och bär i skölden. I tjugu år spelade han med aldrig ett ögonblick mattad energi sin roll — om man vill kalla roll ett värf för hvilket man lefver och stupar, och spel en strid, som helt fyller och förbränner — men af detta briljanta och tragiska skådespel visar Schück framför allt sminkstunderna i klädlogen och intrigerna i kulissen. Han visar oss Gustaf III stigande ur sin säng, vårdande och vanvårdande sin toalett, trätande med anförvanter och skvallerdamer, spelande komedi och sällskapsspel, men sällan eller aldrig i en stor stund af handling på höjden af sitt jag. Det tyckes dock, som om en utförligare skildring af det ungdomliga riddarmod, han utvecklade under 1772 års revolution, eller af

den manliga handlingskraft med kall panna, som han visade vid 1789 års statskupp, skulle lära oss mer om hans karaktär än exempelvis en teckning på tre hela sidor af en disputation i Uppsala vid hvilken han händelsevis var åhörare, och till omväxling med alla negligéscenerna kunde man en gång åtminstone — det vore ej för mycket begärdt — få se honom i full skrud, talande i sitt råd eller till ständerna. I denna karaktärsstudie öfver en monark finns knappt ett ord inryckt ur hans offentliga uttalanden, och mycket litet finns där om hans regeringsprinciper. Schück påpekar med skäl hans ädelmodiga mildhet mot sina fiender, men nämner intet om det beständiga sträfvande för humanitet, som utmärkte regentens åsikter och åtgärder. Det är nästan, som det föll af sig själf, att en svensk konung vore ett ljushufvud utan fördomar, tolerant i religiösa frågor liksom i sin människouppfattning. Icke ett ord säges om den ljusa, lätta klarhet, som var Gustaf III:s andliga atmosfär. Den vidskepelse, i hvilken hans omgifning sjönk ner som i en gungfly, betraktade han med en nyfiken åskådares kloka ögon, ironiskt rådande, som han skrifver till Oxenstjerna, »att ej försumma sina skyldigheter i denna världen, under det man söker att göra bekantskapen med den tillkommande». Huru öfverlägsen han i verklig tolerans var hela hofvet och omgifningen, lär redan den memoarlitteratur, Schück så anlitar. I Hertiginnans Dagbok kan man se, hur han bestormades för att undertrycka sekterismen, och hur fast han försvarade samvetsfrihetens sak. Tack vare hans oaf-

låtliga arbete skedde under hans regering utvecklingen mot en inbördes fördragsamhet och samhällelig förmildring, som nu förefalla oss självklara och som vi tanklöst njuta af, som af syret i luften. Tidens upplysningstankar voro hopvuxna med hans innersta, och ingen har rätt att utan bevis betvifla dessa hans åskådningars äkthet. Dylikt hör dock till en konungs karaktäristik och hade bort nämnas, om föreläsaren tyckte, att det föll utom hans ämne att upplysa våra vänner danskarne om, att denne monark 1772 räddat Sverige från förnedring och ruin — i bokstaflig mening — och att han fört vårt sista ärofulla och segerrika krig, ty seger måste det kallas att gå hem med heder mot en starkare motspelare med långt större kort på handen.

II.

GUSTAF III SOM ENSKILD PERSON.

Henrik Schück har i sin karaktärsstudie öfver Gustaf III lagt hufvudvikten på konungens enskilda lif och intima drag. Det är från Gustaf III:s privatlif — om man kan säga, att en monark äger ett sådant — som han hämtat belysningen till sitt kungaporträtt. Att Schück här oförskräckt rör vid sjuka och ömtåliga punkter, kan ingen förnuftig människa förtänka honom. I ett land, där den officiösa frasen och det akademiska skönmåleriet

florera som hos oss, verkar det rena och oförställda språk, som utmärker allt Schücks författarskap, blott välgörande och ärligt. Det man vill anmärka mot hans skildringssätt är något helt annat. Liksom han, när det rörde monarken, knappt en enda gång lät denne själf få ordet, låter han Gustaf III också nästan intet få säga om sig själf och sitt inre lif. Det skulle dock tyckas, som han vore närmast till den saken. I denna skrift, där det öfverflödar af citat, citeras så godt som aldrig föremålet själf. I denna karaktäristik finns knappt en enda vändning ur konungens tal eller dramer, och där finns — hvad mera är — knappt ett enda stycke ur hans omfattande, ej sällan förtroliga korrespondens. Man frågar sig, om det verkligen icke skulle kunna vinnas bidrag till djupare förstående af hans väsen och själslif ur vänbrefven till Armfelt, så enkla och naturliga i sin älskvärdhet, raka motsatsen till all förställning, som redan deras ytterligt hastiga och oöfvertänkta nerskrifning visar, eller ur de intressanta skrifvelserna till grefvinnan de Boufflers med alla deras omdömen om konungens egna lifstilldragelser och tidens händelser — för att nu blott taga tvenne exempel. Hvar stämma som vill klandra och anklaga, kritisera och förtala får ett rum i denna skrift — en enda stämma får icke göra sig hörd, konungens egen. Granskar man de omdömen, på hvilka hela denna karaktäristik är byggd, äro de till två tredjedelar anekdoter och anekdotiska skildringar af kringstående personer. Schück börjar med en polemik mot den poetiska legend, som

bildat sig kring Gustaf III — hafva memoarernas skildringar och anekdoter, som fullkomligt bestämt Schücks uppfattning, verkligen en afgörande beviskraft?

Memoaren är en bastard af historia och dikt, född af behofvet att få stora händelser och personer direktare, lifligare och förtroligare skildrade än i de rent historiska framställningarna. Deras värdefullhet vill den minst förneka, som älskar en blodfull återuppståndelse men icke en blek skuggbild af det förgångna. Men självklart är, att memoarförfattarens subjektiva synvinkel måste ihågkommas. Hvad de gustavianska memoarerna angår, härleda de sig som bekant till största delen från konungens politiska, ej sällan personliga motståndare. De stamma från den adel, som Gustaf III genom en ödets ironi tvangs att bekämpa, ehuru han för sin personliga del hade en fullkomlig kult för vapensköldarnas tradition och minnen. Tidens inre djupa och lönnliga krafter tvungo honom att krossa de feodala anspråk och privilegier, som måste bort, för att den nya tidens parlamentariska jämlikhetssamfund skulle kunna upprättas. Så gick adelsdyrkaren och envåldshärskaren demokratiens ärenden. Historien är rik på dylika kuriösa komplikationer.

I själfva verket gör adeln såsom maktägande och politiskt stånd sin sortie under Gustaf III:s regering. Vackert var icke dess sista uppträdande: fosterlandsförräderi under brinnande krig, mod i talarstolen i stället för på slagfältet och sammansvärjning sist med lönnmord. Den beskedligaste hämnden var bakdanteriet. Det finns väl knappast

ett svenskt adelsgods, där icke hittas pamfletter och s. k. memoarer, uppsatta för att brännmärka konungens minne. Ur denna atmosfär af hat stamma också de kända och betydande memoarerna: Fersens, Hamiltons, Sinclairs m. fl. Äfven de rättsinniga inom partiet, såsom Adlerbeth i sina värderika anteckningar, lyckas knappast vara oväldiga.

Helt annan betydelse har Hertiginnans Dagbok. Skrifven af en furstinna, som hörde till konungens närmaste umgänge, af en välvillig och intelligent blåstrumpa, som blott föga är part i tidens strider, är hennes skildring af Gustaf III-periodens tillförlitligaste och därför den som också lagt den tyngsta stenen på hans minne. Isynnerhet är det under den af henne sannolikt riktigt och rättvist framställda tvisten mellan Gustaf och Lovisa Ulrika, som konungens fulaste och mest frånstötande sidor träda i dagen. Men man får dock ej förbise, att denna strid mellan mor och son, som skenbart är så upprörande småsint, i botten dock är två själars maktkamp, och att den söker de små yttre förevändningarna, därför att dess innersta motiv hör till det oförenliga och demoniska i tvenne närskylda hjärtan, som ej har namn.

Ur dessa memoarer — från de af Gustaf III:s vänner och beundrare skrifna berättelserna kan här bortses, då de föga användts af föreläsaren — är det Schück hämtat sitt material. Från dem har han först och främst hopsamlat en mängd detaljer om Gustaf III:s yttre uppträdande och vanor, föga samstämmande, det medgifves gärna, med »tjusarkonungens» traditionella gestalt. Då förebråelsen

för osnygghet och oordentlighet midt i pompen och lyxen återkommer hos flera af dessa antecknare, måste den vara befogad. Men här gäller också det bekanta: ingen är stor för sin kammartjänare, och kammarherre var mer än en af dessa. Att i hvarje moment af sin existens hafva en kamera riktad på sig — en anekdotsökares spejaröga — är dessutom ett eldprof, och en mer eller mindre afsiktlig förstoring af den drastiska detaljen tillhör allestädes memoarens väsen.

Ur dessa krönikor har Schück vidare hämtat sin uppfattning af konungens inre. Särskildt dröjer han med ledning af dem vid Gustaf III:s passion för etikett och ceremoniell som vid hans kanske mest betecknande egenskap. Den är också oförneklig. En mot form och stilisering lagd natur som konungens kom lätt att gifva yttre lifsformer och umgängesregler en onaturlig vikt. Men Gustaf måste ju också själf organisera ett hof, om han ville äga ett. Under hans föräldrars tid omintetgjorde de politiska förhållandena ett verkligt hoflif, utom att Adolf Fredrik, den beskedlige svarfvaren och konstapeln, näppeligen kunde tänkas som centrum annat än i ett opera-comique-slott. Den gamle flickjägaren Fredrik I var den rena buffon, och hvem kan tänka ett hof i 1700-talets mening kring Karl XII eller Karl XI? Liksom på så många områden fick Gustaf III här öfverflödigt bruk för sin naturliga regissörtalang.

En dragning åt bysantinism ligger i allt hoflif. Månne den icke hittas ännu i dag hos den siste af Schücks beundrade hohenzollrare? De beskrif-

ningar, man då och då såg på etiketten för damers presentation för gamla drottning Victoria i Windsor, verkade fullkomligt l'ancien régime. Etiketten tenderar alltid till att blifva en Polonius, och Schück, som i sina arbeten just har sin styrka i att visa drags och seders relativitet, kunde säkerligen utan besvär förete en mängd paralleller till Gustaf III:s etikettstvister, visande att dessa icke kännetecknade honom särskildt. Jag anför ett enda exempel. Schück gör ett nummer af, att en upplyst monark som Gustaf III icke ville sitta till bords med någon ofrälse. Jag undrar, om icke denna löjliga etikettsprincip skulle återfinnas vid de flesta samtida hof. Den kände svenske resenären Björnståhl skildrar ett besök vid det lilla hofvet i Karlsruhe. Markgrefven, säger han, är en fullkomlig »philosophe», som icke bryr sig om yttre stål, markgrefvinnan en af Linnés mest hängifna lärjungar, alltså ett upplyst furstepar i sin prydno. Vid middagen blir den unge baron Rudbeck, hvilkens ledare på den utländska färden Björnståhl var, satt vid markgrefvens bord, men Björnståhl, den redan bekante orientalisten och reseskildraren, vid hofmarskalkstaffeln.

Men utom att enstaka anekdoter af Schück sålunda tillmätas oproportionerlig bärvidd, synes det mig, som om han förbiså de antydningar mot en djupare inblick i konungens själslif, som äfven de fientliga och kallsinnade memoarerna lämna. Det finns t. ex. ett ord, som alla konungens porträttörer använda: oro. Det brann tydligen inom honom något af den rastlösa eld, som ständigt förbrukar idéer och människor. I högsta grad tärdes han af

nevropatens begär efter sensation och upplefvanden, en hunger efter intryck, som förklara hans mani för scenens spel med lidelser och katastrofer liksom hans viljas bestämda spänning. Med en sådan tråd kommer man innanför periferien, innanför de yttre karaktärsegenheter, som kunna illustreras med påtagliga exempel, och vid hvilka Schück alltför uteslutande stannar.

GUSTAF III OCH DEN SVENSKA KULTUREN.

I ett särskildt och intressant kapitel af sin studie söker Schück visa, att konungen äfven såsom beskyddare af dikt, vetenskap och konst blifvit oförtjänt lofprisad, och att han i botten saknade djupare förståelse och tillgifvenhet äfven för dessa makter. Det är att vilja sätta yxan till roten, ty om någon sida hos konungen ansetts stå öfver allt tvifvel är det denna. Genom en skicklig hopställning af smärre fakta har Schück också lyckats ådagalägga, att konungens mecenatskap icke var utan tyngande förpliktelser och framför allt en smula saknade urskillning. Men är detta frågans kärnpunkt och stannar icke också här forskaren alltför mycket vid det påtagliga och materiella?

Schück visar, att Gustaf i sin ifver att få en dramatisk repertoar till stånd gifvit ett par rena poetiska blindpipor högre pensioner än de verkliga skalderna. Däraf skall den slutsatsen dragas, att han uteslutande tänkte på sin teater och ingen verklig förstående kärlek hade till vår vitterhet. Jag svarar endast med tvenne af Gustaf III:s bref. Det

första är riktadt till friherrinnan Stjerngranat. Dess betecknande inledningsord lyda: »Ni vet, att jag alltid älskat poeterna, isynnerhet de svenska,» och det innehåller sedan en skämtsam supplik för Bellman, »Sveriges Anakreon», att blifva sekreterare i nummerlotteriet. Friherrinnan Stjerngranats man var antagligen direktör för detta statens fortunaspel, och konungen säger det vara bäst att gå fruntimmersvägen, när det gällde ett förord för en musernas uppvaktande. Denna förtjusande biljett är skrifven 1775, alltså vid en tid, då Sveriges mest framskridna kritiska opinion — ty som dess målsman kan man väl beteckna den unge Kellgren — egentligen betraktade Bellman som en gyckelmakare och hans hedersnamn »Sveriges Anakreon» som en förmäten usurpation. Ty att Kellgren tänkte så, vet man af en sedan struken strof i »Mina Löjen». Konungen såg friare än tidpunktens friaste kritiker. När Schück visar mig, att en svensk monark eller någon monark haft den blicken för en honom alldeles främmande skaldeindividualitet och med egen hand skrifvit och förordat en gatans sångare, hvilkens diktkonst och personlighet stodo utanför det »goda sällskapet», då skall jag medgifva, att han har rätt.

Det andra brefvet är det berömda, Gustaf III sände till Leopold efter första uppförandet af »Oden», i hvilket han skickar denne några lagerkvistar, som han själf plockat på Virgils graf. »De ha vissnat något i mina händer, men skola återfå en ny friskhet på den skaldens hufvud, hvilken låtit Pompé tala lika ädelt som Cicero beskrifver, och

ädlare än Oden någonsin själf talat.» Konungen föreslår med utomordentlig finkänslighet några för dramats verkan nyttiga strykningar och slutar: »Jag känner hela djärfheten hos en medelmåttig dramaturg som jag att våga föreslå förkortningar för en skald, en tragikus, men författaren skall ursäkta mig för den uppriktiga del jag tager i framgången af hans arbete.» Hur mången gång har en skald fått ett sådant bref från ett krönt hufvud? Penningen är en mycket god sak också för poeter, men det finns ett, som är dem viktigare, så lättsinniga äro de — att lefva i ett poetiskt tidehvarf och möta kärlek från bestämmande håll för sitt värf. Gustaf III skapade ikring sig en poetisk atmosfär och vid alla tillfällen betonade han som konung andligt arbetes betydelse. Linnés död nämnde han i ett trontal till ständerna — något som torde vara tämligen ovanligt — tre af periodens målare gaf han strax sin nystiftade nordstjärnas riddartecken — det var från honom och hans tid en helt annan social utmärkelse än ordenseländet blifvit sedan — Lundberg, Roslin, Pilo. Hur lågt man sätter hans dramer, mycket af konstnär fanns inom honom, och därför är kanske det bästa också, som sagts om honom, en konstnärs famlande, innehållsrika ord, Sergels tusan-djäfla.

ESTETIK OCH ETIK.

Schück sammanfattar skillnaden mellan sin och den fördelaktiga Gustaf III-uppfattningen med motsatsen mellan estetisk och etisk synpunkt. Det är efter gängse, men knappast riktig åskådning. När

en zoolog inför ett sällsynt vackert exemplar, låt oss säga af en kungstiger, fröjdar sig åt individens starka utprägling af djurets alla egenskaper och njuter af att studera detsamma, kallas detta kärlek till naturen och vetenskaplig forskarlycka. Öfverflyttas en sådan glädje öfver de utpräglade och egendomliga individualiteterna till människovärlden erhåller den — i klandrande mening — namnet estetisk. Psykologisk hänförelse vore äfven här den rätta benämningen. Det är sant, man kan också se kungstigern »ur etisk synpunkt», med hänsyn till dess nytta eller skada för människan, men om dylika synpunkter bidraga till opartiskt inträngande i djurets egen struktur och organisation, det lämnar jag därhän.

En renässansartadt bred och rik forskarnatur, som Henrik Schück, kan icke misstänkas för kälkborgerlig moral. Men det är icke utan, att i skriften om Gustaf III framför allt den skötsamme ämbetsmannen kommer till orda, hvilken äfven af en konung först fordrar plikttrogen förvaltning af ämbetet. Så kan naturligtvis konungaskapet uppfattas, och i den riktningen gå kanske moderna kraf på statsöfverhufvudet. Gustaf III tog sitt konungakall annorlunda, som en symbolisk representation för ett helt folk, en lysande och samlande förebild, illustrerande hela det nationella lifvet och bärande med den äran dess färger och dess kokard. Som människa var han, liksom många konstnärer, diktare och slösare, en festgifvare med dennes fåfänga, glädje och vemod öfver sina ljus, som förbrännas, med festgifvarens nyckfulla egoism, men

nog också med dennes ödslighet midt bland alla gästerna, både de, som klappa i händerna och nämna sig värdens vänner, och de andra, som kritisera och hviska i vråarna.

Sv. Dagbl. 1904.

EXCELLENSEN GREFVE A. F. SKJÖLDEBRANDS MEMOARER.

I.

MEMOARFÖRFATTAREN.

Henrik Schücks otroliga arbetskraft ha vi att tacka för en ny, omfattande och intressant memoarpublikation. Det är excellensen grefve A. F. Skjöldebrands på ålderdomen nerskrifna, vidlyftiga självbiografi, vid författarens död deponerad i Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien. Enligt testators tillkännagifvande fingo memoarerna först öppnas år 1900, och ehuru Skjöldebrands minnestecknare begagnat dem och citerat kortare utdrag, är det i sin helhet ett alldeles nytt verk, som bjudes vänner af förtroliga skildringar ur förgånget svenskt lif, då den gamle excellensens långa och innehållsrika lefnadskonto nu framlägges för allmänheten. Äfven om dessa memoarer icke ägde de litterära förtjänster, de verkligen besitta, skulle de fängsla på grund af författarens lif och personlighet. Skjöldebrand var onekligen en af sin samtids mest bemärkta svenska män, och när han, mätt på ålder och ära, använde sina sista års »otium cum dignitate» till att skrifva

sin egen historia, kunde han se tillbaka på en mer än vanligt skiftande och glansfull bana. Han hörde till dessa icke djupa, men veka och böjliga naturer, hvilka synas duga till allt och hinna med allt.

Skjöldebrands egentliga lifskall, åt hvilket han ägnat sig från ungdomen, var soldatens. Hästkarl i den grad, att han i memoaren benämner ett par vagnshästar, som drogo honom, »välvilliga djur», att han under sin sjukdom brukade yra om berömda stallmästare och springare och skilde sig från en ädel ridhäst med samma sorg som från en vän, var han en entusiastisk kavallerist och som det synes skicklig officer i det hela. Hans börd — han var en nyadlad konsuls son — försinkade och hämmade länge hans befordran, men framför många af sina högadliga afundsmän vid regementena hade han turen att på gamla dagar kunna kröna sin militära karriär med en seger, kanske rent af den sista, de svenska vapnen vunnit. Det var under Karl Johans fälttåg 1813 han som kavallerigeneral med ungdomlig bravur öfverföll och slog de retirerande danskarne, och »segraren vid Bornhöft» blef det hedersnamn, som längst skulle bevara hans minne.

Skjöldebrands civila uppdrag voro icke mindre lysande. Tvenne gånger — vid Fredrikshamn 1809 och Moss 1814 — var han Sveriges ombud vid fredsunderhandlingar med främmande makter. Den 20 juni 1810 — Fersenska mordets tragiska dag — blef han öfverståthållare för att bringa ordning och frid i det upprörda Stockholm och innehade samtidigt direktörsplatsen för kungliga teatern, sålunda lika betrodd då det gällde »bröd som skådespel», det

nyktra allvaret och konsten. Konspiratör 1809, blef han sedermera hofman, till och med chef för kronprins Oscars hof, och från och med 1815 satt han icke mindre än tretton långa år vid konungens rådsbord. Det är visserligen sant, att den handlingsdjärfva beslutsamhet, som utmärkte Skjöldebrand såsom militär, knappast följde honom i det administrativa lifvet. En romanesk krigarnatur, som det effektfulla uppträdandet passade, och dessutom fantasimänniska med en estetisk blick på tingen och en viss lutning mot det doktrinära — upplysningsålderns arf — var han knappt i djupare mening danad för politik eller långsamt organisationsarbete. Hans motståndare — och han ägde sådana äfven bland partikamraterna inom 1809 års män — sågo i honom en romangestalt, ett brushufvud med skiftande entusiasm och böjelse för Don-Quichotteri. En samtida — Trolle Wachtmeister — kallar det gamla statsrådet »svag, obestämd och metafysikus». Nekas kan dock icke, att han förlänade hvarje ämbete han beklädda en viss glans, utstrålningen från en ridderlig och fantasifull personlighet. Det låg skimmer öfver honom och ikring honom, och en omutlig hederskänsla, en rättrådighet, icke alldeles vanlig bland herrar ledare från 1800-talets början, stämplade hans görande och låtande som offentlig man.

Denna mångskiftande bana, tillräcklig för tvenne mäns krafter, gifver dock blott en föreställning om ena hälften af Skjöldebrands väsen och intressen. Han tillhörde dubbelnaturerna, hvilka anlita både det aktiva och det kontemplativa lifvets utvägar för att tillfredsställa sin verksamhetstörst och hålla

jämnvikt mellan de olikartade behofven i sin själ. Från ungdomen vän af studier var han en genombildad man. Han hörde till den nu väl fullkomligt utdöda ras af militärer, som i tälten studerade Virgilius eller Plutark och som efter att på kartbladen och i historien ha följt berömda krigsherrar på deras fälttåg genom Europa med samma intresse kunde beledsaga Ariostos paladiner på deras ridter genom sagoskogarna och Tassos korsriddare på deras romantiska äfventyr. Dock, tyvärr, nöjde sig icke Skjöldebrand med att förblifva det, hvartill naturen ämnat honom, fint bildad åskådare, läsare, publik. Han ville själf stå på estraden; han ville själf vara skapare — och det icke blott på ett enda fält. Han skref dramer och diktade, han ritade och graverade, han komponerade musik. Det var för mycket för en kavallerist, som på samma gång var ämbetsman, hofman och tusen ting därjämte. Så blef Skjöldebrand själfva typen för en i Sverige alltför ofta förekommande människosort, de förnäma dilettanterna.

Thorild skrifver förträffligt i Kritik öfver Kritiker: »en liten mamsell kan teckna en syblomma utan att förtörna Rafael och slå på sitt klaver utan att förtörna Gluck, och en kavaljer kan rimma ett litet fjolleri utan att därför sätta sig i vitter skomakarlära». — Ingen har också någonsin tänkt att göra trycksvärta eller färg till monopol. Alfabetet tillhör alla, toner och färger likaså. Katolska kyrkan har ett vist ord: kättare måste finnas. Kanske också klåpare måste finnas, fastän deras mission är svårbegriplig.

Dock, detta är blott ena sidan af saken. Det

kan icke nekas, att tillvaron af en stark kast af förnäma och inflytelserika dilettanter i ett så byråkratiskt samhälle som det svenska måste betraktas som ägnad att förfalska den verkliga konstens värden och förminska känslan för dess allvar och betydelse. Ty gyllene undantag är det nog, när dessa dilettanter om sina produkter tänka så anspråkslöst, som Thorild i sin öfverlägsenhet låter dem göra: »se här en liten rimmad (målad, tonsatt) dumhet, om den kan roa er». Långt vanligare torde det vara, att de se på sina händers verk med ett på andra områden rättvisligen vunnet självförtroende, och utan blygsel hafva de såsom gynnade medtäflare till de verkliga skaparne före dessa intagit de få hedersplatser, samhället har att bjuda konstens män. Endast när de sjunkit ner till det rent pekoralistiska hafva de drabbats af åtlöjet, men de många fina, kloka aporna, som med behändighet efterliknat sina mästare, hafva hos oss alltid behandlats med aktning. Deras verk, tillkomna utan ångest eller strid såsom lekgöra på lediga stunder — svenskan äger tyvärr ej ett uttryck motsvarande fransmännens »heures perdues» — hafva ställts sida om sida med de andras, deras, som på sin konst satt in allt, lif, frid och lycka.

Skjöldebrand är, som sagdt, ett typiskt exempel på dessa dilettanter. Han hade ärft klåfingrigheten af sin pappa, en af vår gamla litteraturs mest inbilska dilettanter, om hvilkens »Habor och Signild, Sorgespel i Tre öpningar», just en af de första sammanstötningarna mellan den verkliga litteraturen och amatörsrimmeriet ägde rum. Denne vår

Skjöldebrands fader, den förste, som bar adelsnamnet och mest var känd som Erik Brander, hade varit konsul i Algier och där samlat förmögenhet. Hemkommen till Sverige började han en ifrig litterär verksamhet, som — enligt hans egna ord — afsåg ingenting mindre än att lyfta fosterlandet »ur barbariet», och han fortsatte härmed trots den dräpande men humana kritik Olof Bergklint, vår egentligen första vittra granskare, ägnade hans sorgespel. Icke tillfredsställd af sina »tre tragiska öppningar», frambragte Brander också en lång hjältedikt — Gustaviaden — i hvilken han uttryckte en blygsam önskan att varda nr 6 af världslitteraturens stora epici. Serien skulle då blifva Homeros, Virgilius, Tasso, Milton, Voltaire — och konsul Erik Brander-Skjöldebrand. Det var denna gustaviad som gaf Kellgren anledning att i »Mina Löjen» tala om den svenska Homer, hvilken icke såsom den gamla blott »slumrar till ibland», men drifvit konsten därhän att kunna snarka från början till slut.

Som man ser hade A. F. Skjöldebrand farligt påbrå — och han uppvaktade också ända in på gamla dagar, fast ständigt utan allvarliga afsikter, alla sånggudinnor. Mest begåfning hade han kanske för musiken. Man kan åtminstone tro det, då spåren af hans verksamhet som tonsättare äro så godt som försvunna. Sitt artistskap röjde han framför allt genom en mängd landskapsvyer och utsikter. Det var en modekonst från 1700-talets slut, som alla idkade, hvilka en gång stått framför ett ritbräde eller gjort »pittoreska resor» med en skissbok i handen. Skjöldebrands bilder äro hvarken nämn-

värdt sämre eller bättre än många andra, som man i tusch eller akvarell hittar i stamböcker från tidehvarfvet. Graverade af honom själf och andra pryda flera af dem resebeskrifningar, som han författat. Några synnerligt mamsellaktiga med små friserade trän och vatten likt tvållöder illustrera så en skildring af »Trollhättan». Eljest skulle vatten just vara hans rätta element. Sergel hade — berättas det — en gång vid åsynen af några af hans hafsbilder utropat, att »Skjöldebrand var en djäfvul i vatten». Men det var sannolikt vid ett upprymdt tillfälle, då vatten minst af allt var lefvande för den store skulptörens själ. Bäst af Skjöldebrands vyer äro onekligen de, hvilka graverade i aquatinta af honom själf, J. F. Martin och andra ingå i hans »Pittoreska resa till Nordkap». Det finns onekligen en fläkt af ödenaturens storhet i dessa blad, något vid första ögonkastet bestickande. Vid närmare beskådan upptäckes lätt, hur mekaniskt särskildt allt tekniskt är behandladt i dessa ytligt individualiserade nordiska landskap.

Ifrigast har dock Skjöldebrand försökt sig som diktare — utan att, så kavallerist han var, få något nämnvärdt tag i Pegasus. Han fick blod på tanden då ett skådespel af honom gjorde lycka äfven på utländska scener. Det hette »Herman von Unna» och var en dramatisering efter en tysk roman. Stycket skildrade en orimligt ädel och lojal riddare, som med samma dödsförakt slogs med fienden och sade sin furste sanningen. Stycket dryper af dygd och vackra talesätt, och det är icke utan, att Skjöldebrand en smula tänkt på sig själf vid teckningen af

den ståndaktiga tennsoldat, som är dess hjälte. Föga senare skulle han ju själf — med för öfrigt berömvärd uppriktighet — tolka för Gustaf IV Adolf landets stämning. Liksom Skjöldebrand här efterliknade den sentimentala riddardramatiken från tiden, skulle han sedermera ständigt imitera. Än är det den Leopoldska versnovellen med sin gnistrande och kyliga gratie, som han härmar i berättelsen »Psyche», men med hvilken hästkarlselegans! Än går smaken mot det nordiska, och då skrifver han ett epos om Odin — den som orkar uppmärksamt läsa det från början till slut kan man utan större risk lofva en sup och en smörgås. Än åter upptager han i missförstådd sonlig pietet sin fars »gustaviad», öfver hvilken glömskans barmhärtiga mossa redan vuxit, och moderniserar den på hexameter. Ty mest af allt kände han sig manad att dikta efter Iliadens föredöme. Hur äkta homeriska äro icke t. ex. två på måfå tagna hexametrar af Skjöldebrand ur en kampskildring i detta Vasaepos:

En Lars Erson förföljde, den andre förföljdes af Olson.
Svartåns och Mälarns blodiga vågor, i sprutor och ämbar.

Sannolikt kan det tyckas onödigt att så här uppehålla sig vid den gamle excellensens poetiska skrifvarsjuka, men saken blir ej så harmlös, när man ser, hur denna usla dilettant t. ex. i Svenska akademien inväljes i stället för Erik Gustaf Geijer, som samtidigt var på förslag. Tegnér sprutar också eld och lågor mot Skjöldebrand i sina bref, och fåfängt har den akademiska servilismen sökt jäfva den store skaldens sarkasmer. »Skjöldebrand dansar

oupphörligt på träben i poesien och svetten står honom därvid på pannan — han gapar som Tantalus, fast ödet velat, att han aldrig läskas af någon poetisk vattendroppe.»

Sida för sida hafva vi skärskådat Skjöldebrands mångsidiga personlighet: den modige militären med sin romaneska hänförelse och bravur, den dumdristige konspiratören, ämbetsmannen, den vid allt rörande dilettanten. Den, som i fantasien låter dragen samla sig till en helhet, bör se för sin inbillning en ståtlig och dekorativ husargestalt, ridderlig och älskvärd, intagande att se på, tjusande att lyssna till, en man med en nobel karaktär och en god vilja, men utan ett ledande kalls styrka, vidtfamnande och grund, intellektuellt taget en präktig fasad, utan alltför mycket därbakom.

II.

MEMOARERNA.

Bland den massa olikartade skrifter excellensen Skjöldebrand efterlämnat intaga dessa posthuma, nu af Schück utgifna memoarer utan fråga första platsen. De visa oss både skriftställaren och personligheten från hans allra bästa sidor. Ämnet — hans egen lefnads historia — fyller helt den minnesgoda åldringens sinne, och han nerskrifver sina hågkomster uppriktigt, flärdlöst, lefvande och dock med den fint bildade och litterärt drifna berättarens

stil och disposition. Vissheten om, att dessa memoarer först om ett halft sekel skulle se dagens ljus, gör honom otvungen och naturlig. Själfva publikationen lämnar för öfrigt ett lustigt vittnesbörd om, hur mycket lättare och friskare Skjöldebrand skrifver, då han berättar sina upplefvanden utan alla litterära bitankar, blott värmd af sina minnen, än i sina för den samtida publiken beräknade arbeten. Bland memoarerna har nämligen utgifvaren efter Skjöldebrands önskan inryckt en långt tidigare författad skildring från en kampanj på svenska krigsflottan 1789, tydligen afsedd att läsas af samtiden och cirkulera bland Skjöldebrands vänner. I den framträder dilettantens alla oarter med ett öfvermått af sentimentala utgjutelser och naturbilder. Och dock var det dylikt, som egentligen skapade Skjöldebrands litterära berömmelse. Ännu hans minnestecknare i Svenska akademien säger, att hans naturskildringar förenade »Ehrensvärds korthet och Walter Scotts färgrika taflor». Hur en så monstruös parning som den mellan Ehrensvärds aforismstil och Scotts bredd skulle kunna åstadkommas, vore kuriöst nog att veta, men den akademiska vältaligheten har aldrig skytt någon lofprisande »contradictio in adjecto».

Hur som helst är för moderna läsare Skjöldebrands okonstlade, men dock alltid estetiskt omsorgsfulla skrifsätt från ålderdomen vida angenämare. Äfven i de riktiga memoarerna glömmas ingalunda hvarken »hjärta eller natur». Äfven i dem kunna de känslofulla betraktelserna någon gång blifva så upprepade och långa, att utgifvaren ingripit

och ersatt de vidlyftiga skildringarna med ett par torra, i den lyriska omgifningen lustigt verkande ord »fortsatt skildring af författarens sinnestillstånd». Men allt har här dock motivering och betydelse som led i en organisk lifshistoria, och genom det hela klingar erinringstonens vackra, vemodiga musik, lyser solhöststämningen från en sen, men ännu med klara och varma ögon gjord återblick mot ett på handling och känsla rikt lif, i hvilket mycket godt och märkligt fanns att hugfästa och föga att ångra. Utgifvaren har rätt — dessa Skjöldebrandska memoarer äro säkert bland de allra bäst skrifna vår litteratur äger. Besinnar man, att det var en sjuttioåring, som nerskref dem, äro författarens själsfriskhet och lyriska känsla rent förvånansvärda. Hvilken förtjusande ungdomlighet andas t. ex. icke ett sådant litet kärleksminne som följande:

»Jag hade någon gång sagt min älskade, att jag tyckte om doften af våra svenska jasminer. Hon hade på vägen sett sådana på ett ställe växa i ymnighet och hade tagit en mängd däraf för att gifva mig. Deras doft väckte sedan en tid min förtjusning som ett minne af denna stunden. Men en tid kom, då den väckte en sådan mjältsjuka, att jag blef rädd för mig själf. Efter ännu ett halft århundrade väcker ännu denna doft hos mig en blandning af tjusning och ängslan, som gör, att jag söker och fruktar den.»

Detta lilla stycke är synnerligen betecknande för Skjöldebrands memoarer, för deras förvånande friska resonans af det förgångna och äfven för deras intima hållning i det hela. Brorslotten af deras intresse hvilar på författarens personliga och privata lif — det gäller åtminstone de två nu utgifna de-

larna, under hvilka Skjöldebrand icke var på långt när en i det offentliga så ingripande person som sedermera. Dessa två delar berätta Skjöldebrands lefnadshistoria till och med hans deltagande i Norrköpings riksdag 1800. Denna märkvärdiga kröningsriksdag bildar i själfva verket en vändpunkt i Skjöldebrands historia, ty först på densamma framstår han som en af oppositionens ledare och en verklig politisk personlighet. Han var då 43 år gammal.

Memoarerna inledas med »spridda barndomsminnen» från Algier. Dessa hvila tydligen mer på andras berättelser än på egna erinringar. Intressantare är framställningen af hans uppväxtår hemma i Sverige. Den bestyrker än en gång det sorgliga intryck man får af tidens sätt att handskas med ungdomen. Också den lilla Skjöldebrand hade till lärare en af dessa pinoandar, hvilka florerade under det dåtida informatorsväsendet. Vårdslöshet om det uppväxande släktet gick hand i hand med barbariskt pedanteri. Skjöldebrands skildring af Uppsala koncentrerar sig fullkomligt — i manegen, och af universitetsryktbarheterna är stallmästar Eklund — den berömde ridläraren — hans egentliga hjälte. Om honom berätta anteckningarna åtminstone fyra gånger så mycket som om Linné. Det förvånar därför icke, att man snart därpå ser honom som kavallerifficer vid hertig Karls regemente. Redan från början synes han hafva vunnit sin chefs välvilja, och hertig Karl blir hans ständiga gynnare och vän, med hvilkens lifskurva Skjöldebrands också stiger och faller. Dock, trots detta och den unge

officerens duglighet, gick hans militära befordran trögt, och för hvar högre grad han ernådde, blef motståndet emot honom tyngre. Det var hans lågadliga börd, som främst stod honom i vägen, och dessa memoarers största historiska intresse ligger kanske just i den socialt ytterst lärorika belysning de kasta öfver den svenska arméns inre förhållanden vid denna tid. Uppbygglig är icke denna teckning. Den anda af kastfördomar, kunglig svensk afundsjuka och intrigmakeri, som Skjöldebrand här afslöjar, bidrager i sin mån att förklara officerskårens skamliga uppträdande under Anjala-tiden, och den brist på solidaritet och fosterländsk kraft att underordna sig ett stort mål, som gjorde ledningen af Sveriges sista krig — år 1809:s inberäknadt — så föga ärofull.

Skjöldebrand sökte använda den skymt af furstegunst, han vunnit hos hertig Karl, för att stärka sin ställning, och som dennes banérförare deltog han i den berömda karusellen på Ekolsund år 1776. Kapitlet härom är synnerligen liffullt och färgrikt. Knappast någon gustaviansk skildring visar så bjärt den ofantliga klyftan mellan den verkliga aristokratien och de nyadlade. Ehuru deltagare i vapenspelet och officer behandlades Skjöldebrand nästan som en lakej och slet ondt på alla vis. Tilldragelserna lågo, då Skjöldebrand nerskref memoarerna, ett halft sekel tillbaka i tiden, men han hade icke förgätit en enda af de förödmjukelser som han utstod på Ekolsund och vill tydligen väcka medlidande för sina pröfningar i hofvets antichambre. Men han glömmer, att den, som i leken går, får

leken tåla, och att den, som vill gå hoftrappornas genvägar, får bereda sig på att svälja en eller annan huggorm.

Under dessa föga framgångsrika gästspel vid hofvet gjorde emellertid Skjöldebrand en bekantskap, som blef afgörande för hans lif. Han råkade den vackra, älskvärda fröken, som blef hans ungdoms älskade och brud — Petronella von Höpken. Hon var dotter till en gammal fattig president, brorsdotter till det stora riksrådet, af en högadlig släkt. Men Skjöldebrand lyckades vinna både hennes hjärta och hennes hand. Den utförliga skildring han lämnar af sin kärlekshistoria och sitt äktenskaps sälla men korta idyll är utan fråga den vackraste episoden i de nu utgifna delarna af memoarerna. Det är en hel liten roman, som den sjuttioårige berättaren förmått gifva en fläkt af rent ungdomligt svärmeri. Dess stämning af lidelsefull exaltation utan ett grand af tidens erotiska lättfärdighet öfverraskar. Den bringar i minnet en annan kärleksberättelse i en memoar af en långt större och berömdare svensk statsman, hvilken äfven och i högre grad än Skjöldebrand besatt den skönlitterära konstnärens lyriska uppfattning och novellistiska berättelsesätt — Louis de Geers af äkta svensk herrgårdsromantik genomandade trolofningshistoria i hans »Minnen». Men den gedigne parlamentarikerns skildring har en stilla innerlighet, verkande med den förnäma tillbakadragenhetens makt — hos den ridderlige, uppflammande husaren är ett brus och en rörelse, som erinra om kärleksframställningar af illustratörerna från sjutton-

hundratalets sista år — sådana som Debucourts — å hvilka älskare och älskarinnor skynda mot hvarandra med utbredda armar, fladdrande hår och vajande klädebonader.

Skjöldebrands maka dog i barnsängsfeber efter blott ett par års äktenskap, och han sörjde henne oändligt. En stor dikt, »Natten», i hvilken han sökte tolka sitt sönderslitna hjärtas kval och sin saknad, cirkulerade i afskrifter och väckte allmän medömkan öfver skilsmässan mellan dessa två »som kärlek och fattigdom förenat». Dikten förefaller oss frostig och deklamatorisk, och vida mer gripande är memoarens enkla berättelse. Efter hustruns död kom det för flera år något planlöst öfver Skjöldebrands lif, vittnande kanske mer än allt annat om måttet af hans saknad. Han dref med strömmen utan egentlig vilja, och det är från denna tid sentimentalikern i honom växer fram. Ännu när tiden och den glömska, som trubbar af all smärtas brodd, förlänat hans förlust något af ungdomsdrömmens overkliga och aflägsna vemod, ville han vara otröstlig. Det hindrade icke, att han, som han med en smula ansträngd bitterhet skrifver, åter så småningom började ha »små passioner, dem man kan ha flera på en gång». »Herman v. Unnas» författare tyckte om att i sällskap med vackra damer höra känslofull musik eller se tidens rörande skådespel. Bland dem han uppvaktade var Magdalena Rudenschöld. Skjöldebrands slutreflexion om sitt tycke för den modiga och olyckliga kvinnan är betecknande för hans karaktär. »Den begynnelse till passion jag för henne erfarit, hade upphört då jag fått veta, huru hon varit

verksam att bereda en statshvälfning, hvilket stridde mot idén af kvinnlighet.» Estetiska filister, där har jag dig!

Bristen på tillfälle till yttre handling bidrog nog att af Skjöldebrand under dessa år göra en dilettant utan någon riktig linje i sitt lif, och detta framför allt sedan han tagit afsked ur aktiv krigstjänst, därtill rent tvungen genom sina högadliga kamraters skamliga och outtröttliga ränker. Det var säkert en lycka för honom, att han under Norrköpings riksdag 1800 så starkt indrogs i det politiska lifvet och kom att stå som en af oppositionens ledande män. Det tvang honom till högre mål och större ansatser än musikälskarens, damkurtisörens och versmakarens små tidsfördrif, och så begynner först nära femtio års åldern hans verkliga offentliga bana som krigare och statsman. Med spänning är det man isynnerhet väntar den nästa delen af hans memoarer, i hvilka han skildrar sitt deltagande i statshvälfningen 1809.

Vi hafva hittills endast sysselsatt oss med den rent personliga sidan af Skjöldebrands lifsanteckningar. Den är också den förnämsta, men de sakna därför ingalunda äfven allmänt historiskt värde. Minst gäller detta författarens teckning af Gustaf III och hans omgifning. Skjöldebrand stod som ung, obetydlig officer utanför hela den egentliga gustavianska kretsen och var dessutom personlig fiende till konungen, som kränkt honom genom en af dessa etikettsmåsintheter, som vanställa hans minne. Uppgiften som försvarare af den snillrike konungens namn är icke lätt inför de svartmålningar,

som nästan hvarje ny memoarpublikation innehåller; så mycket nogare gäller det att väga vittnesmålens giltighet och natur. Utan fullständig bevisning vill man icke tro på den anklagelse, Skjöldebrand riktar mot Gustaf III: att genom hemliga order hafva hindrat hertig Karls militära framgångar, och hvarken Skjöldebrands allusioner eller förrädaren Lilliehorns för öfrigt intressanta, af utgifvaren bifogade bekännelser äro tillräckligt vägande som dokument för en så svår beskyllning. Däremot lämnar Skjöldebrand intressanta och ovanligt varma bidrag till kännedom om hertig Karl, och det synes verkligen som om denne i gustavianernas bref blott såsom löjlig vivör och ordensvurm skymtande furste ägt mer älskvärda egenskaper än man antagit. Af ett egendomligt gripande intresse, särskildt som stammande från en afgjord, men dock sanningsenlig motståndare, är teckningen af Gustaf IV Adolf, som här framstår nästan som en mystisk personlighet, liksom förfrusen i sin fanatism och sin isolerings inskränkthet.

III.

Åter har en diger del — den tredje i ordningen — af Skjöldebrands memoarer utkommit, fullföljande den mångsidige mannens växlande och händelserika historia. I det sist utgifna bandet hade berättelsen hunnit till och med sekelskiftet samt Skjöldebrands deltagande i den oroliga kröningsriksdagen i Norr-

köping. Den nya delen begynner emellertid först 1808 under den parodi af ett krig, med hvilket den kristliga dåren på svenska tronen trodde sig kunna betvinga vilddjuret i uppenbarelseboken, Napoleon. Det finns sålunda i Skjöldebrands skildring ett tomrum mellan 1800—08. Det var en död, grå tid för Sverige och memoarförfattaren. Man förstår, hvarför dessa år öfverhoppats. Utgifvaren har sökt fylla luckan genom en serie utdrag ur bref af Skjöldebrand till hans syster och till den sedermera såsom det Geijerska Uppsalas Egeria berömda Malla Silfverstolpe. Dessa brefutdrag visa i själfva verket, att Skjöldebrands lif höll på att fastna i en återvändsgränd. Från den arbetssfär, som af de många olikartade han frestat på säkerligen passade honom bäst, den militära, hade han tagit afsked, uttröttad af de intriger, som från högadligt håll spunnos mot hans karriär. Den ansats till en politisk verksamhet, hvilken han gjort såsom oppositionell ledare på Norrköpings riksdag, fick ingen fortsättning, då hela det sociala lifvet under dessa år låg i fullkomligt dödvatten. Någon enskild förmögenhet, som kunde leda honom till praktiska företag eller herrgårdsexistensens förnäma otium cum dignitate, ägde han icke. Så var han hänvisad till att söka slå mynt af de små konstnärliga sällskapstalanger, med hvilka dilettantismens gudinna begåfvat honom, och han dilettanterade också i allt möjligt, i krigshistoria, musik, etsning och poesi. Det är svårt att säga, i hvilken af dessa grenar han var sämst eller om man så vill bäst. Något enda lefnadsdugligt verk blef icke af alla dessa försök. Lägger man härtill,

att han i umgängeslifvet ej ogärna synes hafva utfört den typ af intressant melankoliker, som i gamla franska romaner kallas »le beau ténébreux», och lättantändlig svärmade för mer eller mindre estetiska unga damer — bland annat just för sin korrespondent, den firade Malla Montgomery-Silfverstolpe — har man en något så när sann bild af Skjöldebrands existens under åren 1800—08. Hans tillvaro saknar denna tid midtpunkten, brännpunkten, som kunde samla hans förspridda kraft. Det var en lycka, att 1809 års förvecklingar åter förde honom in i handlingens värld och lyfte denna till sentimentaliker förvandlade soldat till ett högre plan.

När underrättelsen om ryska härens infall i Finland nådde Sverige och rustningen skulle ske — så godt sig göra lät med en till den grad usel regering — anmälde sig Skjöldebrand till tjänstgöring och fick befälet öfver Östgöta landtvärnsbrigad. Den nya memoardelens första kapitel skildrar med en bredd och en viktighet, kostliga i förhållande till de ernådda resultaten, Skjöldebrands deltagande i mobiliseringen och roll under kriget. Han och de olika regementen, i hvilkas spets han turvis ställdes, hunno nämligen aldrig till krigsskådeplatsen. Trupperna inöfvades i Östergyllen, marscherade till Grisslehamn, fingo på Åland exercera och sjunga psalmer för Hans Stollighet, men nådde aldrig Finland. På färden dit möttes de af en storm, för hvilkens fasansfullhet Skjöldebrand ensamt fann en värdig skildring i sin egen hjältedikt Oden:

Redan en dyning känns och hvinande hvirfliga fläktar
svindla på vattnet och skoftals krusa de svartnande böljor.

Efter diverse äfventyr hamna både befälhafvare och soldater i — Öregrund. Allt detta var helt visst icke Skjöldebrands fel — både hans duglighet och bravur som officer stå öfver allt tvifvel — utan berodde på vidriga omständigheter samt först och sist på den hufvudlösa krigsledningen. Men hvad som däremot onekligen måste kallas Skjöldebrands fel, var att han icke märkte, hvilket skimmer af löje som föll öfver en vidlyftig och högtidlig skildring öfver rörelserna hos en armékår, som aldrig hann känna lukten af krutröken. Utförliga bilagor öka detta intryck. Några af dessa rapporter äga onekligen krigshistoriskt intresse, särskildt som ytterligare belastningsposter på den odugliga svenska krigsledningens redan så svåra konto. Men ett missgrepp af utgifvaren är det att dessutom medtaga brefutdrag, som dublera memoarens skildringar af dessa oväsentliga förlopp. Att t. ex. tvenne gånger meddela Skjöldebrands redogörelse för ett föga märkvärdigt tal, som han höll, då han mönstrade sina knektar, är dock för mycket af det goda och en lyx af artighet mot den gamle excellensen.

Intressantare i alla afseenden är nästa afdelning af memoaren, »Revolutionsförsöket», skildringen af de konspirationer, som föregingo 1809 års statskupp, och Skjöldebrands ansatser som revolutionär, ehuru han äfven denna gång — såsom i det finska kriget — hade oturen att ej få vara med om själfva aktionen. Skjöldebrand upprättade själf en hel revolutionsplan. Det har sagts att man väl ser, att denna plan uppgjorts af en skådespelsdiktare. De sammansvurna skulle mötas på Beckers värdshus vid Norr-

tullsgatan och därifrån öfverfalla konungens ekipage, då han åkte till Haga. De skulle bemäktiga sig hans person och köra honom i en väntande täcksläde till Vaxholms fästning, där han skulle förvaras under pålitlig bevakning, tills hertig Karl blifvit riksföreståndare och ett nytt statsskick utropats. Med skäl skrifver utgifvaren, att denna plan åtminstone ej kan kallas äfventyrligare än Adlercreutz' — att med en styrka af sju man arrestera konungen i hans eget slott alldeles i drabantvaktens närhet. Orsaken till, att det trots alla löften från de medsammansvurne dock ej blef något af med Skjöldebrands statsstreck, låg säkerligen mindre i det drag af teatraliskt enleveringsdrama, som låg öfver planen, än i den anstrykning af romantisk vildhjärna, som fanns hos honom själf. Han ägde intet af den hårda och fraslösa handlingskraft, som öfvervinner tvifvel och motstånd. Därför blef det Adlercreutz och icke han, som vann äran af att hafva frälst Sverige från sin omyndige herre. Därtill motarbetades Skjöldebrand af statskuppens öfverlägsna dialektiker, Hans Järta. Knappast någon gestalt under hela gången af Skjöldebrands memoarer är så skarpt porträtterad, och denna föga smickrade profilbild af den fege, afundsamme och självförgudande revolutionsdoktrinären kan gifva en lämplig motvikt till de många skönmålningarna af den store parlamentarikern.

Skjöldebrand var frånvarande under själfva statsstrecket, men blef vid den därpå följande riksdagen en af de ledande, såsom ungdomsvän till Karl XIII. Hans fängslande framställning af detta riksmöte störes blott af de långa reflexioner öfver

den nya konstitutionen, som han här insmugglat. De passa så mycket mindre i stycket, som de äro baserade på intryck och erfarenheter från en långt senare period, då Skjöldebrand i egenskap af statsråd fått smaka ej blott maktens sötma, utan äfven dess bitterhet. Med en för en så beprövad man öfverraskande naivitet framträder detta i hans vidlyftiga polemik mot tryckfriheten, i hvilken han visar sig särskildt upprörd öfver — »kritik mot regeringen».

Memoardelens slutsidor berätta till sist Skjöldebrands minnen från fredsunderhandlingarna i Fredrikshamn. Jämte Stedingk var han ju Sveriges underhandlare. Det hvilar något djupt gripande öfver den hopplösa kamp, de båda svenskarne förde mot de ryska segrarne för att söka rädda så mycket som möjligt af de finska landamärena. Förgäfves stredo de för Åland, »Finlands nyckel», och Skjöldebrands lefvande beskrifning af den ryska plenipotentiairens orubbliga, men obevekliga höflighet mot Stedingks inkast och hans egen vältalighet tillhör hans memoars bäst och finast gjorda skildringar. Man kommer en smula att tänka på Thiers' och Jules Favres vackra och hopplösa strider mot Bismarck under fredsunderhandlingarna i Versailles. Uppdraget att vara ett besegradt och vanmäktigt folks förtroendeman vid en dylik uppgörelse måste vara bland de mest smärtsamma af alla. Varmhjärtad människa och lidelsefull fosterlandsvän, som Skjöldebrand var, led han bittert, utan att kunna gifva luft åt sina känslor annat än på en poets harmlösa vis — genom att i sitt sigill under fredsakten

insätta en revanchedevis ur Virgilius. Under kriget och dessa fredsförhandlingar insöp emellertid Skjöldebrand ett ärligt och sundt hat mot den förrädiska och barbariska medeltidsstaten. Mot Ryssland kände han som biskopen i Tegnérs »Kronbruden», när den gamla korpralen ursäktar sin ryska medalj med att »svenskar och ryssar ej äro fiender längre»:

Med förlof, de äro och blifva.
Vigarf skiljer dem åt för alltid.

Tsarens artigheter i Petersburg kunde ej mildra dessa känslor, och Skjöldebrands enda tröst var densamma som många senares — »hoppet att en koloss, sammansatt af heterogena ämnen och dit ett slags röta redan insmugit sig, en dag skall ramla».

I nästa del af memoarerna kan man vänta en målning af Fersenska mordet och därmed förknippade omständigheter, så mycket mer intressant som Skjöldebrand då ej längre blott var betraktare, men som öfverståthållare stod i händelsernas centrum.

IV.

Den sist utkomna delen af excellensen Skjöldebrands memoarer skildrade författarens ställning till Sveriges stora riksdrama 1808—09. Med all sin fosterlandskärlek, sitt af ingen nekade, förskräckta mod och sin brännande lust att gripa in i tingen,

hade Skjöldebrand vid Gustaf IV Adolfs afsättning och den nya konstitutionens införande spelat en tämligen platonisk roll. »Nära skjuter ingen hare,» heter det, och den klyfta, som ligger mellan planen och dess förverkligande, mellan tankeexperimentet och realiteten, skiljer honom från dessa stora omhvälfningar. Sannolikt uppfattades han af samtidens drifvande krafter mer som en uppflammande och dekorativ stämningsmänniska än som en den kalla pannans och handlingens man, och kom därför först när krisen och den egentliga faran voro öfver, inom de afgörandes krets.

I den nya del af hans lifsanteckningar, som i dessa dagar utkommit, den fjärde af det bredt hållna verket, står Skjöldebrand onekligen i tilldragelsernas första plan, han är nu själf en af protagonisterna, och hans erinringar från denna tid hafva därför också en särskildt fängslande makt. Skjöldebrand blir den, som för Sveriges afsatte konung ur riket, och senare den, åt hvilken öfverståthållareskapet i Stockholms stad anförtros vid de allvarligaste gatuoroligheter och folkupplopp vår hufvudstad haft under ett par sekel — Fersenska mordet och dess efterdyningar. Med stort intresse måste man därför läsa hans berättelse om dessa episoder och förlåter här gärna den lilla böjelse för viktighetsmakeri, som obestridligen vidlåder hela hans självbiografiska verk.

Första hälften af denna del fylles af en vidlyftig skildring af Skjöldebrands resa från Gripsholm till Karlsruhe med den landsförvisade monarken. Detta är ett historiskt dokument af rang,

ett postskriptum till Gustaf IV Adolfs tragikomiska regeringshistoria och tragikomiskt också detta. Ty något af sorgespelets glans och storhet föll icke ens under afsättningens och tronförlustens dagar öfver denna blandmänniska af förfrusen stolle och konungslig mannequin. Hur mycket har icke världslitteraturen att förtälja om härskarvanvettets tragiska poesi! Den af våra konungar, som var »själf vansinnig och dessutom omgifven af dåliga rådgifvare», har ju också alltid varit våra tragöders älsklingsgestalt. Men så tokig blef aldrig Gustaf IV Adolf — för att blifva det måste man hafva en droppe genialitet att mista — och den »rena enfaldens» drama följer man närmast med axelryckningar och ömkan.

Skjöldebrand skulle helt säkert, rättrådig och romanesk, som han var på samma gång, gärna hafva hugfäst någon skymt af heroism eller hög personlighet, därest en sådan blott det ringaste framträdt hos den afdankade fursten. Men hvarken fosterlandskänsla eller tillgifvenhet för det rike, hvilkets välfärd han så illa förvaltat, röjer Gustaf IV Adolf under denna sin sista färd genom Sverige, och i hans personliga väsen söker man förgäfves den förkrosselse eller den värdighet, som gripa med olyckans majestät. Som en spansk skenhärskare hänger han ännu lidelsefullt fast vid de små etikettsformaliteterna — såsom att Skjöldebrand, fångvaktaren, före måltiden skulle agera ceremonimästare och bugande säga: Eders majestät är serveradt — eljest är ett barns halsstarriga och meningslösa egensinnighet och dess emellan också ett

barns glömska af sammanhang och verklighet det enda han ådagalägger under denna bortresa från sitt kungadöme.

Med god vilja att poetisera upp hans gestalt kan man kanske se en inre blygsel i hans förtegenhet och gripas af den fatalistiska dragning mot förnedringen och ensamheten, som han röjer. Ty redan i Skjöldebrands skildring varsnar man hans senare förvirrade och kringirrande odyssée, då hans yttre lifshändelser med deras sagoaktigt bjärta motsatser gåfvo den forne regenten, som fattig, sjuk, förödmjukad till döden, på små schweiziska värdshus framsläpade den planlösa återstoden af en osäll existens, det skimmer af fjärran underligt sorgespel, han själf icke mäktat förvärfva hvarken med sina förstenade dygder eller sina förstenade fel.

Från Karlsruhe gjorde Skjöldebrand i diplomatiska ärenden ett kort besök i Paris, där han såg Napoleon och kom i beröring med honom, så tillvida, att kejsaren en gång på en mottagning nedlät sig till att fingra på hans kommendörsband af Svärdsorden. »Är det ordens band?» frågade kejsaren. »Ja, sire,» svarade jag. »Bon,» sade kejsaren och därmed var samtalet slut.

Mycket intresse för Skjöldebrand visar icke detta lakoniska samtal, och det är heller icke utan, att antecknaren känner sig en smula stucken. »Måhända misstyckte Napoleon, att jag uthärdade hans blick,» skrifver han. I hvarje fall förvånar det, att Skjöldebrand med sin böjelse för lyriska utgjutelser ej finner ett enda målande eller stort ord för an-

blicken af det moderna Europas Cæsar. Mera har han som ifrig vän af musik och konst att berätta om Operan och Louvren.

Senare häftet af Skjöldebrands nya del upptages af Fersenska mordet samt den härfva af tilldragelser och förhållanden, som därmed stod i samband. Själfva den hemska tilldragelsen har annorstädes skildrats med långt större åskådlighet och en rikare massa af starka och förskräckliga drag — till exempel i öfverste Brelins anteckningar, genom hvilkas enkla men naivt lefvande och trogna framställning man hör gatuuppploppets vilda larm och formligen känner den framträngande hopens heta och förgiftade anda. Men ingenstädes synes mig händelsen tecknad med så klart och upplysande perspektiv som i Skjöldebrands memoarer, hvilka tydligen visa, att den eljest hart när oförklarliga ogärningen af en sällan till ytterligheter gående befolkning gällde mer en typ än en individ, om än denne var aldrig så hatad. Det är mot Fersen såsom representant för högadeln och en feodal tidsålder, som icke vill underordna sig den borgerliga jämlikhetens systemförändring, som mängdens raseri urladdar sig med en explosions plötslighet. Ty lägg märke till, att det icke är pöbel utan lägre medelklass, som sköter aktionen, och att bakom missdådarne skymta de breda lagren af Stockholms småfolk. Skjöldebrand säger det icke själf, men en uppmärksam läsare af hans säkert i det stora hela fullt tillförlitliga berättelse måste säga sig, att detta icke var blott och bart en konvulsion, vållad af en

hop sammanstämmande tillfälligheter, utan att hatet och hämndkänslan mot högadeln hade en bredare och djupare grund än det utspridda ryktet om den beskedlige goddagspilten Karl Augusts förgiftning. Fersenska mordet är tydligtvis en försenad revolutionshandling, ett uttryck för en ny klass' länge under ytan glödande opposition mot sekelgammalt tryck och privilegier. Utvecklingen går framåt på underligt hopflätade om- och bivägar och yttrar sig i handlingar af ofta sällsam förklädnad. Mellan 1789—1809—10 pågår inom Sverige ögonskenligen den starkaste sociala klassförskjutning — under dessa tjugu år brytes vårt Ancien Régime ner och privilegietiden ersättes af de borgerliga förordningarnas. Alla faktorer och händelser under denna process äga ett om också aflägset orsakssammanhang, och Fersenska mordet framstår som sprängskottet efter ett länge pågående undermineringsarbete. De närmare och påtagliga motiven gjorde naturligtvis, och med en fullt naturlig logik, att det blef Fersen, landets första och mest högdragna adelsmagnat, den reaktionära företrädaren af en klassåskådning, som tiden icke längre ville veta af, hvilken vardt offret. Raseriet riktades ju för öfrigt äfven mot andra utan påstådd delaktighet i den förmenta förgiftningen af tronföljaren — såsom mot den lumpne och smutsigt vinningslystne penningeadelsmannen Samuel af Ugglas. Midt under den allmänna förvirringen och paniken vände man sig till Skjöldebrand, för att han som öfverståthållare skulle återställa lugnet i staden. Oför-

skräckt, med ett öppenhjärtigt vinnande väsen och bravur, var han ägnad till uppdraget och lyckades häri. Glömmas bör dock icke, att han biträddes af en mäktig och klassisk hjälpare vid tumult och gatuoroligheter — Jupiter Pluvius, synbarligen den gud, som under dylika förhållanden bör åkallas. Många gånger i de franska revolutionerna och gaturevolternas historia har regnet spelat den lugnande och räddande ängelns roll. Också nu kom ett starkt regn, som »höll mycket folk kvar i sina hus och afsvalade dem, som voro ute».

Skjöldebrand förblef sedermera i nära två år Stockholms öfverståthållare. Att hans förvaltning ej blef längre, berodde på en för honom synnerligen hedrande kamp, som han stred mot byråkratien. Soldat och inbillningsmänniska hyste han en dubbel motvilja mot juristeriet och skrifvarväldet. De interiörer han meddelar ur Stockholms stads ämbetsmannaförhållanden böra ihågkommas vid de många skönmålningar man ser af Sveriges omutliga ämbetsväsen. Redan de inblickar han gifver i spioneriorganisationen äro signifikativa nog. Skjöldebrand sökte reducera detta angifvarsystem. Den hederliga spanska ministern Moreno sade på tal härom till den nykomne Karl Johan: »Eders kunglig höghet behöfver i detta land en précaution, men det är den enda — att bruka galoscher.» Men spioneriet förblef en makt, ett auktoriseradt slaskrör mot människors heder. Bernadotte var för mycket fransman för att icke älska de hemliga rapporterna och undersökningarna och hyste frans-

mannens inbitna tro, att intrigen är en lika nödvändig rörelsenerv i tillvaron som i en komedi.

Men af en rent skakande natur äro de taflor Skjöldebrand upprullar från Stockholms fattigväsen, barnhus och hospital. Dessa välgörenhetsanstalter kunde med skäl kallas hvitmenade grifter. Utsvältning, försnillningar och änglamakeri florerade inom dessa kristliga anstalter. Att öfverdirektören för barnhuset för dess behof inköpt kasseradt och trasigt lärft från ryska sjukhus och med fläckar af rödsot, talar ensamt tillräckligt klart om tillståndet. Det hela var tydligen ett Augiasstall att feja rent i, och Skjöldebrand föll också på byråkratiens motstånd. I sin ifver att bryta med all slentrian bröt han mot en af k. m:ts förordningar, och öfver dylikt, äfven om det gäller en aldrig så ringa formsak, vakar som bekant skrifvardömets Nemesis.

Under denna tid förändrades Skjöldebrands enskilda existens — han ingick nämligen 1811 ett nytt äktenskap med dottern till en grosshandlare från Gäfle, Charlotta Ennes. Den 54-årige mannen tog till brud en 17-årig flicka, ett bevis på hans oförbrännelighet och det skimmer af romantik, som i åldern låg öfver hans gestalt.

Hela Skjöldebrands memoarverk är ju nerskrifvet på gamla dagar. Det är icke utan, att framställningen blifvit mer omständlig med delarna, och att punkterna ofta fått en tröttande längd och talförhet. Mest märkes nog åldern i de »allmänna sanningarna» — alltid en farlig pröfvosten. De erbjuda ej sällan något af en fin och estetisk Jeronimus' originalitet — t. ex.: »Tillvaron af den sym-

pati, som gör, att två personer genom hemliga förhållanden af likhet eller kontrast, vid första åsynen fatta liflig böjelse för hvarandra, kan däremot ej bestridas, ty den bekräftas ofta af erfarenheten.» Hvad skall man säga till sådana reflexioner, annat än »ja, så lär det ju förhålla sig, ers excellens».

Sv. Dagbl. 1904.

ADOLF LUDVIG HAMILTON.

Hvar och en, som närmare sysselsatt sig med Gustaf III:s tidehvarf och sökt få lefvande för sig denna lysande och dramatiska ålder af svensk häfd, har någon gång stött på grefve Adolf Ludvig Hamilton och hört talas om eller läst citater ur hans i handskrift efterlämnade »Anekdoter» till Svenska historien. Alltsedan utdrag började gifvas ur detta memoarverk och cirkulera i den tryckta litteraturen — P. Wieselgren var sannolikt den förste, som lämnade sådana ur en af grefve J. De la Gardie gjord, å Löberöd förvarad afskrift — och kopior sedermera kommit till ett par offentliga bibliotek, hafva drag och historier ur dessa anekdoter användts i de flesta kulturskildringar öfver gustavianska tiden. Äfven de allvarligaste af Gustaf III:s historici — såsom C. T. Odhner i sitt förträffliga verk — hafva icke försmått att anlita dem. En sådan skrift med mångt och mycket af intresse, rik på sedetecknande detaljer och skarpa karaktäristiker förtjänar att publiceras, äfven om författarens partiståndpunkt ofta mer än tillåtligt hindrat hans framställnings oväld. Här föreligger därför, tryckta efter författarens originalmanuskript, Adolf Ludvig Hamiltons »Anekdoter, tjänande till

upplysning i Svenska historien i synnerhet under konung Gustaf III:s regering». De två små eleganta kvartband, i hvilka författaren nerskrifvit sina memoarer, innehålla mera. I dem finnas äfven »Anekdoter» till Gustaf IV Adolfs regering från 1792 till (15 juli) 1800. Men denna senare del af Hamiltons historiska teckning är, som han själf erkänner, skrifven, då han kommit på afstånd »från hufvudteatern» och sålunda »de finare hjulens rörelse» kunde undgå hans öga. Faktiskt gömmer också denna andra hälft af memoaren — utom en värdefull skildring af den märkliga kröningsriksdagen i Norrköping 1800, vid hvilken Hamilton spelade en ej oväsentlig roll — absolut intet af intresse eller prägladt af det självseddas skärpa. Det är såsom den gustavianska ålderns anekdotförfattare Adolf Ludvig Hamilton sålunda ensamt bör minnas.

Utom originalmanuskriptet till »Anekdoterna» hafva emellertid också stått till mitt förfogande ej mindre än tolf andra handskrifna kvartband af och om Hamilton. Sex af dessa band utgöra en fortlöpande och intim dagbok, som Hamilton utan afbrott fört från början af 1763 till slutet af 1782, fyra innehålla en vidlyftig resebeskrifning mest från utlandet, men äfven från fosterjorden, tvenne slutligen vitterhetsarbeten och tankar af skilda slag. Med ledning af allt detta material vill jag som inledning till det enda verk, som lefvat kvar af Hamilton, teckna hans öden och utveckling. Som så många andra anekdotberättare är nämligen Adolf Ludvig Hamilton själf nästan okänd. Man

finner ingenstädes något annat om honom, än att han var en skarp och giftig motståndare till Gustaf III. Här skall visas, att han var en synnerligen typisk gestalt för den oroliga från partitidehvarfvet in i gustavianska perioden kvarlefvande adeln och att han som skarp intelligens och orädd personlighet intog en framstående plats å sin samtids riddarhus. Äfven en beundrare af Gustaf III, för hvilken den måttlösa och ibland samvetslösa bitterhet, som präglar Hamiltons skildring af konungen, är frånstötande, måste hysa aktning för den sega konsekvens, som utmärkte memoarförfattarens politiska åskådning och erkänna det kloka och oförfärade mod, med hvilket han förfäktade densamma. Hans lynne, personlighet och uppfattning kunna först klart förstås af den, som fått en inblick i hans lif och karaktärsutveckling. Det är denna inblick, som jag här skall gifva så mycket som möjligt med Adolf Ludvig Hamiltons egna ord och tankar, och en närmare bekantskap med mannen skall dessutom låta läsaren i anekdotberättaren lära känna en långt mer mångbildad och mångintresserad man, än hans historiska anteckningar gifva vid handen.

Adolf Ludvig Hamiltons släkt utgjorde en liten stam för sig inom 1700-talets svenska adel. Jämförelsevis nyinflyttad till Sverige, hade den kanske mer än någon annan svensk adelsfamilj kosmopolitiska förbindelser. I England funnos anförvanter, och en mängd släktingar gingo för kortare tid eller för alltid i fransk och tysk tjänst. Oro, äfventyrslystnad och bravur kännetecknade dessa mellan olika arméer flyttande militärer, som käm-

pade med i 1700-talets krigsfejder. Familjekrönikan var rik på brushufvuden och vildhjärnor liksom på energiska, klarsynta viljor. En annan egenskap, som brukade följa namnet åt, och som 1700-talets svenskar ofta anspela på, var den Hamiltonska frispråkigheten. Släkten hade rykte om sig för hvass tunga, kvickhet och rättframhet. Lars v. Engeström, för att här bara citera ett vittne, talar om »det étourderie och den uttalighet», som tillhörde om icke hela ätten åtminstone den gren, dit Adolf Ludvig hörde.

Hos Adolf Ludvigs fader, den gamle fältmarskalken Gustaf David Hamilton, funnos alla dessa drag i högsta potens. Hans lif hade varit mer än vanligt växlande. Han hade tjänstgjort hos fransmännen under polska tronföljdskriget och hos preussarne under andra schlesiska kriget. Om han såsom svensk öfverbefälhafvare under pommerska fälttågen ej kunde utveckla någon egentlig heroism, gjorde han likväl den största rörelsen, svenska armén företog under hela kriget (tåget till Sachsen 1758), och ingen skugga fanns på hans mod. Oförskräckt var han likaledes som parlamentariker, såsom när han trots sina Hattsympatier rent ut vid riksdagen 1746—47, då Buddenbrocks son sökte resning i sin döde faders sak, förklarade den afrättade generalen vara en politisk martyr. Hans kvicka repliker voro berömda, och hans frispråkighet utan gräns. Sonen Adolf Ludvig anför i sina här tryckta anekdoter tvenne af hans mest berömda infall till Adolf Fredrik. Lars v. Engeström meddelar andra, i hvilka han oförskräckt klufvit näbb

med den minst af allt försagda Lovisa Ulrika. Då drottningen yttrade, att konungens lifkusk, som hade majestätets välfärd i sina händer, borde hafva öfverstes rang, svarade Hamilton: »Ja och stånghästarna lika rang med kammarherrar.» Då drottningen en gång, när hofvinden blåste åt mösspartiet, sade: »Avouez monsieur de Hamilton, qu' il y a de grands coquins dans votre parti,» svarade denne: »Oui, Madame, c'est pour les opposer aux votres.»

Det var en kvick, kärnfull, oförskräckt, mångerfaren personlighet, den gamle fältmarskalken, och den betydande rikedom han erhållit i sitt giftermål med Jacobina Hildebrand ökade den hållning af självständig och rakryggig jorddrott, som han in i sin höga ålderdom bevarade.

Sonen, antecknaren, anekdotförfattaren, Adolf Ludvig Hamilton, hade ärft många af faderns karaktärsdrag. Om han, sjuklig som han var med utprägladt »cabinettshumeur» af naturen danats till diplomat och parlamentariker och icke till krigare, brast det honom ingalunda fysiskt mod. Tvärtom. Blott aderton år gammal hade han sin första duell. Men än mer liknade han fadern i lynnets oro och i tankens och tungans skärpa. Inom Gustaf III:s hof med alla dess åtminstone skenbart så polerade människor var han en typ för sig med sin slagfärdighet, som aldrig uppoffrade ett hvasst infall. Under en yta af glädtighet dolde han agg och lidelser, otåligare och skarpare än de som vanligen funnos bakom spetsjaboten hos tidens epigrammatici. Redan tidigt vann han rykte för originalitet, och hans anmärkningar fruktades så mycket mera,

som hans samtida visste, att han skref protokoll öfver deras göranden och låtanden — han hade läst upp ställen ur sin dagbok för Gustaf III — och gick med iakttagarens kalla, satiriska öga midt bland deras upptåg och intriger. Som exempel på hur han bedömdes, skola här de viktigaste uttalandena om honom i tidens journaler citeras.

Lämnom då först ordet åt de dåtida memoarförfattarnas Cato, Axel v. Fersen, som, med anledning af en beskickning till Petersburg, till hvilken Gustaf III utsett Hamilton, 1778 skrifver: »Detta val var ej bland de bästa, hvarken beträffande nämnde grefves figur eller hans sätt att vara, och ehuru han hade esprit, hade han intet angenämt eller förbindligt i sitt väsende.» En likartad uppfattning om Hamilton hade en person, som långt närmare kände honom än den äldre, evigt misslynte partichefen, hvilken också å sin sida af Hamilton betraktades med växande misstroende. Denne antecknare var den älskvärde grefve G. J. Ehrensvärd, kamrat — men sålunda också konkurrent — som kammarherre med Adolf Ludvig Hamilton. Ehrensvärd skrifver 1779: »Adolf Ludvig Hamilton har kvickhet och insikter, har rest med nytta, men affekterar den besynnerlighet, som hela den Hamiltonska släkten tror sig apanagerad. Han skall redan i många år hafva skrifvit sin samtids memoarer. Om humeur och kvickhet icke oftast tagit öfverhanden för de sanna underrättelser, som för honom varit svåra att undfå, så torde dessa memoarer blifva för eftervärlden intressanta. Men den som lefvat inom hofvet så länge som jag och sett,

på hvad afstånd grefve Hamilton kunnat vara kännare af de hemliga driffjädrarna till de flesta händelserna, kan äfven döma om trovärdigheten af de mesta dess reflexioner och berättelser.»

Icke stort mer fördelaktigt låta omdömen från de rena gustavianerna. Man höre till exempel Elis Schröderheims ord: »Adolf Hamilton var ifrån konungens intimitet och dagliga umgänge öfvergången till hans uppenbare fiende. Han hade mera kvickhet än kunskap. Ton af stora världen gjorde hans galla mera bitande, men han hade mycket liten värdighet, och kungen förstod allt för väl att skämta sig ifrån honom.» Lugnast och måhända också sannast är den lilla silhouett, den utanför de gustavianska partierna stående Lars v. Engeström klippt af hofmannen och satirikern. »Hamilton sade rent ut, hvad honom inföll. Han var skarp, men hvarken elak eller ohöflig. Han hade rest och icke utan nytta. Allt detta gjorde honom till en angenäm sällskapskarl. Han var dessutom en hederlig, ärlig och oafhängig man, som sade dristigt sanningen, när tillfälle gafs.»

Efter dessa stridiga omdömen är det tid att begynna en objektiv, på autentiska källor stödd biografi af Adolf Ludvig Hamilton och söka teckna den lifsutveckling, som af den unga hofmannen i Gustaf III:s närhet skapat den mest förbittrade af hans porträttörer.

Adolf Ludvig Hamilton föddes i Malmö, faderns garnisonsstad, den första juni 1747, den femte af elva syskon. Sina förnamn erhöll gossen efter Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, som båda

voro faddrar, ehuru ej personligen. Barndomsåren tillbragte han framför allt på Barsebäck, den stora familjeegendomen, ej mer än en och en half mil från Lund »artigt nog belägen, ehuru midt på slätten», som han själf skrifver. I ett stort gammaldags stenhus lefde han där med de många bröderna och systrarna, och vintern 1750—51 gjorde han sin första utflykt i världen, då han med föräldrarna fick besöka hufvudstaden. En fransk lärarinna med samma namn som seklets ryktbare ungdomsförfattare, Berquin, tog här hand om hans första undervisning. Hon hade antagligen en skola af samma art, som de båda mademoisellerna Bourgeois och Martineau, hvilka vi känna ur andra aristokratiska memoarer från tiden. Den franska bildning, som han delade med hela den adliga svenska rococon, men som behärskade honom mer uteslutande än de flesta — Adolf Ludvig Hamilton tänker hela lifvet igenom på franska — mötte honom sålunda allt från de första läroåren.

När regentskifte och kröning voro öfver, reste Adolf Ludvigs föräldrar åter till Skåne, och för gossen tog på nytt herrgårdslifvet vid med rik omväxling och många färder till grannar och släktingar (framför allt till kusinerna på Vanås) om sommaren, och långa enformiga vintermånader, då de »elaka vägarna tvingade hvar och en att vara hemma på sin gård och suga på ramarna». Emellertid kom Adolf Ludvig ur frustugan och under informatorernas färla. Med sina äldre bröders herrar præceptorer reste han redan 1755 till Lund, där de unga ädlingarne bodde hos doktor Benzelius,

hvilken »visade dem mycken höflighet». Men först från och med 1759 började Adolf Ludvigs studier drifvas med större allvar. Han fick då till undervisare en verkligt framstående man, som lämnat efter sig ett i tidens odling aktadt namn, Ihres lärjunge, språkmannen, Voltaire-öfversättaren, Lovisa Ulrikas blifvande lektör och ålderdomssällskap, Erik Sotberg. Med denne som guvernör for Adolf Ludvig 1759 till Uppsala och lefde där de unga aristokraternas mellan bokkammare och rid- och fäktarbana delade lif. Som så många andra af de förnäma unga ädlingar, med hvilka han åt på det dåtida fina spiskvarteret hos mademoisellerna Porath i Skytthuset, hörde Adolf Ludvig redan till krigsmakten. Han hade fått fänriksfullmakt den 15 januari 1759 — men förblef trots den gula kokarden en okynnig tjufpojke. Sotberg erhöll 1762 ett lektorat vid kadettskolan i Karlskrona. Den unge Hamilton följde då läraren till amiralitetsstaden. Det är här, som hans egentliga dagboksanteckningar begynna med den 1 januari 1763 och det för en yngling högst visa mottot:

Tiden bortgår
dygden består.

Kadettskolan i Karlskrona meddelade ej blott undervisning i nautiska ämnen, i matematik, taktik, perspektiv- och fortifikationsritning, i engelska och franska men äfven i latin, teologi, moral och historia. De två sista ämnena voro just Sotbergs. Den unge Hamilton följde dessa lektioner men studerade äfven enskildt och synes väl användt sin dag. Nöjena be-

stodo af baler hos sjöofficerarne, förmiddagsvisiter med drickning af »thevatten» hos stadens unga fröknar och på aftnarna alla tidens kort- och sällskapsspel. Adolf Ludvigs anteckningar gifva en hel repertoar sådana från vågsamma och äfventyrliga som Pharao, quinze och landsknekt ner till mer oskyldiga — åtminstone att döma af namnen — som »tipp», »lotteri», »kommers», »piquet» och »trisette». Men den unge Adolf Ludvig skulle icke hafva lefvat i Schröderheims och Fredmans tid, om han ej också varit ordensbroder. Han är stiftare till och med af orden »La Concorde» med många stjärnor, ceremonier och granna band och med devisen »La Concorde nous lie», ett valspråk, som ej syntes obehöfligt för de unga kadetterna, bland hvilka »calabaliquer» ej hörde till sällsyntheterna. Son till en förnäm, rik och berömd man, hade Adolf Ludvig naturligtvis tillträde till stadens finaste kretsar. Utom dessa umgicks han äfven flitigt i den kända matematikern Mårten Strömers hus, ehuruväl samtalet understundom där syntes den unge mannen »mäkta lärdt och nog sömnaktigt». Intressant är det att se, hur ynglingen trots allt, som drager utåt, redan nu börjar blifva en läsvurm. Den litteratur, han studerar på fristunderna, är visserligen icke särskildt allvarlig, men röjer en inbillningsmänniskas, en blifvande vitterlekares smak. Hela samtidens franska eller i Frankrike kända skönlitteratur begynner han nu tillägna sig. Samvetsgrant har Adolf Ludvig alltifrån denna tid under sin lefnads alla resor och skiften antecknat de böcker han studerar, och få svenskar torde hafva ägt

en sådan beläsenhet i 1700-talets fantasidiktning. Allt känner han här, stort och smått, memoarer, romaner, noveller, sagoberättelser, Marmontel, Crébillon, Voltaire, Hamilton, Smollet, Fielding, Cervantes, Ariosto och otaliga andra. Från denna tid dyka också upp de första notiserna om eget pennfäkteri.

På hösten 1763 sändes Adolf Ludvig af sin fader till Frankrike för att där blifva utlärd både till militär, kavaljer och hofman. Hans äldre broder Hugo var då redan tjänstgörande officer i Royal-Deux-Ponts ryktbara regemente, förlagdt i Strassburg. Ur Claës Ekeblads papper har Nils Erdmann nyligen låtit oss känna dennes lif och äfventyr. I Strassburg hade Adolf Ludvigs fader också en bror, som lefde såsom fransk fältmarskalk, Jacob Ludvig Hamilton. Det fanns öfverhufvud taget en hel svensk militärkoloni i den gamla Elsassiska staden. Adolf Ludvig anträdde resan ihop med Creutz, nyss nämnd till ambassadör i Spanien, och lefde sedan nära nog ett år i Strassburg. Han arbetade här för språkmästare och dansmästare, läste oförtrutet och roade sig också tappert i de glada officerskretsarna, i hvilka maskerader, speljuntor och små intriger hörde till ordningen för dagen. Frimurare vardt han också. Den grad af hans utveckling han ernått vid Strassburgervistelsens slut, när han i postvagnen for af till den dåtida civilisationens ostridda medelpunkt, Paris, kan måhända följande stycke om Strassburgs ryktbaraste minnesmärke utvisa.

»Domkyrkan är stor och mycket gammal samt

hafver ett torn af 354 fots höjd, hvilket drager alla resandes uppmärksamhet till den gammalmodiga men tillika präktiga byggnaden, emedan det är oaktadt dess höjd travaillé au jour, samt äfven som själfva kyrkan utsiradt med ett oändeligt bildhuggeri och allt rätt väl konserveradt. Inuti är kyrkan något grof, men simpel och därigenom vacker.»

Formuleringen af denna skildring af ett af konstens under är naiv nog. Men darrar det icke i slutfrasen »simpel och därigenom vacker» en känsla ej alldeles vanlig inom rococosocieteten, om också ej någon verklig aning om gotikens storhet berört den i 1700-talets franska idévärld helt lefvande ynglingen.

Den 17 september 1764 anlände Adolf Ludvig Hamilton till Paris, där han bodde på Hôtel de Malte, rue S:t Nicaise.

Ensam eller ihop med andra unga, i Paris lefvande adelsmän — som den blifvande ministern i Madrid efter Creutz, Friesendorff, en äkta rococoroué, och andra, beser han Seinestadens märkvärdigheter och alla lustslotten i dess omgifningar, hvilkas yppiga trädgårdsnatur han kallar »ett jordiskt paradis». Höjdpunkten af detta hans första Pariserbesök bildas af presentationen på hofvet. I det minnesrika Fontainebleau, dit han farit i en »pot de chambre eller vagn för fyra personer», föreställes han för Ludvig XV. Den korta skildring, han gifver af den åldrade nöjesfursten, förtjänar att citeras som ett porträtt från dennes äldre år. »Denna herren är nu femtiofyra år gammal, men

öfvermåttan vacker, medelmåttigt stor och något satt. Han har ett vackert hufvud, majestätiskt ansikte och markerade liniamenter, något krum näsa, ej mycket stora, men lysande bruna ögon, hög panna samt bär eget hår.» Adolf Ludvig uppvaktar vid hans levée och får en försmak af det hofmannalif, han så länge, men i hjärtat alltid motvilligt skulle föra. »Det är något stort,» skrifver han sarkastiskt, »att emottaga de största herrar och utländska ambassadörer i sin nattdräkt, byta om skjorta och kläda på sig i deras närvaro.»

I november lämnade Adolf Ludvig Hamilton åter Paris och begifver sig öfver Génève tillbaka till Strassburg. Det var icke genaste vägen, men han röjer redan nu sitt turistlynne och sin oroliga naturs böjelse för resor. I Génève togs han om hand af den där boende svenske köpmannen Frans Jennings, hvilkens schweiziska fru han beundrar som en »förskräckligt vacker och behaglig människa». Paret känna vi genom Roslins berömda målning i Nationalmuseum. I december är Adolf Ludvig Hamilton åter tillbaka i Strassburg i sin farbroders hus. Veckorna gå under de vanliga studierna och öfningarna samt också under de vanliga nöjena med de yra och njutningslystna officerarna. Adolf Ludvig råkar till och med i en duell med en fransk chevalier, en äkta duell ur någon roman af abbé Prévost, hållen på natten å en öde gata vid ljuset af lakejens lykta. Något planlöst är det öfver den unge mannens lefnadssätt, beroende på, att han i botten ledsnat på den militära banan, som blott öppnar »ett elakt perspek-

tiv för en person som sju år varit en liten fänrik och med möda kunnat blifva kadett». Hans »humeur nog begifvet på cabinettsväsendet» passar bättre för civilen. Med anledning däraf hemkallas han af sin fader och reser den 26 mars 1766 från det enformiga Strassburg.

Hemfärdens märkligaste händelse är hans möte med Fredrik II vid ett fältläger nära Magdeburg. Hans skildring af den store konungen gifver en lefvande bild af »der alte Fritz». »Han är liten till gestalten och ser ut att hafva sin ålder. Aflångt ansikte, skarpa stora ögon och grymt röd färg. Näsan är lång samt hafver en tipp öfver en ej liten mund, hög panna, svartbrunt hår. Han håller sig något krumryggig, men sitter annars väl till häst. — På ena örat bär han en ofantlig stor hatt med bred silfverbård d'Espagne, à la sacre mon âme, alldeles som man ser honom gemenligen på hans porträtter. Detta ihop gör ej något vackert utseende. Ett ting, som förundrade mig hos denne herre, var hans nästan outrerade höflighet, emedan han lyfte af sig hatten till och med för gemena canaillen, och hörde jag vid sidan af mig en preussare säga till en annan: Det undrar mig, huru denna Herren kan vara så sträng och så höflig.»

Den 19 juni 1766 var han efter trenne års bortvaro från Sverige åter hemma på Barsebäck, »hvarest jag på ett nöjsamt vis uti mina föräldrars och anhörigas omfamningar slöt min resa». Nu får han också efter önskan byta lefnadskall. Han blef den 26 juni 1766 utnämnd till »kammarherre

eller med nyckeln» vid kronprinsens hof, och den 31 augusti presenterades han för sin herre. »Bekantskapen tycktes ej vara lång att göra,» skrifver Adolf Ludvig i dagboken. Han misstog sig — den blef lång och svår att göra, och det kan sättas i fråga, om kammarherren någonsin blef »bekant» med sin herre.

Med glädje begynte Hamilton sin tjänstgöring vid hofvet. Hans dagbok gifver oss samma målning af en ung hofmans tillvaro, som vi från samma tid känna ur Claës Ekeblads intressantare och utförligare anteckningar, eller från en något senare period ur den själfulle, en smula mjältsjuka G. J. Ehrensvärds journal. Som dessa, fast blott kort och skematiskt skildrar Hamilton hof- och sällskapslif, societeten i hufvudstaden och på de stora adelsgodsen. Han har sina kammarherrevakter på slottet, sina glada landtnöjen hos öfverstinnan Fleming på Årstad och riksrådet Hamilton på Farsta, han spelar sällskapsspektakel och besöker de stora balerna hos utländska ministrarna, hos ryska ambassadören Osterman och hos Goodricke den engelska, han har sina små amouretter, han frestar också Fortuna, »quinzar, tippar och pharaoniserar». Men till skillnad från så många andra af hoflifvets kavaljerer uppslukades Adolf Ludvig Hamilton aldrig helt af denna de flyktiga tidsfördrifvens lek på de glatta slottstiljorna. Redan i februari 1768 är han trött på alla eleganta bagateller och societetskaleidoskopets ostadighet samt beslutar att åter göra en lång utrikes resa »för att bese världen under alla points de vue, med ett

ord göra som bina, hvilka draga musten ur alla blommor, för att göra sig honung däraf». Han tager farväl af hofvet och skrifver i sin dagbok de kungliga personernas karaktäristiker — i chiffer — såsom en slutsumma af sina erfarenheter under ett och ett halft års hoflif. Det är lustigt att se, hur osäker han, i senare tider säkert den mest hätska motståndaren bland alla Gustaf III:s tecknare, ännu är ifråga om den unge furstens psykologi. Med orden »kronprinsen har mycken ambition, kunde måhända tagen på rätt sida ännu blifva en stor konung, fast som jag tror aldrig stridbar» — slutar Adolf Ludvig Hamiltons första försök till en karaktäristik öfver Gustaf III.

Dagboken blifver nu för flera år en resebeskrifning, och en resebeskrifning af ovanligt intresse och som borde komma ut på tryck. Resenären är visserligen ingalunda något geni, ej ens en person, som i ett enda fack har djupare insikter. Men denne unga hofman besitter ett klart öga, ett naturligt och godt omdöme, många olikartade intressen, och han betraktar ganska allsidigt de länder, han besöker. Han presenteras vid hofven och deltager i det förnäma umgänget, men glömmer därför ej att se på gatans folklif och byns folkseder. Statsliga förhållanden och skön konst söker han tränga in i med samma ifver. Hans resejournal är säkerligen en bland de mest vårdade, som från 1700-talet finnes af svensk hand öfver en tripp genom det dåtida Europa. Här är naturligtvis endast plats för den mest summariska konturteckning af hans treåriga färd.

Hamilton lämnade Sverige den 7 april 1768 och for först öfver till England, till Georg III:s och Hogarths London. Han såg allt, som en samvetsgrann turist bör se i världsstaden och gjorde vidsträckta utflykter till flera engelska provinsstäder. Ibland var målaren Elias Martin hans följeslagare, men Hamilton har eljes intet att berätta om den unge svenske artisten. Först midt i högsommaren begifver han sig af från England, och afslutar sin vistelse i det brittiska öriket med långa och intressanta reflektioner öfver engelska förhållanden. Särskildt märkliga äro hos den blifvande oppositionelle riksdagstalaren några varma yttranden om den engelska konstitutionen, som han liknar vid »en viktskål, konungen på ena sidan, parlamentet på den andra, jämnvikten hållen af själfva naturen». Han prisar också »den engelska adelns frihetsanda». Från Dover reste Hamilton öfver till fastlandet och fortsätter norrut genom Belgien och Holland.

Konsten börjar nu få en bred plats i hans anteckningar. Den unge estetiske autodidakten gör sig allvarlig möda för att nå djupare in i dess hemligheter. Det är visserligen sant, att man har svårt att ej draga på mun, när han till exempel om det underbara juvelskrin från medeltiden, som heter Brügge, skrifver »en något antique men alltid vacker stad». Men om den unge ädlingen ej röjer något begrepp om den primitiva konsten, måste vi ihågkomma, att »spelet», som det heter i Dumbom, »ännu ej var inventeradt». Man kan ej begära hos Hamilton intresse annat än för antikens och renäs-

sansens konst och får ej undra öfver, att han i Brügge ej nämner Memling, i Gent ej van Eyck. Hans skildringar från muséerna visa i alla fall en kärleksfull samvetsgrannhet. I Holland studerar han ifrigare handelsväsendet än måleriet, men i Dresden, dit han sedan reser, tager konstintresset åter ut sin rätt. Som den största dyrbarheten i Dresdenergalleriet nämner Hamilton Correggios Natt, »det bland kännare bekantaste stycke i Europa och det förnämsta i hela den superba samlingen. Ovärdig kännare betraktade jag det en timma och måste så godt som rycka mig därifrån.»

Från Sachsen for Hamilton öfver Böhmen och Ungern till Wien, där han lefde med i de högsta kretsarna och föreställdes för Maria Theresia, som han beundrar och blott klandrar för allt för stränga moralidéer. Från Wien styrde han kosan till Italien och närmast Venedig. Dagboksskildringarna från lagunstaden äro särskildt fängslande med karnevalshändelser, maskeradäfventyr, interiörer från palats och spelhus — det är Tiepolos och Casanovas njutningsbedöfvande Venedig, som fjättrar den unge nordbon med all sin berusning.

Till Rom anlände Hamilton den 4 mars 1769 och han stannade i den ojämförliga staden, den »remarquablaste och törhända vackraste i världen» såsom han skrifver, till oktober samma år. För att ännu bättre kunna lefva sig in i Romalifvet, uppträdde han här inkognito, lycklig öfver att få vara »okänd spectateur af människor och människors chefs d'oeuvres, utan att själf blifva ett ändamål för curiosité och tadel». Han uppsökte ej heller

många svenskar — närmast tycks han hafva umgåtts med Sergel, om hvilken dagboken dock tyvärr icke lämnar några nya upplysningar. Med passionerad ifver besåg han Roms mirabilier och märkvärdigheter, och det är anmärkningsvärdt, hur icke ens mindre kända små kyrkor (som S:a Prassede) med en konst (den gammalkristna), för hvilken tiden ej fått öppet öga, undgått hans uppmärksamhet.

Antikerna beskrifver han utförligt och med djup beundran, likaså en del af renässansens måleri, Caraccernas och Guido Renis epigonverk icke att förglömma. Beskrifningen på Sixtinska kapellet må för kuriositetens skull citeras: »Detta capell har en stor tableau af Michel Ange, som upptager hela fonden af capellet. Den föreställer Yttersta domen, svårt sujet, vid hvilket de flesta mästarne bitit i gräset. Denna tycks till compositionen ej hafva lyckats bättre än de andra. Man ser en blandning af kristna, helgon, djäflar och fördömda, saker, som revoltera ögat äfven så mycket som förståndet. I en sky är en ängel, som för några lycksaliga till himmelen; i en båt ser man en djäfvul föra några olyckliga döda in i afgrunden. Coloriten är nog svartnad af tiden. Kännare estimera dock mycket denna tableauen för desseinen, hvilken tyckes mig ännu bättre observerad i de stora figurerna af profeter och sibyllor, som äro vid frisen af taket.»

Adolf Ludvig Hamilton älskar icke Roms befolkning. »Penningen är deras Gud, ingenting är så nedrigt, som en äfven af bättre stånd ej gör för la buona manica eller drikspenningar.» Men hans omdömen äro möjligen färglagda af sorger

och obehag, som träffade honom i Rom och fördystrade hans sinnesstämning. Redan vid ankomsten möttes han af underrättelsen om sin mors död, och han sörjde djupt den blott femtio år gamla kvinnan, som han vackert kallar »vännen som naturen skänkt mig, depositairen af alla mina största hemligheter». Under högsommaren insjuknade han i häftig feber och pleuresi och var verkligt illa däran. Den romerska familj, hos hvilken han bodde, synes emellertid hafva på alla vis skött om honom. Rörande förefaller det, att de, när han plågades af hufvudvärk, sökte bota kättaren från norden med en »berretta della madonna di Loreto», en i Loreto helgad mössa. »Miraklet manquerade» visserligen, men anekdoten talar liksom andra smådrag i boken mot den mörka skildringen af befolkningen i Rom.

Hamilton besökte Neapel och en mängd andra italienska städer, for sedan till Frankrike och ankom till Paris för andra gången i augusti 1770. Här kunde den svenska kammarherren icke längre vara inkognito. Han måste först uppvakta prins Karl, sedermera kronprinsen och prins Fredrik, hvilka alla nu gästade Seinestaden. Hamilton är också en af de första, som efter dödsbudet från Sverige får uppvakta Gustaf III, och på en gång »condolera och gratulera honom». »Svart som en korp i sorgdräkten, med svartklädd betjänt och svart draperad vagn», for han till grefve Creutz' hotell »som förvandlats till ett slags hof» och fann »konungen i tårar, dock ej så bedröfvad som prins Fredrik naturligtvis». Här såg han en annan dag den »så bekante Jean Jacques Rousseau», som »läst sitt lefnadslopp

(Les Confessions) för konungen». Hamiltons porträtt af Rousseau är lustigt nog. »Simpelt klädd och med en nedrig Physionomie var intet hos denne man, som marquerade en storkarl utom ögonen brillanta och fulla med eld. Ingen mer än han sannar ordspråket que les apparences sont trompeuses.»

En längre färd genom »les pays de France» måste Hamilton afbryta på grund af sjuklighet och blodspottning, och den 28 maj 1771 lämnade han Paris. Afskedsteckningen öfver Frankrike och fransmännen är trots all beundran förvånande riktig. Hamilton klandrar i skarpa ord fransmännens fåfänga och okunnighet om andra nationer: »De likna nästan chineserna, som tro China vara en stor fyrkant midt i världen.»

Efter tre år och tre månaders bortvaro kom Hamilton åter till barndomshemmet på Barsebäck med en känsla af, att hans roligaste tid redan var gången. Hans svaga hälsa lät honom blott med olust återse Stockholm och återgå till sin hofmannssyssla. »Utan hälsa, utan humeur, i ett kallt klimat, fula rum och ett uselt land, med ett ord i fullkomlig kontrast mot min lyckliga rikedom i Rom måste jag finna min ressours inom mig själf och i lecturen.» Detta var helt visst ett uttryck för en sjuklig tidpunkts misstämning, men nog äfven för en orolig och frihetskär naturs otålighet med Stockholms trånga förhållanden och hoflifvets bundna tillvaro. Adolf Ludvig Hamiltons lefnadssätt som kammarherre vid Gustaf III:s hof är redan skildradt och förändrar ej karaktär under dessa senare år. Det

är alltid samma slotts- och sällskapslif, afbrutet af resor till de stora adelsgodsen eller till hembygden. Under revolutionen 1772 var han tjänstgörande hos drottningen och lefde på Ekolsund i idyllisk afskildhet från de stora händelserna. Hans slumrande politiska idéer vaknade upp vid budskapet om statskuppen, och dagboken afspeglar den spänning, han erfor inför sakernas gång. I hvilken utsträckning skulle konungen begagna sig af den starkares rätt? Det var frågan, han ängsligt ställde till framtiden, och med förtjusning bokförde han monarkens moderation. Högre än alla »despoter», står efter trontalet Gustaf III för hans uppfattning genom att grunda sitt välde på en konstitution — och sina undersåtars hjärtan.

Ett hårdt slag var för Hamilton förlusten af hans mest älskade syster »den gudomligt vackra Florentina Henrietta», gift med hofmarskalken Jean Kasimir Fleming, som afled i april 1773. Adolf Ludvig var minst af allt en känslosam natur, och därför gripa de starka ord dubbelt, med hvilka han begråter bortgången af »den käraste vän, jag någonsin haft här på jorden eller någonsin tänker kunna få». I maj 1774 sändes Adolf Ludvig Hamilton med i den beskickning, som i Wismar skulle afhämta hertig Karls unga och älskvärda prinsessa. Tvenne långa bref af en torrolig lustighet, riktade till Gustaf III själf och bevarade bland hans papper, skildra denna resa som en liten komisk epopée i smått. Ingenting är löjligare än teckningen af, hur det sjösjuka hoffolket vid ankomsten till staden undfägnas med dålig choklad och pumpernickel, och

de karrikatyrer, Hamilton tecknar öfver den fina världen i Wismar, täfla i uppsluppenhet med dem Hampus Stellan Mörner ritat i sina skrifvelser från Eutin.

1778 blef Adolf Ludvig Hamilton af Gustaf III utsedd att lyckönska kejsarinnan af Ryssland med anledning af att storfursten erhållit en son. Också från denna färd föreligger en liten relation till konungen. Dagboken låter oss i detalj följa den besvärliga vinterresan öfver Torneå. Hamiltons porträtt af kejsarinnan bör här citeras som motstycke till hans konterfej öfver Ludvig XV och Fredrik II. På följande vis skildras »nordens Semiramis». »Hon är mera stor än liten, mycket undersätsig men af en hälsosam fettma, har hög panna, vackert mörkt hår, det hon gemenligen endast pryder med sina ofantliga diamanter, ett par blå ögon, som affectera mildhet, men i hvilka nog naturen behållit sin rätt, stor tour de visage, god färg, liten mun, inknipt spannhaka, stark gorge, starka armar, stolt gång, lätta, värdiga manér.»

Hemkommen från Petersburg, där han bland annat sällskapat med den stora franska skulptören Falconet, är han bland vittnena vid Sophia Magdalenas nedkomst. Hans anteckning fullständigar här Schröderheims humoristiska skildring. När hofffolket fick höra, att det var en prins »klappade alla i händerna och sleto sig om att få kyssa konungens händer». Monarken kom ut och sade: »Om ni visste, hvad för stort hufvud han hafver.» — Det stora hufvudet var Gustaf IV Adolfs.

Emellertid pågick den första riksdagen efter

det nya statsskicket, och redan nu märktes de första svaga ansatserna till adelns blifvande opposition. Adolf Ludvig Hamilton var för ung och opröfvad för att ännu kunna utöfva något inflytande. Men han var likväl medlem af »adelns besvärsdeputation» och genomdref där, »att Sveriges adels urgamla rätt varit att ej blifva dömd utom af sina likar». Ett memorial han ämnade för riksdagen hade samma aristokratiska karaktär — det gällde »rätt att göra ärfd egendom till fideikommiss». Den försiktige Axel Fersen afrådde från sakens upptagande i riksdagen såsom ett tvistämne mellan ständerna. Men därjämte intresserade sig Hamilton ifrigt för bevillningsfrågorna och önskade »att ständerna skulle stadfästa den nuvarande bevillningen som ett bevis på sin myndighet», hvilket ju också beslöts.

Hela Hamiltons politiska ståndpunkt, hans väsens blandning af inbiten aristokrat och frihetskär parlamentariker, framträda i dessa drag. De låta oss redan se den linje, på hvilken hela hans offentliga uppträdande skulle röra sig.

Hamiltons dagbok är till sin art refererande och utesluter alla genomförda reflektioner. Endast af i förbifarten fällda ord kan man därför i densamma se, hur hans förhållande till konungen först kallnade och sedan öfvergick till illa dold antipati. Enskilda motiv, personlig anläggning och politiska åskådningar smälte här samman och gjorde af hofmannen i konungens närhet först en kall iakttagare, sedan en småaktig och elak klandrare

och sist, när striden mellan adel och kungadöme bröt ut, en hätsk, fanatisk fiende.

Hamiltons hofmannabana hade ej motsvarat hans förväntningar. En skrifvelse till konungen från 1770, bevarad i gustavianska papperen visar, att han redan då ansåg sig hafva skäl till missnöje. Han klagar öfver, att löneförmåner tillfallit kammarherrar, yngre i tjänsten än han själf. Gustaf III har tecknat i kanten, att dessa löner ej utdelades efter anciennitet, och vid sidan af en skäligen inkrånglad sats, i hvilken Hamilton på en gång beklagar sig och bedyrar sin lojalitet, har dåvarande kronprinsen ristat i kanten de otåliga orden: »Jag förstår icke detta, han tackar mig för, att jag har glömt honom.» Detta hände redan 1770. Ännu stod den unge fursten för Hamilton likväl i ett ideellt och tjusande ljus. Under en något senare gjord omredigering af ett ställe i sin dagbok tecknar han honom visserligen kritiskt men ändock varmt erkännande. »Hvad som hafver insegel af stort och vackert, rörer Gustafs hjärta. Bättre herre är omöjlig att kunna tjäna.» Men åren gnagde långsamt sönder Hamiltons känslor för konungen, och hans bristande befordring, medan jämnåriga rundt omkring ryckte upp till höga och inflytelserika äreställen, var icke ägnad att stämma honom blidare.

Men djupare än dylika motiv verkade den absoluta oförenligheten mellan konungen och hans kammarherre. Dessa människor voro skapade att icke förstå hvarandra — den öfverlägset dubbla, kvinnligt undvikande och sammansatta fursten, en

realpolitiker trots all sitt inres exaltation, och den burdusa, hänsynslösa och doktrinära hofmannen. En liten historia från långt senare tid (berättad 1792 af myntgardien Hjelm i hans otryckta Sqvaller i Politiken) belyser lustigt detta. »På couren har konungen sagt till grefve Hamilton: 'Ni har blifvit fet.' 'Nej,' svarade han, 'jag har blifvit mager. Vi skola alltid disputera. Det är mitt olyckliga öde'.»

Hamilton började nu längta från hofvet och planera för att slita sig loss. 1780 inköpte han därför af Carl Scheffer egendomen Blomberg på Kinnekulle. Han skrifver härom under första besöket på den »oförlikneligt vackert» belägna gården. »Äganderätten och hoppet af en nöjsam reträtt efter mycket lopp uppväckte i min själ en okänd men förtjusande känsla.» Ett ofta citeradt svar, som Hamilton gaf konungen i fråga om just detta egendomsköp, tydde redan i sin bitterhet på den blifvande fiendskapen. Hamilton skulle hafva svarat, att han inköpt gården för att icke vara i förlägenhet, om konungen skulle döma honom från lif, ära och g o d s.

1781 lärde Adolf Ludvig Hamilton känna den unga, intagande dam, som skulle blifva hans maka — Eva Christina De Besche. Han blef häftigt förälskad i henne och vann också snart hennes genkärlek. Den 22 augusti 1782 blef han med henne förenad å hennes mors, änkefru Ulrika De Besche, född Meijerhjelms stora egendom Danbyholm. Kort därpå inträffade den slutliga brytningen med Gustaf III. Den 7 sept. 1782 sände Hamilton i fyra

rader sitt afskedsmemorial som kammarherre. Droppen, som lät bägaren flöda öfver, synes för den lidelsefullt släktkäre mannen hafva varit konungens bristande tillmötesgående mot hans broder Axel Hamiltons militära karriär. Adolf Ludvigs giftermål hade dessutom i förening med hans eget möderne gjort honom till en förmögen man. Han åstundade att som fadern lefva en jorddrotts självständiga och oberoende lif. Samtidigt med dessa händelser afslutade Adolf Ludvig Hamilton med år 1782 sin dagbok. De vackra och förnöjda slutorden förtjäna att anföras. »Min dagsjournal, förd utan afbrott i jämt tjugu år hörer nu opp. Redan vid mitt giftermål började andra tomen af min lifstid. Jag har gått in i den vanliga människornas lefnadsart, och mitt minne kan nu ej en gång fästas af själfva dagarnas uppteckning. De blifva sig för lika. Hushållsbekymmer, små resor, en familles styrsel framte få variabla ämnen. Den Högste lofvas evinnerligen för att jag efter så många öden kommit i hamn med ett roligt samvete, en älskad hustru och en millions egendom. En glad, en välgörande vandel blifver hädanefter förberedelsen till en oförändrad lycksalighet, all förnuftig, vältänkande varelses högsta föremål.»

Här slutar sålunda den fullständiga källan till vår kunskap om Adolf Ludvig Hamiltons lefnadsöden. Om hans privata existens från 1782 till dödsåret 1802 gifva handskrifterna blott flyktiga meddelanden, framför allt i en d. 7 januari 1803 af hans broder Axel ristad minnesruna. Men denne

officer hade intet af sin broders skriftställarskicklighet, och hans notiser äro korta och summariska.

Adolf Ludvig Hamilton hade för öfrigt nog rätt i slutorden till dagboken. Hans enskilda existens hade nu lupit in i den händelselösa lyckans monotoni. Därom var icke vidare mycket att berätta. Och mer än så — hans personliga utveckling var redan färdig. I det föregående äro redan alla premisserna gifna både till hans senare års uppträdande såsom oppositionell parlamentariker och hans skriftställarskap som antigustaviansk memoarförfattare. »Anekdoterna» draga i själfva verket konsekvensen af ofvan skildrade lif och karaktärsutveckling. Låtom oss då blott med några raska drag belysa hans återstående år.

Det groll, i hvilket Hamilton 1782 skilts från Gustaf III, skulle under den närmast följande tiden, det allt högre spirande missnöjets skede, blott stegras och skärpas. Den halft verkliga, halft skenbara harmoni, som spred ett skimmer af försoningsfest och idyll öfver åren närmast statshvälfningen 1772, hade för längesedan förflyktigat. Partitidehvarfvets idéer hade åter vaknat och uppträdde i nya dräkter och förbindelser. Både frihetshänförelsen och frihetsdoktrinarismen hade under det sista decenniet vuxit oändligt, ju häftigare hela tidsandan dref seklet mot revolutionen. Den svenska adeln, som nära nog insupit de franska upplysningstankarna med modersmjölken, gick liksom en så stor del af Frankrikes omedvetet den nya tidens ärenden. Under sken af enbart konstitutionell bokstafstro närmade sig andan inom adeln mer och

mer det revolutionära, och den röda Jakobinermössan stack redan, utan att bärarna själfva rätt märkte det, fram öfver mer än ett högadligt, pudradt och friseradt hufvud. Konungen å sin sida hade genom förhållandenas makt och på grund af sin subjektiva utveckling mer och mer lämnat den svärmiska ståndpunkt af »första medborgare» i ett fritt konstitutionellt land, som han drömt om att intaga under sina kronprinsår och som han — med betydliga modifikationer till suveränitetens fördel — också intog 1772. Instinktivt drog han tömmarna hårdare åt sig, medan revolutionsidéerna genom tusen kanaler strömmade in i landet och fingo real innebörd på grund af de hopade praktiska missförhållanden och olyckor, som betungade dessa års Sverige. Det är icke fråga om, att ej Gustaf III under 1780-talet systematiskt sökte samla alla trådar i sin egen hand, för att själf leda diplomati, här och administration. Samtidigt med att den feodala representationsfurste, som var hans ena jag, på allt vis gynnade riddarkasten och dess dekorativa vapensköldar, sökte den otålige självhärskare, som han mer och mer blef, beröfva adeln såsom stånd så mycket som möjligt af faktiskt välde.

Med dessa motsatser möttes konung och adel vid 1786 års riksdag. Resultatet är allbekant, och den ännu orustade konungens nederlag blef fullkomligt. Adolf Ludvig Hamilton var af sjukdom förhindrad att verksamt deltaga i riddarhusets arbete. Men det råd han, enligt Lars v. Engeström just 1786 gaf konungen, att »ej söka ändringar i

1772 års regeringsform, ty ständerna kunde däraf taga elakt efterdöme och vilja ändra på sitt vis», detta råd med sin hotfullhet är direkt taladt ur hjärtat på adelspluraliteten vid detta ständermöte. Hur noga Hamilton följde förhandlingarna synes däraf, att t. ex. statssekreteraren Wadenstjernas bekanta yttrande i bevillningsfrågan den 7 juni 1786 låg honom i minnet långt senare och ännu gifver eko i hans egna reflektioner i »Anekdoterna» öfver bevillningstriden 1789 (sid. 162).

1789 blifver Hamilton däremot en af riddarhusets inflytelserika personligheter. På två och ett halft år hade förhållandena utvecklat sig med stormsteg. Adeln låg nu i öppen fejd med monarken. Som förut sökte den i konstitutionens bokstaf sanktion för sin strid, ja till och med för rent uppror. Genom att utan ständernas hörande börja kriget mot Ryssland hade konungen brutit regeringsformen. Till leda upprepas detta af Anjalas konspiratörer och myterister samt af deras ursäktare eller mer och mindre förtäckta medhållare inom ståndet. Men hvem vill påstå, att detta var sakens kärna utom möjligen för en eller annan doktrinär politiker af Johan v. Engeströms art? Bakom den konstitutionella skylten låg en hel härfva af fiendskap. Hur karaktäristiskt är det icke, att adeln på 1789 års riksdag före allt annat, under brinnande krig och allt rikets bekymmer i långa sammanträden diskuterar sina ståndsintressen och efter den kedja af adliga subordinationsbrott, som passerat i Finland 1788 och som blott svagt ogil-

lades, där de ej rent af försvarades, vågade spela den oskyldigt anklagades roll.

1789 års högdramatiska riksdag är ännu ej värdigt skildrad. Af de gjorda teckningarna är O. Wingquists (Frey 1844) blott summarisk, medan Wilh. Thams innehållsrika berättelse lider af oreda och saknar ledande synpunkter. Adolf Ludvig Hamiltons anekdoter blifva här för en framtida skildrare en källa af värde — mest genom den hänsynslöshet, med hvilken den röjer adelsoppositionens motiver och stämningar.

Hamiltons ställning och anseende inom riddarhuset tyckas hafva varit klara från början af riksdagen, eftersom han genast insattes i det hemliga utskottet. Han hade då knappast förut gjort sig mera känd vare sig som debattör eller financier. Den 14 febr. höll han sitt egentliga finanspolitiska maidenspeech. I stridsfrågan, huruvida det ordinära statsutskottet denna riksdag skulle indragas — som konungen önskade — och statsverkets i 1772 års konstitution förordnade framteende i stället ske inför det hemliga utskottet, afstyrkte han under åtskilliga säkert föga menade artigheter det kungliga förslaget. Han vädrade här ett försök att undandraga ständerna kontrollen på rikets finanser genom att »alltid äska sekreta utskott, alltid uppdraga det statsverkets öfverseende, alltid låta nationella skulden blifva en hemlighet». Redan den 10 hade Hamilton uppträdt i fråga om tacksägelseadressen till konungen med föga dold tendens. Han ville restriktioner i formuleringen för att »betaga tidehvarf under mindre förtjänte regenter all anled-

ning att med vårt exempel styrka en gränslös erkänsla på själfva konstitutionens bekostnad och låta dess helgade rättigheter försvinna i blotta vördnadsbetygelser». Hans politiska ståndpunkt är klar i dessa anföranden.

Större betydelse fick dock Hamilton först efter arresteringarna den 20 februari, när inom adeln kräfves nya män, som kunde upptaga de fängslades mantlar. Han visade sin oförfärade håg att rycka fram genom att genast den 21 februari, då konungen på rikssalen påbjöd — annat ord kan man näppeligen bruka — Förenings- och Säkerhetsaktens antagande, först af alla med 1772 års grundlag i handen stå upp och begära, att ståndén enligt regeringsformens tydliga ord skulle få uppå sina kamrar rådslå och öfverväga om den nya lagens antagande, innan de bestämde sig. Med sina ord bröt han isen, och hans uppträdande var — efter gårdagens händelser — prägladt af både stort mod och fast beslutsamhet. Hans »konstlösa» anförande blef sedan öfverglänst af Adlerbeths formfulländade framställning, men att hans tal gjorde ett starkt intryck, har man bevis på bland annat i ett uttalande af Leopold. Ännu 1828 ihågkom denne — som man ser af en anteckning af Erik Gustaf Geijer efter ett besök hos den gamle gustavianen — »Hamiltons dråpliga tal, hårdt med all en hofmans decence». Adolf Ludvig Hamilton blef från den stunden en af adelns märkesmän.

Hamiltons egentliga verksamhet föll nu inom hemliga utskottet och rörde framför allt financiella frågor, hvilka numera lifligast intresserade honom,

Med ifver förfäktade han här sin åskådnings centralpunkt, ständernas bevillningsrätt, så fort något förslag kom, som kunde kringskära densamma, och han blef också ordförande i den komité som skulle uppsätta instruktionen för det nya riksgäldskontoret. Mot hvarje försök att inkräkta självbeskattningsrätten talade Hamilton slutligen på riddarhuset den 21 april, då den definitiva behandlingen af bevillningsfrågan där begynte. Han talade denna gång med för honom ovanlig retorisk flykt, och ett par vändningar ur detta tal återfinnas i Anekdoterna (sid. 162). Anförandet slutade med en högtidlig försäkran af Hamilton för honom själf och den ätt, hvars rum han beklädde, att aldrig frivilligt afstå från denna »den ömmaste af alla rättigheter», så länge blodet rann i hans ådror och tungan kunde tolka hans tankar. En oförskräckt protest mot det af konungen själf med lock och pock i adelns sista plenum den 27 april genomdrifna antagandet af bevillningen på obestämd tid afslutade också hans offentliga uppträdande under denna stormiga riksdag.

Hamilton hade 1789 fått blod på tanden som politiker, och hans våldsamma antirojalistiska stämning mattades icke som åtskilliga andra adelsmäns efter freden. När i december 1792 kallelsen kom till Gefle riksdag, stannade han därför icke hemma, som ej få af de rikaste och förnämsta på riddarhuset, men lämnade det fredliga Blomberg och for i »gruflig köld och svårt urväder» till Gefle. Vilda nyheter gingo om nya revolutionsåtgärder — flera af adeln gjorde, berättas det, före afresan sina

testamenten. Lyckligtvis förgick riksmötet långt stillsammare än man väntat. Elden brann under askan men flammade icke upp. Riksdagen tog en öfvervägande expeditiv karaktär för att ordna de olyckliga finansiella förhållandena. Hamilton blef också denna gång medlem af hemliga utskottet och hade sin särskilda finansplan, uppläst den 16 februari af Johan v. Engeström under hans egen sjukdom, men lagd till handlingarna utan diskussion. Hamilton tillskref detta politiska anledningar och ansåg ännu flera år därefter sitt förslag såsom det enda riktiga. Men dessa invecklade finanspolitiska spörsmål skola icke här vidröras. Den intresserade hänvisas till biskop Wallqvists Anteckningar om Gefle Riksdag (utg. af E. V. Montan) och Joh. Ax. Almqvists förträffliga afhandling om samma riksmöte.

Snart efter riksdagen i det rojalistiska Gefle inträffade ju i konungens egen residensstad hans lifs och hans regerings tragiska final. Hamilton betonar sin ovetskap om alla mordplaner, men i bedömandet af konungens sista dagar, i den illa dolda sympatien för en gemen brottslingstyp som Anckarström når hans hat mot Gustaf III sin höjdpunkt. Det är fullkomligt upprörande att i »Anekdoterna» läsa, hur han tolkar konungens sinnesstyrka under de sista dagarnas sjukdom blott som prof på dennes »underliga förställningskonst». Men Hamiltons skildring har här en motsatt verkan mot, hvad han åsyftat. Konungens heorism lyser igenom pamflettskrifvarens — ty på dessa sidor är Hamil-

ton icke något annat — hatfulla förvändning af sanningen.

Om Hamiltons öden efter Gustaf III:s tid kunna vi fatta oss kort, då andra delen af hans anteckningar icke föreligger i denna publikation. Hamilton lefde också nu långt från händelsernas gång på sina gods. Hans jakobinska böjelser nådde sin spets kring åren 1792—93, då han till och med skref ett »Project till Fransyska Republiquens Lagstiftning» (den 20 jan. 1793). Han uttrycker här sin hänförelse öfver nationalförsamlingen. »Då jag betraktar de af första nationalförsamlingen tagna författningarna vid valsättet till nationens representanter, då jag eftersinnar den upplysta klokhet, man bör förvänta af Frankrikes nuvarande lagstiftare att tillämpa lagarna till människors medfödda rättigheter, stadgas mitt, stadgas hela Europas hopp att se ett land, redan gynnadt af naturen få en fördubblad lycksalighet genom Regeringssättets vishet.» — Utkastet, som starkt håller på att all egentlig makt skall ligga i händerna på ett nationalconvent, har blott en märkvärdighet. Hamilton föreslår utnämnandet af en »connetable», en »dictator» öfver hären, såsom frihetens och landets militära beskyddare. Franska republiken fick som bekant en sådan connetable. Det var Napoleon.

Detta projekt insändes af Hamilton till franska konsuln i Göteborg de l'Isle för att af denne tillställas konventets lagutskott, som utlyst en sorts allmän pristäfling i lyckliggörande konstitutioner, men det kunde ej befordras till adressaterna, emedan alla förslag om diktatur voro förbjudna.

Efter Ludvig den XVI:s afrättning och skräcktiden sansade sig Hamiltons revolutionära förtjusning. Han kände som så många andra doktrinära frihetsentusiaster en bitter missräkning inför det »anarkistiska raseriet», och när han nästa och sista gången uppträdde som politiker på riksdagen i Norrköping är det som afgjord motståndare till det svenska »bergpartiet» och dess ledare, män som Hans Järta, bröderna Adlersparre och Skjöldebrand. Hans utveckling blef sålunda alldeles lik den beprövade parlamentariker, vid hvilkens sida han vid denna riksdag kämpade, Johan v. Engeström. Båda voro veteraner från frihetstiden och förfäktade ett konstitutionellt ideal, som i dess anda ägde sina rötter. Båda voro aristokrater, som af rättlinig sinnesart och pliktkänsla för lagens bokstaf drefvos mot revolutionära åskådningar, hvilka i botten voro dem främmande. Båda hörde till föregångsmännen för 1809 års anda och förtjäna således tacksamhet och värma för sin oförskräckta strid, äfven när den icke kan frånkännas ett trångt och abstrakt drag. Båda voro redbara och helstöpta människor, hvilka af politisk upphetsning hemföllo till ett hat, som tog sig ett uttryck, ovärdigt män af deras karaktärer och uppfostran, hos Engeström i mer än half vetskap om komplotten 1792, hos Hamilton i ett groll som i stort och smått förvred hans opartiskhet vid teckningen af Gustaf III och dennes män.

De sista åren af sitt lif tillbragte Adolf Ludvig Hamilton i skötet af sin familj, högt ansedd i sin trakt och öfver hela landet. Han betraktades »som ett nationens stöd», skrifver brodern. Han dog

den 10 oktober 1802 med kristlig fattning och filosofisk själsstyrka och ligger jämte sin hustru begrafven på Husaby kyrkogård.

Hamiltons författarskap var, som man ser af dagboken, rätt omfattande. Han har skrifvit komedier och lärodikter på franska — framför allt är det ofta i hans anteckningar tal om ett »Poëme sur les voyages», ett älsklingsämne för tiden och väl passande Hamiltons reslystna sinnelag. Denna dikt är som det mesta af hans litterära kvarlåtenskap försvunnen — åtminstone mig veterligt. Att döma af de franska dikter, som finnas kvar i hans handskrifter, bland Oeuvres Mêlées, är förlusten måttlig. Hamilton rimmade lätt och otvunget sitt epigram och sina kupletter, men någon poet var han säkerligen icke. Bland hans »pièces fugitives» är kanske det epigram (skrifvet 1775), som redan citerats af L. v. Engeström det fyndigaste:

L'Éternel d'un coup d'œuil contempla son ouvrage
Tout est bon se dit-il. Or dans ce premier age
Par la Génèse on voit, pour sortir d'embarras,
Que l'orsque Dieu l'a dit, la femme n'était pas.

Som prof på hans viston och likaledes för sitt innehålls skull må här följande ungdomsstrof mot hoflifvet anföras:

Remplissez d'eau quelque vase,
Le tour est de ma façon
Sur sa légère surface
Jettez du bled et du son.
Voyez vous le son surnage,
Mais au fond va tout le bled.
De la Cour c'est l'image
N'y mettez jamais le pied.

Bättre är Hamilton som prosaist. Jag har redan talat om dagbokens intressanta reseskildringar. Hamilton har själf bearbetat dem till ett stort verk i fyra delar »Anmärkningar gjorda vid en resa i en del af Europa», som föreligger renskrifvet och tryckfärdigt. Ej sällan är dock den ursprungliga journalens mer konstlösa och omedelbara berättelse lifligare och mer prägnant. Några metafysiska spekulationer af Hamilton öfverraska genom sin varma känsla och sin upphöjda tankeflykt. De röja en ovanligt lefvande religiositet, anmärkningsvärd hos denna kritiska natur, som på detta område sålunda ej var någon Voltairian. Flera af dessa betraktelser stamma från slutet af Hamiltons lefnad — från de stilla åren 1792—1800, och de röja vackert både självständigheten och det teoretiserande intresset hos denne åldrade frihetskämpe, som höll sin själ i full friskhet äfven på äldre dar, och i ensamheten på Kinnekulle ännu med en ung mans lidelsefulla intresse mediterade öfver politiska och spekulativa frågor.

Till sist komma vi till Hamiltons viktigaste och enda litterära lifsverk, de här utgifna »Anekdoterna». De äro sannolikt helt och hållet skrifna år 1795. Titelbladet är dagtecknadt den 15 april detta år och i slutet af berättelsen skrifver åter Hamilton år 1795 (sid. 204).

Men dessa memoarer lida blott skenbart och ställvis af den olägenhet, som så ofta försvagar värdet af dylika skrifter — att vara upptecknade långt efter händelsernas förlopp, ty i verkligheten stöda sig »Anekdoterna» i sina viktigaste delar på

förut gjorda, ofta med tilldragelserna samtidiga, anteckningar. Grundvalen för hela arbetet gaf naturligtvis till och med slutet af 1782 Adolf Ludvig Hamiltons enskilda dagbok, ehuru dess ordalag endast sällan i en eller annan hofskildring gå igen. Den förträffligt skrifna, alltigenom kvicka relationen öfver Gustaf III:s förmälningsresa och bilägers festiviteter 1766 (sid. 22—34) hade Hamilton ryckt in i den svenska afdelningen af sitt stora reseverk och ur dagboken redigerat i 1770-talets början. Han hörde själf till kronprinsens svit. Hans iakttagelser hafva här det åsyna vittnets giltighet. Detsamma gäller skissen öfver hoflifvet 1767—68, de få notiserna om Gustaf III:s Pariserbesök 1771 och hofinteriörerna från 1772 till 1782, då Hamilton tog afsked som kammarherre. Det viktigaste i Anekdoternas senare del äro framställningarne af 1789 och 1792 års riksmöten, vid hvilka ju anekdotförfattaren, som visadt är, var med bland första violinisterna. Anekdoterna grunda sig här säkerligen på äldre promemorier och utkast. Ibland Hamiltons efterlämnade handskrifter finnas två sådana förstudier »Bevillningen på obestämd tid vid 1789 års riksdag» och »Finanserna i Sverige 1792», båda nerskrifna 1793. De öfriga styckena af memoaren hafva långt ringare tillförlitlighet och intresse. Misstag och misstydningar förekomma för öfrigt flerstädes i Anekdoterna. Åtskilliga rent mekaniska sådana beroende på felskrifning och glömska äro i texten rättade. De djupare misstagen kan naturligtvis blott verkligt studium af tidens historia och andra samtida journaler rätta.

I fråga om Anekdoternas språkliga form måste läsaren genast känna, att författaren tänker på franska. Det vimlar af osvenska konstruktioner i hans arbete, och understundom försvenskar Hamilton så barockt franska vändningar, att utgifvaren måst utbyta orden. Sådana meningslösheter som »bruten i affärer» (rompu dans les affaires) i stället för förfaren, intresserad (interessé) för beräknande o. s. v. hafva naturligtvis måst ändras. Den ofta försummade satsbyggningen och ordföljden hafva också här och där måst upphjälpas för att göra framställningen mindre grumlig och lättare fattlig. Som läsaren nogsamt ser, har ingen dylik retouche gjorts i onödan, som kunnat försvaga intrycket af Hamiltons personliga skrifsätt.

Ty med alla sina osvenskheter har denna anekdotförfattare en både utpräglad och verksam stil. Som alla århundradets allvarligare memoarskribenter har naturligtvis vår anekdotskribent också drömt om att efterlikna Suetonius och Saint-Simon. Men med sitt passionerade och energiska sinnelag, sitt häftiga hat och hån mot Gustaf III och gustavianerna, sin bäska ironi, hade Hamilton mer än många andra förutsättningar att föra den föraktfulla tidsgranskarens kopparstilus. Om Anekdoternas uppfattning af Gustaf III — framställningens centrala karaktär, ständigt, nästan mot författarens vilja, närvarande i hans själ — är redan i det föregående tillräckligt taladt. Kanske förvåna och stöta här mest några smaklösa detaljer om konungen, som bokstafligen visa sanningen af det gamla uttrycket: ingen är stor för sin kammartjänare. Men så starkt

och outplånligt behärskar tjusarkonungens skimrande gestalt den allmänna inbillningen, att dylika fulheter glida bort utan att störa den häfdvunna fantasibilden. Förvånande verka också i denna skildring af gustavianska åldern den totala frånvaron af alla drag om tidens rika litterära och konstnärliga lif, helst om man besinnar, att Hamilton var konstvän och vitterlekare. Med en grand Seigneurs affekterade nedlåtenhet talar han i Anekdoterna om »en vid namn Leopold» — det är det enda svenska skaldenamnet i hela skildringen. Men lika lakonisk är Hamilton i detta afseende i sin dagbok. Ehuru vän till Sergel, säger han där aldrig ett ord om dennes konst, och ingen reflektion beledsagar heller notiserna om Hamiltons sammanträffande med Bellman på flera glada tillställningar, bland annat hos furst Hessenstein.

Ensidigheter finnes det sålunda godt om i dessa »Anekdoter», och de hafva ingalunda en odeladt behaglig hållning. Men ovanligt både starkt och lefvande teckna de profiler och situationer. Författaren är en man huggen ur ett stycke, en karaktär och en vilja, och hans memoar en af tidehvarfvets intressantaste.

Svenska memoarer och bref 1901

DEN ARMFELTSKA KONSPIRATIONEN.

Friherre C. F. Hochschild, känd sedan gammalt som lifligt intresserad af historiska studier, hvilkas resultat han särskildt framlagt i en värderik biografi öfver drottning Desideria, har nyligen utgifvit en publikation, som, ehuru i sig själf mindre betydande, dock genom sitt ämne måste väcka uppmärksamhet. Dess titel är Några blad af Rutger Fredrik Hochschilds anteckningar, och skriften innehåller utdrag ur den vidlyftiga dagbok, utgifvarens farfader efterlämnat rörande det beryktade Armfeltska högmålsbrottet, och den i vår senare historia lyckligtvis enastående rättegång, som med anledning häraf utspanns mot Armfelts i Stockholm lefvande »medbrottslingar» — kgl. sekreter Albert Ehrenström och hoffröken Magdalena Rudenschöld. Denna process är så tragiskt upprörande, så fängslande genom alla de häri invecklade parterna, hertig Karl och hans storvisir Reuterholm, den beryktade »riskanslern», sin tids störste pedant, Fredrik Sparre, och den lika väl eller lika illa beryktade justitiekanslern Lode å ena sidan, och å andra de anklagade, Armfelt, Schröderheim, Ehrenström och fröken Rudenschöld, att äfven de minsta nya bidrag till belysandet af dramat äro välkomna.

Så synnerligt mycket nytt hafva dock icke dessa dagboksanteckningar att förmäla. Deras författare, Rutger Fredrik Hochschild, var icke särskildt betydande, hvarken i fråga om begåfning eller samhällsställning, om också en drifven och duglig ämbetsman, en rättskaffens och vederhäftig karaktär. Expeditions- och hofsekreterare, kom han aldrig inom den krets, där de stora ärendena sköttes och de viktiga besluten togos, och mer, som det synes, mån om en god privatekonomi — han hade fått begynna sin bana som fattig kopist och långsamt vandrat uppför pinnarna på den byråkratiska Jakobsstegen — än personligt ärelysten, var han icke på något fält en ledande kraft, som lade ett maktord in i händelsernas gång. Detta drag af arbetande kugghjul präglar ej blott de af sonsonen utgifna delarna af hans dagbok, men hela hans efterlämnade anteckningsverk. Man saknar i detsamma bestämd uppfattning af tilldragelserna i hans samtid, liksom man saknar skärpa och profilering i hans skrifsätt. Han motsäger ej sällan sig själf, förändrar ståndpunkt som den fladdrande och osäkra borgerliga Stockholmsopinion, hvilkens tämligen idélösa språkrör han är, och detta jämte hans vana att kontrollöst bokföra dagens »on dits», sådana han hörde dem på rådhustrappan och Riddarhustorget, låter det både brista fasta principer och noggrannhet i hans i oöfvad och tung kanslistil uppsatta protokoll öfver lifvet, sederna och händelserna under Gustaf III och Gustaf IV Adolfs tid.

Den, som skrifver dessa rader, har trott, att de små oriktigheter, som här och hvar vanställa

hans anteckningar, härrörde af slarf från afskrifvaren — det manuskript, som vanligen begagnats af forskningen och som förvaras i Uppsala biblioteks handskriftssamling, är nämligen en afskrift från 1820-talets början. Men äfven de nu publicerade ställena, direkt efter originalet, vittna om en brist på precision i fråga om uppgifter, egendomlig hos en gammal rutinerad protokollist, och åtskilliga felaktiga namn och data hade bort verifieras. Redan själfva den första notisen om den anklagades häktning är oriktigt daterad — denna arrestering, som väckte ett så oerhördt uppseende skedde ej natten till den 17, som Hochschild uppgifver, utan natten till den 18 december, och hela dagbokens kronologi blir därigenom rubbad. Äfven själfva rättegångens mest diskuterade inlagor och besvärsskrifter, kopierade och lästa öfver hela Sverige med feberaktig spänning, förbigås utan vidare af Hochschild. Han nämner ej ens Ehrenströms stora och märkliga inlaga af den 20 mars, hvilken i sin stilistiska kraft och sin djärfva manlighet förvärfvade en allmän sympati för den förut illa tålde och illa ansedde mannen, och ännu den 24 april vet han ej, att fröken Rudenschöld redan (d. 19 och 22 i samma månad) under synbar sinnesrörelse och tårars utgjutande bekänt. Detta och mycket annat torde visa, att Hochschild skref på måfå — allt efter som han fick upplysningar om förhållandena, och hans ord få därför ej tillmätas det värde, som en systematiskt gjord skildring kunde påräkna. Så leda den gamle expeditionssekreterarens anteckningar öfver till redan förut tryckta källor, hofrättens protokoll,

till memoarer som Adlerbeths och Ehrenströms, och framför allt till den framställning, som också i denna punkt som i så många andra varit och förblir det sista och uttömmande ordet — Elof Tegnérs lefnadsteckning öfver Armfelt. Ett förnyadt studium af processen lär oss än en gång, hur öfverlägsen denna biografi i alla afseenden är, hur säker i det sakliga, hur fin i uppfattningen, hur konstnärligt rättvis i fördelningen af ljus och skugga.

Dock, dessa anmärkningar förhindra ej, att de Hochschildska notiserna hafva åtskilliga lustiga och ej sällan målande och tidskoloristiskt roliga drag att meddela.

*

Den stora rättegången med anledning af den Armfeltska konspirationen under 1793—94 är som sagdt en af de mest lärorika och spännande händelser, som man kan studera från förra seklets slut, ett vittnesbörd om den fläkt af l'ancien régime i rättskipningen, som ännu fanns kvar i Sverige vid vårt århundrades gryning, och när man läser dessa handlingar och protokoll, får man ett tvärsnitt genom hela svenska samhället uppifrån kungaborgen och ner till Smedjegårdens häkten, ett tvärsnitt, som är föga uppbyggligt, så mycket låter det oss se af lumpen hämndlystnad, krypande servilism och tubbad redbarhet. Var först och främst verklig fara å färde? Förelåg en sammansvärjning, eller var det hela skenfager förevändning för rent cyniskt privatspel? Ja och nej kunna svaras på dessa frågor. Det hade talats inom en liten krets af gamla Gusta-

vianer, hvilkas naturliga hufvudman var den döde monarkens närmaste vän, Armfelt, om en systemförändring, som skulle aflägsna hertigen-regenten och framför allt hans Sejanus Reuterholm från makten, och gruppera kring den unge uppväxande konungen hans faders gamla förtroendemän. Armfelt hade i bref till sin älskarinna, Magdalena Rudenschöld, drifvit sakerna längre och med sin oroligt arbetande fantasi gjort en sorts legitimistisk emigrant-konspiration, hvilken — och detta var det alltid förkastliga — anlitade Katarina af Ryssland som hjälperska. Planen vittnade i sin helhet mer om vredgad lust att i tanken leka med omgestaltande möjligheter än om diplomatisk och kallblodig beräkning. Det mest lefvande i konspirationens aktstycken är kvickheterna, elakheterna mot det nya systemets män, det minst genomtänkta de psykologiska förutsättningarna, på hvilka planerna byggdes.

Armfelt hade lärt sig yttersidan af sin mästares, Gustaf den tredjes politik, böjelsen för att draga växlar på mängdens fantasi, smaken för den imponerande tablån och den politiska teaterkuppen, men han hade icke lärt den sega klokhet, som trots allt fanns bakom konungens tillfälliga uppblossanden och låtsade obetänksamheter. Armfelts kannstöperier verka ohjälpligt dessert-konversation efter en champagne-diner.

Ensamt fröken Rudenschöld, kvinnligt smickrad öfver att få handla och i politiska intriger hafva en ersättning för en afslutad kärlekshistorias spänning, tog den dyrkade tillbedjarens ord helt på allvar, och när processen bröt ut, hade Armfelt själf

för längesedan insett sina idéers såpbubblenatur. Det kan icke vara tal om att här ånyo berätta processens historia. Bekant är, att hoppet att fånga själfva den hatade hufvudpersonen misslyckades, oaktadt en fregatt enkom nersändes till Neapel, där Armfelt var ambassadör. Hur också tro sig kunna fjättra en man som han, hvilken hvarje kvinna från drottningen på tronen till marketenterskan i sitt tält skulle hjälpa och gömma, vore det så bak sina sänggardiner. Han var för älskvärd för att kunna fångas — romanhjältens räddande genie kom alltid med i den vagn, han for i. Så mycket lättare gick det att fånga hans hemmavarande vänner — den stackars Malin, som ställt så illa för sig, att själfva hertigen-regenten hatade henne med all en lumpen och försmådd älskares hat, och Ehrenström, som trodde Armfelt vara en lika fintlig och försiktig general, som han själf — utan att förstå att Sveriges Alcibiades dref lättsinnet därhän att just särskildt gömma på kompromitterande bref, ja, att för fiendens bekvämlighet tyda dem i texten, om de voro skrifna med chiffer.

Så begynte rättegången. En ung jurist borde göra historien den tjänsten att steg för steg följa processen med lagboken i hand för att en gång för alla slå fast, hvilken härfva af olagligheter den erbjuder. Värre än den arma Susanna i Babylon ansattes den stackars Themis af gubbar med långa titlar och stora peruker. Man ser justitiekanslern Lode springa Reuterholms ärenden som ett stadsbud, man ser en procedur för sig, som alltifrån början är så orättrådig, och under sakernas ut-

veckling blir så skamlös, att man än i dag känner sig het i kinderna, när man i protokollen följer den. Ty djupare i förnedring kan man svårligen komma än vederbörande i denna process, då de den 10 juni i hofrättens protokoll på regentens befallning intogo några konfiskerade kärleksbref till Armfelt från Magdalena Rudenschöld. Det var de beryktade biljetter, genom hvilkas upprörda och förvirrade ord allmänheten fick kännedom om, att den olyckliga kvinnan försökt (eller tänkt) att genom fosterfördrifning röja ur vägen frukten af sin förbindelse med Armfelt.

Inför sådana dokument funnos blott två utvägar: att börja en särskild rättegång och låta lagen tala i hela sin kalla, abstrakta stränghet, eller att helt och hållet undertrycka dem. Att, som Reuterholm och hans handtlangare gjorde, af hycklad barmhärtighet och omtanke »för fröken Rudenschölds hederliga släkt» och »sörjande och ålderstigna moder» säga sig ej vilja uppdaga saken — och så samtidigt inrycka brefven i de tryckta och för alla tillgängliga protokollen i en process om helt annat ämne och därjämte sörja för att de spriddes som folkskrift på gatorna under den delikata titeln Den på gamla Kungshuset fängslade Frökens, nu Magdalena Charlotta Carlsdotters, Bref till Riksförrädaren Fogelfri Gustaf Mauritz Magnusson (domen hade ju ännu icke fallit!), det var en nästan ofattlig infami, endast möjlig af kombinationen Karl XIII och Reuterholm.

Om regenten åtminstone kunnat omsvepa sitt

handlingssätt, sin ratade lidelses hat med en smula af den tragiska ondska, som om den ej försonar, åtminstone imponerar! Så hafva bibelns orättfärdiga konungar sändt kvinnor, som försmått dem, till skam och död, och Jehovah har straffat dem med blixten, så medeltidens sagofurstar utstött i ödemarken dem, som motstodo deras lusta, och jungfru Maria väckt ångerns källsprång i deras förhärdade hjärtan, där de gingo med bara fötter på pilgrimsfärd till heliga grafven. Historien är full af sådana sanna och diktade fall, lysande af skimret från en romantisk passion — men Karl XIII hör endast hemma i en operett af Offenbach, »Hoglandshjälten», som vid underrättelsen om komplotten »befallte allt sitt folk denna natten vara kvar på slottet, satte på sig harnesk under kläderna, lät uppbåda sina Drabanter samt fördelade vakterna». Ett roligt ställe ur Hochschilds dagbok belyser bäst hans hjältemod. Hertigen beskrifver »gradationerna af sina känslor under Campagnerna, hur han vid den första Bataillen fått tårarne i ögonen och gifvit öfver, vid den andra endast gifvit öfver och vid den tredje ej haft någon ovanlig känsla»!

Den mörka gunstlingstypen, en furstes onda ande, är också den en känd gestalt från historia och saga. Men Reuterholm som exemplar af typen är af en sällspordt löjlig och futtig art i sitt hyckleri, sin svulst, sin filantropiska fraseologi. Jag vet ingen bättre karikatyr på allt hvad förra seklet hade stort, än just han. Det finns ett porträtt af honom, måladt af Angelica Kaufmann. Han sitter där som ättelägg af Brutus och Cato, med sina

samlade orationer i hand — och ett så dyrbart uttryck af svensk landsortskomediant, att man skall vara bra ledsen för att ej draga på mun, när man får se det.

Slutligen bör ej heller glömmas den tredje i klöfverbladet, Fredrik Sparre, — odödlig under namnet riskanslern, därför att han, ej nöjd med Magdalena Rudenschölds schavottering, föreslog, att hon skulle få åtminstone ett par spön offentligen. Utgifvaren af föreliggande dagboksanteckningar hoppas, att Sparre genom dem skall få »en om än sen upprättelse», men det synes föga troligt, att denna välvilliga önskan kan gå i uppfyllelse. Ty visserligen meddelar Hochschild den 29 september en förklaring, utgående från Fredrik Sparre själf, att han ingen del haft i bestämmandet af straffen och sålunda ej gjort det skamlösa förslaget om fröken Rudenschölds spöslitning, och att ryktena härom voro utsläppta af Reuterholm. Men märk väl, att Hochschild redan den 23 i samma månad skrifver, att »Riks Cancellern ansedt henne böra skämmas och äfven få ris». Ryktet om hans uppträdande var sålunda ute redan dagen efter det konseljen hölls; att han senare, när han märkte hvilken storm af ovilja hans ord väckte, ville två sina händer och skylla sig undan, är förklarligt nog, men bör, gent emot den enstämmiga traditionen i frågan, upptagas med mycket misstroende. Den, som känner hans utveckling, hans platta själ och hans Tessinska salfvelse, den som läst hans kalligrafiska enfaldigheter, kan tro honom i stånd till litet af hvarje.

Hvilken annan tafla erbjuda ej de anklagade, Ehrenström, som tilltvingar sig allmän aktning genom den orubbliga manlighet, med hvilken han kämpar i en oblid strid, hvars utgång var bestämd på förhand, och fröken Rudenschöld, som aldrig förlorar sin värdighet. Utan gudsnådlighet eller affektation, präglade af en världsdams finhet, äro alla hennes uttalanden, och hur värdigt är det icke, när hon afslutar sin sista böneskrift med fyra rader ur en lärodikt, fyra rader, i hvilka århundradet koncentrerat sin veka människouppfattning, den första förlåtande och humana historien egentligen ägt:

I som Menskors fel med upplyst mildhet dömen,
I som vid likars fall, af egna faror ömmen.
I weten, huru kort, hur vådligt wara plär,
Den gräns, som mellan brott och svaghet är.

Sannerligen, om tiden ägt någon Dante, som öfver den skipat sin poetiska rättvisa, hade kanske den stackars Malin fått sin plats i purgatorium, i själsluttringens skärseld, men de orättvise domarne djupt ner i Inferno. Men det fanns ingen rättvisans stämma vid denna tid — Kellgren var död och Thorild landsförvist — det var det grå decenniet, då 1700-talets frihetstankar löpa ut och dö i sanden, och en ny generation växte upp, solidare, allvarligare, djupare kanske än Armfelts och Magdalena Rudenschölds, men utan deras oförfärade och suveräna lifsmod.

Sv. Dagbl. 1897.

FREDRIK CEDERBORGH.

I den nya samling af gamla svenska böcker, som under titeln »Svenska klassiker» börjat publiceras och hvilkens första volym utgjordes af Jacob Wallenbergs humoristiska reseodyssé »Min son på galejan», har nyss utkommit ett nytt band, två berättelser af vårt lands allra första realistiska novellist, den ännu af våra fäder gärna ihågkomne och citerade Fredrik Cederborgh. Det finns personer, som anse dylika försök att återuppväcka ur glömskan skrifter från förgångna tider vara ett rent liebhaberi, likställdt med kuriositetssamlarnes. Sådant skulle det också vara, om man äflades att utan åtskillnad ägna allt gammalt samma omvårdnad. Men det är blott det gamla och goda, som man vill rädda ur orättvis förgängelse, det, som från början varit fylldt af lif och som därför betydt något för sin samtid, eller det, som blifvit så starkt färgadt af ett skiftes egendomlighet, att det betecknar ett datum och blifvit ett dokument af rang. Det är nyttigt för en kultur att känna sig vara »icke från i går», och ett folks andliga makt stärkes genom lefvande solidaritet med det förflutna. I de stora litteraturernas länder hålles också den gamla diktningen vid ständigt pulserande lif genom om-

tryck och upplagor af alla slag. Det är endast barbarer och uppkomlingar, som icke vilja veta af annat än det »nya».

Den författare, Fredrik Böök sökt draga fram ur dammet, är visst ingen mästare, men han är intressant såsom den första af sin ätt, som alla realistiska berättares stamfader i detta land. Säkerligen går utgifvaren för långt, då han påstår, att hos Cederborgh »skildringens målande kraft och naturuppfattningens realism och skärpa äro utan motstycke i vår vitterhet före Strindberg», men stilens saft och bildernas åskådlighet äro öfverraskande hos denna begynnare af en ny litterär genre. Man fattar fullkomligt den beundran för det nya och friska i Cederborghs framställningskonst, som Böök framlägger i sin inledningsessay. Det är för öfrigt en väl lyckad studie öfver författaren till »Uno v. Thrazenberg» och »Ottar Tralling». Genom begagnande af otryckta memoarer af Cederborgh och andra i släkten förvarade papper har bilden blifvit synnerligen illusorisk, och det är lustigt att se, hur nära den gamle romanskrifvaren och bukspatronen stod ett par af sina egna hjältar. Särskildt tycks Uno v. Thrazenberg vara hans verkliga alter ego. Cederborgh var själf samma älskvärda, fast föga betydande typ för »burgen och bättre mans barn» utan några stora karaktärsegenskaper, men, trots böjelsen för ett visst lättsinnigt och epikuréiskt laisser aller, med alla goda instinkter och hjärtat på rätta stället, en välvillig skämtare, dagdrifvare och piprökare med muntert lysande ögon och själfsvåldiga infall genom tobaksmolnen.

Det enda aktningsvärda draget i detta lynne var en viss smak för att vara flanör, iakttagare och betraktare, men äfven detta gick öfver med åren och steg för öfrigt aldrig till någon lidelse, främmande för en borgerlighetens och medelvägens man. Cederborgh tillhörde en gammal bruksägarsläkt från Bergslagen. Han skulle blifva jurist och ämbetsman, och medan han, omväxlande i Uppsala och Lund, »låg och studerade», som det hette, lyckades han åtminstone lära känna en icke oäfven del af Sverige. Med den svenska herrgården både i dess mest feodala glans å Skånes adelsgods och i dess enklare uppsvenska skick blef han förtrogen, likaväl som med prästgården och bruksägarhemmet. Den lilla småstaden hade han iakttagit som dansör på stadshuset vid högtidliga tillfällen och som besökare i hvardagslag. Den unge Cederborgh var skapad för att kuska till pic-nic'er på rapphöna, ordna sällskapsspektakel i småstäder och upplefva skjutsstationernas små kärleksäfventyr och qui-pro-quon. Sedermera blef han verkligen ämbetsman i Stockholm och deltagare i alla arter af hufvudstadslif, salongernas, gatornas, källarnas, musiksalarnas och ordensgillenas, gärna sedd öfverallt, borgerligt rangerad, men med ena foten i den litterära vagabondvärlden, känd som skämtare och kvickhufvud. Trots en för den rena byråkratiska läran knappast fullt ortodox lifsåskådning (han gycklade ju till exempel öfvermodigt och fräckt med frimurarmystiken) och sina ofta skarpa infall, nådde han ett förslagsrum till expeditionssekreterare, men tog afsked och tänkte slå sig ner i sin hembygd. På

grund af en liten förveckling blef emellertid intet däraf, och här skymtar i Cederborghs lif en ansats till drama — skyndom att tillägga ett borgerligt drama med godt slut. Det synes nämligen hafva varit meningen att gifta bort honom. För att få behålla sin frihet återvände Cederborgh till Stockholm och blef där boktryckare och tidningsutgifvare. Men — och detta är karaktäristiskt för mannen och erinrar på något roande vis om hans egna romaner — ungefär tio år därefter, då han tröttnat vid friheten, publiciteten och Stockholmslifvet, fogade han sig i släktens önskningar och tog till maka — samma dam, för hvilkens skull han halft rymt från fosterbygden och blifvit redaktör. Den artens sura äpplen bruka eljest icke blifva sötare med åren. Man frågar sig, hvarför han icke likaså gärna då gjorde giftermålet strax. Svaret blir kanske detsamma, som på likartade spörsmål kunde gifvas i fråga om hans hjältars lefnadsöden — »då hade ingen roman blifvit af», och en genomlefvad Cederborghsk roman hade nog utspelats under mellantiden. Efter sitt giftermål bosatte han sig på Dalkarlshyttan i Bergslagen. Hans litterära bana var slut, och han lefde som bruksherre i frid och ro till sin bortgång 1835. Hans sista ord före dödsstunden är bevaradt och förtjusande i sin milda och filosofiska visdom. Han bad sina anhöriga lämna rummet och hviskade till läkaren: »Hvarför skola de vara inne? Det går så snart öfver.»

Cederborghs verk äro trogna afspeglingar af hans lif och personlighet. De äro i alla hänseenden borgerliga Med all önskvärd tydlighet ser man

i dem det förborgerligande, som utmärker den europeiska kulturen efter franska revolutionen och före romantikens världsföryngring, och som i Sverige betecknar öfvergångsperioden efter den gustavianska tidens slut. Borgerlig är lifsuppfattningen, dess bästa sida är den klara oviljan mot uppstyltning och oäkthet, dess sämsta bristen på djärfhet i alla punkter. Det förgångna seklets äfventyrshumör är borta. De upplefvanden, som fylla dessa böcker, likna den borgerliga söndagsseglarens: vågar han sig ett tag ut på oroligt vatten, vet man, att han snart och med refvade klutar styr hem igen. Upplysningsålderns ljusa kvickhet och satir hafva gått öfver till harmlös komik och karikatyr, dess heta lifstemperatur med sensualismens gnistregn till en fridsam kakelugnsvärme, i hvilken det sinnliga skämtet myser med en viss godmodig och äktenskaplig plumphet. Lidelsen fördunstar i sentimentalitet. Det finns en nu alldeles bortglömd fransk romanfabrikör — hans böcker kunde ännu hittas i våra fäders bibliotek — hos hvilken hela detta uttryckssätt återfinnes — Pigault-Lebrun. Jag framkastar detta namn, därför att hans glädtiga, godsint opassande skildringar möjligen kunnat påverka vår äldsta realistiska berättare.

Cederborghs första roman, »Uno v. Thrazenberg», denna vår första borgerliga epopé, utkom 1809, bär alltså samma datum som vår borgerliga konstitution. Dess fotografiskt trogna, af utomordentligt godt humör burna framställning af svenskt hvardagslif var något splitter nytt i vår vitterhet, och framgången blef afgjord och ögonblicklig. Men

ännu i dag läser man berättelsen med nöje och behållning. Dess naiva tidsmålning roar först och främst en nutida läsare genom de lustiga jämförelser mellan modernt och gammalt svenskt lif, till hvilka den ständigt inbjuder. »Det har för oss» — som Böök förträffligt skrifver — »en obeskriflig stämning att höra Bergslagens brukspatroner vid en landtlig festmiddag diskutera världskonjunkturerna för järnhandeln under dessa Napoleons oroliga och bekymmersamma dagar, att vid en småstadsassemblée se tidens skönheter hvirfla kring under en balkonversation om Tegnérs 'Svea' 'med den allvarsamma skogen', att på Carl XIII:s och Frimurarordens blomstringstid närvara vid den öfver alla gränser högtidliga receptionen i en af de mystiska ordnarna i hufvudstaden, rättvist delande sitt intresse mellan litterära idrotter, religiös mystik — och raffellådan.» Man ser i denna berättelse många hörn af det dåtida hufvudstadslifvet och flera lustiga idyller, icke från Arkadien, utan från det ärliga svenska bondlandet. Författaren är knappast själf medveten om sitt företags nyhet. Han skrifver för sitt höga nöjes skull och anlitar sorglöst det förråd af muntra situationer och kuriösa ansikten, som han magasinerat i sitt minne. Någon bestämd plan eller komposition finns icke i boken. Som en okynnig liten herrgårdsmamsell i nättelduk nystar sitt silke, nystar hans lekfulla sångmö berättelsens tråd vidare, för att, när han tröttnar, rafsa ihop det hela med en skäligen godtyckligt slagen knut. Egentligen har Cederborgh i romanens sista tredjedel tappat bort intresset. Han skulle hafva slutat

med första delens effektfulla final — då Uno och hans tillbedda, prästgårdens Sofi, som stigit upp på en stor vattentunna för att plocka syrener, i det botten brister, falla samman ner i tunnan. »Båda nedstörtade i en hast; endast en flik af Sofis randiga bomullskjol stannade på en spik öfver tunnans brädd.»

Bland allt det skämt, som ljuder genom »Uno v. Thrazenberg», är den satiriska stämningen mot adeln kanske mest konsekvent. I denna punkt talar genom Cederborghs mun hela den nyss till målmedveten maktställning komna borgarklassen, hvilkens århundrade grytt och som med näbbar och klor vill sönderslita den nimbus, som ännu tack vare traditionens kraft lyser kring rikets »första stånd». Vår litteratur är sorgligt litet studerad ur sociala synpunkter. Men den, som med tanken på de samhälleliga klassförskjutningarna läser litteraturen från själfva sekelskiftet, skall hitta en mängd vältaliga bevis på bourgeoisiens misstänksamhet och skadeglädje mot adeln. En borgerlig satir mot högadeln är också Cederborghs mästerverk, den helt korta, men verkligen innehållsrika och betydande novellen »Grefve Jacques Pancrace von Himmel och Jord».

Det är rent förvånansvärdt, att Cederborgh med sitt blida sinne och sin på ytan af tingen spelande fantasi kunnat göra ett så starkt grepp och åstadkomma en så koncentrerad och hård satir. Konststycket har lyckats tack vare en självförglömmelse, genom hvilken äfven svagare skildrare stundom kunna nå högt: genom att lämna sig själfva

ur spelet och låta de diktade personerna växa upp och röra sig liksom på egen hand. Denna unga, degenererade ädling af en utdömd släkt skildras blott i bref, framför allt af de båda informatorer, som haft det mer än tvifvelaktiga nöjet att bo i en dräng kammare på det högförnäma Seraphimersholm för att sköta unge Pancraces utbildning till en presentabel människa. Belysningen kommer nerifrån och framhäfver med nästan förfärande kraft det blodlösa, själlösa, tomma hufvudet med den bleka, andryga familjemasken. Allting hos denna adliga skuggestalt är ärfdt, vapen och privilegium; han träder in i lifvet som en heraldisk krumelur, utan något eget lif eller någon egen tanke — och samhällslifvet öppnar för hans namn alla sina portar. Han blir filosofie doktor, han blir kammarherre, han blir ordenspoet och officiant vid »Blå Göken», och vi höra honom till sist som vältalare på riddarhuset, görande ett viktigt förslag, naturligtvis om etiketter och uniformer, ett projekt om olika uniformer för grefvar, friherrar och simpla adelsmän, »den grefliga med tre epåletter, lif- och axelcenturoner samt echarp, allt af guld, den friherrliga med två epåletter, utan axelbehäng, men med ljumskband, och den adeliga endast med en epålett och fotsnöre». Denna satir är helt enkelt en af de starkaste vi äga, och den dagen Cederborgh kastade ner dessa sidor på sitt vanliga, bekymmerslösa, halft tanklösa sätt, var han en verklig konstnär, som med dokumentarisk styrka hugfäste en tidstyp.

Sv. Dagbl. 1905.

ÖSTRABO.

Den Esaias Tegnér, som träder oss till mötes i den högintressanta studien af Elof Tegnér öfver hans store farfars hemlif på Östrabo, är icke någon ny eller okänd gestalt. Äfven inom den trånga ramen af detta småländska biskopshus förblifver skalden den älskvärda och tjusande uppenbarelse, som han var, sedd i förgrunden af sin samtids Sverige; äfven i hvardagslifvet och familjeringen framstår han som mannen med det skiftande, men öppna och oförställda sinnet, den omedelbara sanningskärleken och den underbara blygsamheten, den mest naturliga och äkta, som man kan finna i någon stor konstnärs väsen. Visserligen är han i skrifvelser till maka, barn och anförvanter mer lakonisk, nykter och praktisk, än han förefaller i de utmejslade brefven till sina litterära vänner. Men den skulle groft misstaga sig, som därför ansåg de senare vara på något vis konstlade eller öfverdrifna. Utom den självklara, af det dagliga lifvets bestyr betingade kortheten och den rättframhet, som beror på obehöfligheten af långa förklaringar, verkade säkerligen hos Tegnér starkt en annan psykologisk faktor — den blyghet, som en öfverlägsen, men fint organiserad människa måste känna just inför de allra

närmaste, inför dem, som följa hennes hvardagslif och stundligen måste erinras om de svagheter, som äro allas, äfven geniernas, arfvedel.

En hel rad publikationer — förtroliga bref, anekdotsamlingar af f. d. sekreterare m. m. — hafva under de sista åren låtit oss i grund lära känna Victor Hugo i familjekretsen. Den store fransmannen med den orubbliga (på sitt vis storartade) tron på sitt diktarkall och sin majestätiska självkärlek, är Tegnérs absoluta motsats. Hugo är profet i nattskjorta och siare i middagsservett, ständigt öfverstepräst, äfven i hvardagslag, i förhållande till hustru, barn och tjänstefolk. Om han icke blef stor för sina kammartjänare, berodde det åtminstone icke på bristande bemödande. I sin anspråkslöshet gick Tegnér till motsatt ytterlighet. Han bevakar i dessa intima bref sig själf, stämmer afsiktligt ner tonen, lägger formligt an på att vara hvardagsmänniska. Det är därför dessa skrifvelser till de närmaste, äfven om de utgåfves i sin helhet, dock aldrig skulle låta oss så djupt tränga in i hans inre som de redan tryckta till vännerna, i hvilka han, såsom det kan synas, mer litterärt, men i botten dock sannare framställt sig själf. Han var en stor man med stora känslor, ett patetiskt och upprördt själslif, hvilkets kval och strider gingo högt öfver mängdens, och den stora stilen i hans bref är blott en trogen och naturlig afspegling af allt, som stormade och klagade inom hans bröst.

Med denna inskränkning är det familjeporträtt af skalden och biskopen, som Elof Tegnér lämnar, af stort intresse. Vi se poeten i hans hemvanor

på Östrabo, »Lallen», som han kallades inom familjen med ett smeknamn, som hans senare öde gifvit en ofrivillig hemskhet, men som han erhållit af sin plägsed att ständigt smågnola för sig själf, helst när han arbetade och diktade. Och ändock, tänker man gärna, är det musikaliska draget det som minst utmärker den tegnérska dikten. Men detta småsjungande var sannolikt ett omedvetet uttryck för det behof att gifva luft åt alla stämningar, som fanns inom denna meddelsamma och oroliga natur, hos hvilken hjärtat så ofta låg på läpparna.

Själfva Östrabo var, om icke ett slottslikt residens för en diktarfurste, dock som Elof Tegnér skrifver, en »habitation seigneuriale». Det ansenliga biskopshuset, i hvilkets rum traktens aristokrati och damer trängdes — »svartkropparna», såsom prästerna kallades i familjen, hörde till minoriteten af umgänget — verkar mindre tillsluten återvändsgränd, än man kanske af skaldens egna missmodiga sarkasmer kunde vara böjd att tro. Egendomlig och vemodig förefaller i beskrifningen af detta hem den totala frånvaron af — konstverk. Några skaldeporträtt, ett par byster af reformatorerna — och så till prydnad i »tapisseri utförda taflor» efter Dominichino och Hillebrand! På Östrabo, hos honom, som så gärna kallade sig antik hedning, finns ej som hos Goethe någon Juno Ludovisi till skyddsgudinna, och på väggarna knappast några kopparstick efter Rafael. Hur känner man icke, att greken Tegnér aldrig kom sydligare än till — Karlsbad, och att konsten i Sverige under hans tid mer och mer genomfört skilsmässan med hemmen.

Mer än skalden lär man i Elof Tegnérs uppsats känna biskopen, och att biskopstjänsten af innehafvaren och hela samtiden framför allt betraktades som en världslig ämbetsmannasyssla, synes efter denna framställning vara fullkomligt ovedersägligt. De många moderna beskärmelser, som man fått höra öfver, att Tegnér, trots sin obundna religiösa uppfattning, iklädt sig biskopsornaten, förefalla sålunda rätt opåkallade. Bara en enda sådan omständighet, som att Växjöbiskopen under en Stockholmsvistelse starkt funderade på att besöka en publik maskeradbal och afstod därifrån ingalunda på grund af ämbetsbetänkligheter, men för nattsölet och kostnadens skull — »det skulle med allt tillbehör gå till 7 rdr» — tyckes tillräckligt visa, att uppfattningen af kallet var en annan än i våra dagar.

*

Dock från dessa och dylika roande smådrag skyndar man till det väsentliga, till frågan om, huruvida denna skildring af Tegnérs familjelif kastar något ljus öfver gången af den dystra utveckling, som fyllde skaldens mannaår och lät honom till sist i söndersliten sorg öfverskrida den för »fantasiens martyrer» mer än för andra smala gränsen mellan det normalas och det själssjukas riken. Den första, som sökt gifva någon förklaring af denna Tegnérs tragiska själshistoria, är, som bekant, Georg Brandes i sin snillrika bok öfver Tegnér.

När Brandes begynte sitt värf, existerade, kan man säga, två motsatta Tegnértyper, den kanoniska,

som Böttiger tecknat i sin bekanta minnesruna och som framställde Frithiofs skald såsom det han minst af allt själf åstundade vara — ett poetiskt nationalhelgon, och den vida mänskligare gestalt, som framträdde i hans egna bref. Med utomordentlig konst förmådde Brandes ur dessa skrifvelser och skaldens dikter framtrolla den lefvande människan med sina fel, själsstrider och svagheter, men, som Shakesperes Antonius, alltid bärande hufvudet högre än dessa. Att den danske kritikern för att få helhet öfver sin bild och sammanhang i detta diktarlif måste konstruera, var självklart. Hur skulle han eljest gått till väga? De upplysningar, som familjepapperen gömde, stodo ej till hans förfogande. Han var i samma belägenhet, som litteraturhistorikern till så många länge sedan aflidna skalder, där man genom sammanställning af diktadt och biografiskt söker komma fram till verklighet och till samband mellan poetens upplefvanden och hans poesi. Dylika konstruktioners hypotetiska skaplynne ligger i öppen dag, och man bör inför Brandes' framställning långt snarare beundra, att han i sin bild af skaldens utveckling dock kom det väsentliga så nära, än dröja vid de misstag i fråga om namn och data, som vidlåda hans skrift.

För att förklara det våldsamma omslag i Tegnérs sinnesstämning, som inbröt vid 1820-talets midt och hvilkets oförgängliga eftermäle är den svenska lifsledans klassiska dikt »Mjältsjukan», hade Brandes antydt, att skalden vid denna tidpunkt invecklades i en kärlekshistoria af uppslitande och allvarlig natur, och han betonade därvid (särskildt

i en senare liten studie öfver Tegnér), att skaldens äktenskap omkring år 1825 blef allt mer olyckligt. Och Brandes lämnade i sammanhang därmed en på rykten grundad, föga smickrande skildring af Tegnérs ungdomsbrud. Denna framställning väckte redan då den utkom gensagor, och den har just i dessa dagar med anledning af det nya bevismaterialet i Elof Tegnérs uppsats jäfvats af ingen mindre än den svenska litteraturhistoriens mästare, den utan fråga största auktoritet i facket vårt land äger. Det är professor H. Schück, som i en artikel åter granskat den Brandeska hypotesen. Denna kritik innehåller utan tvifvel flera förträffliga synpunkter, men då den på samma gång betänkligt skjuter öfver målet, må det tillåtas mig att här inrycka några inkast.

Professor Schück förkastar först sanningen af Brandes' svartmålning af Tegnérs hustru. De utdrag, Elof Tegnér meddelat ur hennes bref och anteckningar, röja också utan fråga en klok, fattad och begåfvad dam. Gärna kan man med en af hennes grafpoeter nämna henne ett inbegrepp af husliga dygder. Men var hon därför en själfull, älskvärd kvinna, en ömtålig poets rätta hustru (om en sådan fågel Phœnix finnes)? Betrakta hennes så ofta afbildade ungdomskonterfej! Det finns ingenting fint i det ansiktet. Att Tegnér i sin maka hade en trofast kamrat, en exemplarisk husfru och uppfostrarinna för barnen, det intygar han själf i bref till henne från 1829, där han tackar för »lyckligt 23-årigt äktenskap». Men 1836 heter det i en anteckning af hans hand: »Jag har gått i kloster i

mitt eget hus. Det är min Valle ombrosa. Till den rätta Valle ombrosa, skuggdalen, där lugnet och glömskan bo, måtte jag väl ej ha så långt.» Äfven om dessa rader endast skulle beteckna Tegnérs afskildhet från världen på sitt Östrabo, hvem vill kalla dem skrifna af en lycklig äkta man? Den kvinna, som bar hans namn, har kunnat äga alla världens goda egenskaper utan att innerst passa honom bättre för det. Och ingen läsare af skaldens erotiska dikter kan undandraga sig vissheten om, att han älskat andra.

Professor Schück anmärker, att denna erotik bör ses »icke i vår tids utan i samtidens ljus». »Gustaf III:s och ännu Karl Johans tid tog dessa frågor sällan au sérieux, hvarken den äktenskapliga troheten eller erotiken utom äktenskapet!» Det är mycket sant i detta. Det är otroligt, hur mycket förhållandet mellan man och kvinna inom de bildade klasserna förfinats för hvart tilländalupet tiotal af förra seklet. Denna oändligt stegrade ömtålighet på det erotiska området — frukt af ett århundrade af lyrik och individualism, ökad genom kvinnans allt större personlighetsmedvetande — är kanske rent af det märkligaste andliga drag, som finnes i det nyss graflagda seklets utveckling. Och den, som historiskt känner 1800-talet, den måste le i sitt skägg, när han hör mer nitiska än begåfvade moralister korsa sig öfver de »moderna osedlighetsteorierna». Sannerligen, den »moderna osedligheten» är långt sedligare än mycken s. k. sedlighet från 1840—50-talen, att icke gå längre tillbaka i tiden.

Dock, redan under Tegnérs lifstid begynte denna inre förfiningsprocess. Den är årsbarn med romantiken, och man kan studera den i skaldens egen lefnadshistoria. Att till erotiskt jämförelseobjekt med Tegnér taga t. ex. en man som Armfelt är i och för sig föga lyckadt. Redan genom sin olika samhällsklass skilde sig den gustavianska hofmannens äktenskapsbegrepp från den borgerliga professorns. Armfelts giftermål ingicks från början af förståndsskäl och så godt som under otrohetens tecken. Hur djupt och trofast hade däremot icke Värmlandsstudenten svärmat för sin Anna Myhrman! Allt talar för, att hans första år som äkta man tillhörde hans lyckligaste. Med ens flydde all hans ungdoms trånsjuka melankoli, och ljust och mognadt trädde hans snille fram ur den anspråkslösa professorsboningen i Lund. Att han därför led, när denna ungdomskärlek började domna, synes icke innebära något öfverdrifvet, och hur sorglöst han än — som den hedning, han i öfvermodiga stunder prisade sig vara — hoppade öfver skaklorna, måste dessa flyktiga kärleksförhållanden dock plåga hans öppna natur, hvilkens element var upprikthet, och småningom trasa sönder hans inre. Att detta sammanfallit med hans lifs första sjukliga kriser på 1820-talet, synes mycket rimligt.

Men om brytningen kring 1825 står i töcken, är det däremot så godt som säkert, att en stor passion för en kvinna medverkade vid den allvarligaste krisen i Tegnérs lefnad och upptog hans mest sönderslitna år under 1830-talet. En författare, hvilkens uttalanden i allmänhet äro sådana, att man ej

kan blifva blaserad på lusten att instämma — dr C. D. af Wirsén — har i en nyligen skrifven anmälan af Elof Tegnérs bok förträffligt och i vackert formade ord framhäft detta och att »man kanske ej gör ett stort minne någon verklig tjänst genom att alltför ömtåligt värna det». Och liksom för undertecknad är det för akademiens sekreterare dikten »Den döde», som här bär det afgörande vittnesbördet. Denna dikt skrefs sannolikt våren 1839. Den är direkt en förklaring till eftervärlden:

> Du älskade! När jag är död en gång
> och likafullt mitt minne och min sång
> än några stunder lefva kvar i Norden,
> då hör du kanske ofta nog de orden:
> »I skaldens bröst sin nyckel dikten har,
> du kände honom, säg oss hur han var;
> ty många rykten genom landet vandra,
> förvirrande, motsägande hvarandra.»

Efter dessa rader följer den så ofta citerade självkaraktäristiken af »ynglingen med den eviga trånaden», och sedan komma, lagda i älskarinnans mun, de varmaste, mest kända kärleksrader Tegnér någonsin skrifvit:

> Från mången irring, som han medgaf fritt,
> hans hjärta hamnade till slut vid mitt.
> Jag fick hans kärlek, kunde den ej mista,
> den var hans varmaste, den var hans sista,
> och mannen med det vidtbekanta namn
> han trifdes ändå bäst uti min famn.
> Hur ofta svor han, däri innesluten,
> en evig tro, af honom aldrig bruten!
> I lifvet var min kärlek honom nog,
> och med mitt namn på läpparna han dog.

Och med en bön, att hans älskade äfven efter hans död måtte i kärlek nämna hans namn, slutar den gudomliga sången:

> ty döden själf kan ej min kärlek hämma,
> och hvar jag är förnimmer jag din stämma

Man ihågkomme, att denna dikt är skrifven af en femtiosju års man, som känner ords och försäkringars värde, samt att den icke har ett spår af rent litterär hållning — Tegnér, som i sina officiösa poem knappast kan skrifva två rader utan utsmyckningar och bilder, talar här absolut enkelt ur hjärtat, som hviskade han versraderna i den kvinnas öra, för hvilken de voro skrifna. Man ihågkomme vidare den enkla slutmening, med hvilken hans också 1839 nerskrifna »Själfbiografiska Anteckningar» lyktar, sedan han skildrat den apati och den bitterhet, som förvandlat hans »fordom friska och lefnadsglada sinne». »Enskilda förhållanden» — heter det — »som här ej kunna omtalas, torde äfven ha verkat härtill.» — Att detta gäller en stor och allvarlig lidelse, kan ej bestridas, och framtiden kommer säkert att högt nämna det kvinnonamn, som nu blott tyst hviskas mellan dem, som trängt djupare in i Tegnérs historia.

I hvilken grad denna afgörande känsla i skaldens lif bidragit till hans psykiska ohälsa, är däremot en annan fråga, som psykiatrikern må besvara. Otvifvelaktigt är nog, att mycket af hans mjältsjuka var konstitutivt — det gick ju själsjukdom i släkten — men att det i Tegnérs lynne och konstitution äfven funnits den starkaste ström af

lifsmod och hälsa, veta vi ju också. Hvarför var det de svarta giftfröna, som ensamt spirade och grodde? Anlag till en sjukdom är icke ensamt en tillräcklig grund för dess utbrott.

Det kan tyckas onödigt och i viss mån också motbjudande att på det vis, som här gjorts, göra rannsakning med döda hjärtan, öfver hvilkas kval och nederlag mullen och glömskan fallit. Säkerligen skall heller icke den röst fattas, som kallar en dylik pröfning af en skalds enskilda konflikter för ogrannlaga sensationsbegär efter roman och tragedi. Ingenting är oss fjärmare. Ingenting inbjuder så till vördnadsfull tystnad som en stor själs strider och ett stort hjärtas förbränning. Med hvilken glädje skulle man icke skildra ett genis lefnadssaga, i hvilket allt vore helt och obrustet — om bara en sådan lefnadssaga funnes. Men »kulturens offerväsen» gäller främst kulturbärarne, och af alla snillets privilegier är lidandet det säkraste. »Där det lyser, brinner det,» heter det i ett latinskt ordstäf, och för att visa, hvarifrån ljuset kommer, måste man peka på branden.

Om man för hvar gång man tager ner Tegnérs bref från hyllan, tycker sig mer beundra och älska brefskrifvaren, beror det icke blott på att åldern djupare afslöjar deras enastående innebörd. Man älskar dessa bref icke blott därför, att de äro varmare än Voltaires och kvickare än Goethes, men därför, att den svenske man, som skrifvit dem, är den mest intagande och förtrollande, som användt svenskt språk. Och det, som gör honom så underbart kär för våra hjärtan, är att han varit med om

allt, känt och uttryckt allt lika starkt, den korta svenska sommarens lifsöfvermod och solkult lika väl som den långa vinterns mörker och dysterhet! Om hans lif blott företett lyckans lugna linje, hade ena hälften fattats af nordens tillvaro och af hans storhet. Nu har han jublat för oss och lidit för oss, besökt Muspelhem och Nifelhem, lika mycket famnat ljus och mörker, och stilla säga vi öfver det stora svenska geniets urna, geniernas gyllene och stolta ord:

Alles geben die Götter, die unendlichen,
Ihren Lieblingen, ganz,
Alle Freuden, die unendlichen,
Alle Schmerzen, die unendlichen, ganz.

Sv. Dagbl. 1901.

ÄNNU EN GÅNG "ÖSTRABO".

Med anledning af den lilla essay om Tegnérs intima lif och utveckling jag publicerat såsom en randanteckning till en ofullbordad studie med titeln »Östrabo» af skaldens sonson, den i förtid bortryckte Elof Tegnér, hafva flera skrifvelser kommit mig tillhanda från personer, som lefvat i Växjö och dess omgifningar och på ort och ställe af kvarlefvande umgängesvänner i det Tegnérska hemmet samlat drag och traditioner. Alla dessa upptecknings stödja det påstående om ett innerligt kärleksband mellan Tegnér och en gift kvinna på 1830-talet, på hvilket jag i min artikel anspelat, och jag gömmer dem i vissheten om, att framtidens forskning — kanske i icke alltför aflägsen tid — i denna punkt liksom i alla andra skall komma med den af hvarje bihänsyn oskymda sanning, som dagens fördomar af olika slag ännu icke tyckas tåla i fråga om vår störste skald. Ingenting kan tros mer utplånadt och borta än två döda hjärtans hemlighet, och dock, hur många gånger har icke också en sådan efter åratal åter trädt fram i dagen och öfver bortgångna människors fel och lidanden spridt den högre rättvisa, som är lik en vemodig, men moln-

lös aftonrodnads klarhet. Som Pompeji och Herkulanum kunna människosjälar för sekel höljas af lava och aska, men återuppgräfningens dag kommer, och då skall den allsidiga förståelse, som också är frihet från alla små domslut, kärleksfullt och orädt nämna allt vid dess rätta namn och låta känslor och band, som varit skalden dyrbara och ingripit i hans lif, få sin tillbörliga plats, äfven när de kunna vara stridande mot hvad dagen anser linjerätt.

I detta afseende har jag intet att tillfoga eller ändra i min lilla uppsats, hvilkens noggrant vägda ord säkerligen icke öfverdrifvit sakernas sammanhang. Men en artikel af professor E. Wrangel i Lund, riktad mot min artikel, införd i Smålandsposten och högtidligt dagtecknad i Tegnérs biskopsstad, tvingar mig till ännu ett par slutord.

Tendensen i professor Wrangels artikel är att söka uppvisa, att Tegnérs mjältsjuka och senare inträffade själssjukdom endast och allenast voro p a t o l o g i s k a släktarf, liggande i blodet, och att skaldens intima lif och särskildt hans äktenskap, som Wrangel målar i idel rosa, icke haft någon som helst betydelse för utvecklingen af hans lifsleda och lynnessjukdom. För att söka ådagalägga detta polemiserar också professor Wrangel på flera punkter mot min framställning, och han märker därvidlag icke själf — i sin ifver att vara den officiösa sanningens och biskopinnan Tegnérs riddare — hur djärft han handskas med det, som dock i allt detta är det viktigaste och heligaste — skaldens e g n a o r d i hans bref och dikter — och ej

heller, hvad som är ojämförligt oväsentligare, hur han tilldelar mig påståenden, som jag aldrig fällt.

Professor Wrangel söker först, om icke undergräfva, så dock inskränka betydelsen af Tegnérs egna bekännelser i brefven till sina andliga kamrater och litterära vänner. Wrangel säger, att de »bero ofta på en helt naturlig afsikt att roa, att vara pikant, stundom på en rent tillfällig stämning, hvarunder han bedömde förhållandena på ett sätt, som afvek från hans verkliga, allvarliga mening». Detta är farliga ord i en litteraturhistorikers mun, ty det är med samma motivering utläggare och skoliaster i alla tider hafva kunnat läsa hvad de velat i gifna texter. Men frånsedt detta, gäller denna reservation på sin höjd Tegnérs infall, omdömen och utbrott i intellektuella frågor. Dessa kunna vara stundens barn, som ej få tilldelas för stor betydelse, men det är omöjligt att förstå, hvad denna inskränkning kan hafva att betyda i den punkt, som här är ensamt fråga om — nämligen Tegnérs egna självbekännelser om sitt svårmod, sin sorgsenhet, sin personliga och intima brustenhet. Ty inte kan ändock professor Wrangel mena, att Tegnér »för att roa sina korrespondenter» eller för att »vara pikant» fyllt sina bref med de olyckans bikter, som där öfverflöda, med de hjärteskärande utrop af svart förtviflan, som där allt ymnigare förekomma, ju längre det lider in på 1830-talet? Och så litet voro dessa Saulstankar uttryck af »en rent tillfällig stämning, hvarunder Tegnér bedömde förhållandena på ett sätt som afvek från hans verkliga mening», att de gång på gång och i samma ordalag med

samma det bottenlösa svårmodets styrka upprepas till olika korrespondenter. Dessa dystra tankar följde tydligen skalden i säng, och han tog dem på igen med kläderna, när han vaknade. Med en lapidarstils oförgänglighet bära de vittnesmål om hans inre brand och kval, och om hans ton i brefven till familjemedlemmarna är lugnare, beror det på en omständighet, välbekant för hvar och en som känt sig olycklig. Man ropar hellre ut sin sorg bort i fjärran än till dem, som stå en närmast, helst när sönderslitenheten har en form, i hvilken ingå motiv, stridiga mot hemmet och det husliga. Och dessutom gifves det inom en generation af samtida män, jämnåriga och besläktade i fråga om lifsåskådning, sträfvanden och tankar, ett sorts osynligt frimureri, som gör ömsesidiga bekännelser om hvad lifvet gifvit och tagit, lätta, i flera afseenden lättare, än kanske till dem, med hvilka man hörer ihop genom släktskap. Jag förblifver sålunda i min klockartro på, att en skald främst bör dömas efter sina egna ord, och att Tegnérs korrespondens till hans vänner i alla tider kommer att varda den riktigaste och renaste källan till hans inre biografi.

Härefter ingår professor Wrangel på ett längre resonemang om Tegnérs lif, utgörande egentligen ett angrepp på Georg Brandes. Jag har redan sagt min mening om den store danske kritikerns skrift och vill här blott än en gång påpeka den otacksamhet, som ligger i att hänga upp sig på underordnade detaljer i denna framställning, hvilken dock är den första kritiska, som finnes om Tegnér,

samt ett verk, hvari skildrarens sympati för sin modell värmer lika mycket, som genialiteten i hans framställningskonst bländar. Och dessutom ännu en sak. Brandes' stora Tegnérbok ligger långt tillbaka i tiden, hans senare ännu mer förkättrade (och kanske mindre lyckade) lilla karaktärsskiss i »Mennesker og Værker» bör redan den vara cirka femton år gammal; är det rättvist, är det ridderligt att ännu i dag rida spärr mot dessa framställningar? Kritikern har ju också han kunnat sedermera komma till större klarhet och bortstrukit mången förhastad hypotes. Det är också fallet. I Georg Brandes' »Samlede Skrifter» är först och främst den stora Tegnérstudien åtskilligt modifierad, och den lilla skissen, hvars skildring af skaldens maka Evert Wrangel ännu indigneradt kallar »en af den konstruktiva litteraturpsykologiens fulaste bragder», är alldeles utesluten, hvilket när man ser att alla uppsatser af motsvarande dimensioner äro medtagna, naturligtvis betyder, att författaren kasserat den. Månne icke hela den rad af lärde forskare från Elof Tegnér till Evert Wrangel, som hvässat sina vapen mot Brandes, haft skyldighet att kontrollera detta!

Sedan återkommer professor Wrangel till min anspråkslösa uppsats och bestrider dess innehåll. Intet erotiskt har enligt Wrangel varit af ingripande art i Tegnérs lif, och intet sådant har heller kunnat bidraga till den slutliga krisen. Wrangel betonar i stället, att det »psykopatiska hos skalden var det primära», och att »själssjukdomens arf, som han hade i blodet, ensamt förklarar hans senare dystra

utveckling». Att det själssjuka anlaget också verkligen, som Wrangel skrifver, var det primära, är självklart och ett psykologiskt Kolumbusägg af skäligen enkel beskaffenhet. Ty det anlaget fick Tegnér ju i moderlifvet, så nog var det primärt, men spörsmålet är, hvilka faktorer bland de många hälsofröna i hans natur just gåfvo den sjuka dispositionen växt och näring. För egen del har jag i frågan icke fällt något afgörande ord. Det är osant, när professor Wrangel skrifver, att jag anser, att en »stor passion» varit »förnämsta orsaken» till Tegnérs sinnessjukdom. Jag skrifver tvärtom uttryckligen: »i hvilken grad denna afgörande känsla bidragit till skaldens psykiska ohälsa, är däremot en annan fråga, som psykiatrikern må besvara». Lundaprofessorn vet emellertid tydligt besked i saken — hvarken någon lidelse från Tegnérs äldre dar eller hans yngre kärleksförbindelser hafva betydt något för hans psykiska lif. Jag visste icke att professor Wrangel till sina många andra kunskaper också lade psykiatrikerns — men må det förlåtas mig, att jag ännu ej anser saken fullt afgjord, utan gärna såge en undersökning öfver saken af den art, litteraturintresserade psykiatriska författare gjort i fråga om Rousseau och Goethe.

Wrangel anmärker vidare, att »vissa litteraturpsykologer» synas med all makt vilja framställa den sinnliga erotiken såsom en af människolefnadens förnämsta driffjädrar, ej minst hos högt begåfvade personer. Må vara, att detta klander kan vara berättigadt mot flera moderna »litteraturpsykologer». Hvad undertecknad angår, träffar det icke. En stor

askets eller enstörings lif och känsla äro för mig lika och ofta mer intressanta än en skaldisk Don Juans. Pascal intresserar mig hundra gånger mer än Musset, och den helige Fransiscus af Assisi minst lika mycket som Byron. Men det som alltid har och alltid skall i mig efter måttet af ringa krafter finna en motståndare, är det kungligt svenska skönmåleri, som utplånar profilens skärpa och förvanskar karaktärer med en konventionell och oäkta fernissa. Tegnér har själf betonat sin egenskap af erotiker, för hvilken det sinnliga lifvet ständigt brann och glödde. Läs bara följande i sin rättframhet beundransvärda aforism, säkert från hans mannaålders dagar:

> Det är ett dumt påstående, att den sinnliga kärleken och den sinnliga njutningen i allmänhet ej skulle kunna behandlas poetiskt. Poesi är idealiserad, förskönad natur; men alstringskraften upprätthåller naturen, är medelpunkten, hvarifrån allt lif utgår och dit det sträfvar åter. De gamle icke blott poetiserade utan förgudade:
>
> Æneadum genitrix hominum divumque voluptas.
>
> Vår sentimentalt nervsvaga åsikt af kärleken må ha sin poetiska sida, men den är ingalunda den enda, ännu mindre den kraftigaste. Hur blek och matt är icke, blott i poetiskt hänseende betraktad, den mesta moderna erotik med sina vattenfärger, mot de gamles eviga freskomålningar i denna väg!

Det är bladet taget från munnen, och hur många gånger har Tegnér icke på vers och prosa stridt mot den germanska puritanismens uppfattning af naturlifvet:

Säg ej, att denna kärlek är ett brott:
det brottet hafva gudarne begått,
de glada gudarne från Rom och Hellas,
de stora männens gudar och de sällas;
och deras namn stå kvar i minnets sal,
när ingen vet om oss, med all vår munkmoral.

Så heter det i hans dikt »Varningen», och den skall vara blind och döf, som icke hos Tegnér finner en erotiker. Detta nekas numera ej heller äfven från det mest officiösa håll, men det paradoxala har inträffat, att de akademiska försvararne af den gamla Tegnértypen tycka sig göra skaldens minne en större tjänst genom att framställa honom som en lättsinnig »primo amoroso», än som en man, hvilken med all sin leende frivolitet dock kände djupare och djupare med åren. Det talas om hans »svaghet för vackra ansikten» och hans »tid efter annan visade mottaglighet för behaget och älskvärdheten hos någon intagande kvinna», ungefär som om han varit en tanklös damvän och icke ett geni, i hvilkens själ ofrivilligt äfven ytligare upplefvanden satte spår. Ty det är geniernas hemlighet, att deras erfarenheter, äfven de lättaste, förstora sig i deras fantasi och rista märken i deras hjärtan. En eldnatur som Tegnér, hvilken vibrerar elektriskt för allting, från en tidningsnotis till en dröm, skulle alldeles oberörd gå igenom erotiska upplefvanden! Man undrar öfver denna människouppfattning, och man baxnar inför den sorts moral, som hellre vill se en stor man som en tom mångkurtisör, än som en, hvilken har känt varmt och starkt för andra än sin hustru. Professor Wrangel går så långt i sin

beundran för Anna Myhrman att »för skalden med det lättrörliga sinnet ingen bättre maka kunde tänkas än hon». Det skulle vara roligt att veta, hur det extatiska påståendet bevisas, och med hvilket användande af probabilitetskalkylen han kan ådagalägga, att af alla möjliga kvinnor Anna Myhrman var för Tegnér den bäst tänkbara. Det vore något för Candide att filosofera öfver.

Lyckligtvis finnes det i denna fråga, i hvilken hypoteser och förtäckta anspelningar ännu spela en sådan roll, ett positivt dokument — och det är dikten »Den döde». Vare sig denna dikt är skrifven våren 1836 — eller 1839, är den bevisligen riktad till en bestämd kvinna, som skalden på sätt och vis utnämner till förklararinna af sin personlighet och sin karaktär inför en eftervärld, som skall fråga om, hurudan han var. Redan i min förra uppsats har jag citerat ett par afgörande stycken ur densamma. Jag ber bara hvar och en, för hvilken denna stridsfråga har ett intresse, att taga ner den från hyllan och läsa den uppmärksamt, jämföra den med Tegnérs vanliga dikter och sedan svara, om här föreligger hvad professor Wrangel artigt kallar: »ett galanteri mot en viss dam». Det är sant, som Wrangel säger, att denna dikt är en »kombination af fantasiskapelse och något verkligen upplefvadt», ty det gäller alla verkligt kända dikter, men hvad som utmärker detta poem från andra och särskildt från Tegnérs egna — det är en enkelhet, en omedelbarhet, en skälfning i stämman, som icke kunna misstydas. Den rör sig med de starkaste och varmaste ord, och den är skrifven af en man af öfver

femtio års ålder. Må så läsaren själf döma! Att professor Wrangel ej vill tillmäta denna och andra likartade dikter af Tegnér något bevisvärde, torde i sista hand bero på personliga temperamentsskäl, i fråga om hvilka aldrig någon enighet lär kunna uppnås.

Sv. Dagbl. 1901.

ADOLF TÖRNEROS.

Den kände litteraturvännen och litteraturforskaren bibliotekarien Rich. Bergström har gjort sig väl förtjänt af svenska läsares tacksamhet genom att utgifva en ny och rikhaltig upplaga af Adolf Törneros' bref och dagboksanteckningar. Törneros hör onekligen till dem af våra författare, som mer berömts än lästs, och den ofullständiga upplaga af hans skrifter, som E. A. Schröder efter hans död föranstaltade, är väl nu så godt som bortglömd eller möjlig att finna endast bland något gammaldags biblioteks dammiga och förgätna volymer. Och dock är Törneros icke blott en intressant bekantskap att göra utan en af dessa män, som, sedan man lärt känna dem i botten, höra till ens andliga vänner, på hvilka man tänker med en känsla af personlig förtrolighet och sympati. — Den, som vill sätta sig in i Törneros, måste man råda att icke låta sig afskräcka af det första intrycket, som är mer öfverraskande än behagligt, allra helst om man begynner dessa berömda bref med minnen om andra ryktbara svenska brefsamlingar; exempelvis Kellgrens bref med deras så manliga ton och så frimodiga klarhet, Leopolds cirklade, smålustiga

och eleganta biljetter eller allra minst Tegnérs enastående, på en gång känsla och tanke besticknde epistlar. Hur bestört blir man icke, när man strax i början af Törneros' bref råkar på en skildring som denna, af ett par herrar, som trängas i en vagn: »Då nämligen intet storskifte, ingen gränsrecess bestämt demarkationslinjen mellan de bägge resande makternas territorium i vagnen; då man ej kände annan skillnad än den mellan höger och vänster, hvilken är lika osäker som många vetenskapliga hufvudindelningar, polaritetsskillnader och kategorier samt såsom öster och väster, då indifferenspunkten, matknytet, var för mycket indifferent mot knuffning och sparkning, för att tjäna till råmärke eller till vågtunga»... etc. Man har andan i halsen; hvilket sätt att skämta! Hur pedantiskt och hur tyskt! Och dock uttrycker sig Törneros icke sällan så. Han har skapat sig en egen brefstil, i hvilken han på ett egendomligt vis hopsmälter 1700-talets natur- och känslosvärmeri med nyromantikens nyckfulla, från Jean Paul stammande bisarra stil, i hvilken allt mellan himmel och jord, »halmstadlax och fortepiano», kastas kaleidoskopiskt om hvartannat inom tvenne interpunktionstecken, hvilka liksom icke äga kraft att hålla hop satsens kedja af olikformade länkar. Man må icke tro, att denna stil eljest användts af våra fosforister. Tvärt om, man ser af den under utgifning varande Hammarsköldska brefsamlingen, att dessa snarare uttryckte sig med en viss studentikos vårdslöshet än med denna litterära stil, och till

och med den af dem, hvilken kanske har de mesta estetiska beröringspunkter med Törneros, Livijn, är vida klarare och nyktrare i sitt framställningssätt.

Men detta första intryck modifieras snart. Törneros blir själf med åren naturligare och enklare, och man lär sig småningom att inse, att äfven denna ordrika stil med alla sina omskrifningar, liknelser och roliga och öfverraskande vändningar har sina behag och en egendomlig suggestiv kraft att väcka bilder och stämning, och sålunda är verkligt konstnärlig. Ja, till sist går det upp för en, att det är en verklig språklig virtuos, som man har framför sig, en virtuos, hvilkens bravurnummer blott här och där vanställas af litet gammalmodiga och öfverlastade sirater. Man förstår, att dessa bref ej äro bref i vanlig bemärkelse men fristående skildringar, och man läser dem som en gammaldags och treflig roman, eller snarare man liksom hör dem berättas af någon gammal värderad och originell släkting, som imponerar genom sinnrikheten i sina infall och omfånget af sin bildning men som framför allt är en dyrbar genom det ömma, älskvärda och renhjärtade i sitt väsen. Den engelske skalden och kritikern Matthew Arnold har en gång i en dikt talat om den ström af känslor, infall och bilder, som under helg och hvardag beständigt svallar genom våra sinnen — det är denna inre känsloström, som aldrig sinar ut hos Törneros och gifver hans ord en egendomlig makt öfver vår fantasi.

Och dock, hvilket i yttre mening tomt lif är det icke han berättar oss, en svensk lärds torftiga lif i små villkor och med små erfarenheter, utan händelser, utan stora lidelser och utan stora sorger, ett arbetslif, ensamt kryddadt af konst och spekulation, ensamt förgylldt af drömmar. Törneros var född i Eskilstuna 1794, och hans far, en humoristisk organist och lotterikollektör, som spelade bort alla sina inkomster, förefaller som en romanfigur hos någon af de två författare, som mest påverkat sonen, Sterne och Jean Paul. Den unge Törneros' uppväxthistoria är den typiskt svenska: den uppslukas af lärdomsskolan och konditionerna. Icke ens den obligata informatorserotiken saknas! Ynglingen blir student, gör som undervisare bekantskap med tvenne svenska adelsfamiljer, Ulfsparres på Ekhamn (vid Mälaren) och Löwens på Sjösa (vid Nyköping), och det är i dessa kretsar han vinner sina vänner för lifvet och lär sig älska de gamla svenska herrgårdssätenas förfinade hjärtlighet och otvungna sällskapslif — hans från barnsben kräsna och aristokratiska natur får här sin bestämmande sinnesriktning. När korrespondensen begynner, är Törneros docent i latin i Uppsala, och under brefväxlingens gång blir han först adjunkt, 1827, och så professor, 1832 — det är alla data i denne ungkarls enformiga kammarlif.

Brefven skildra nu dels den arbetstyngda vinterexistensen i Uppsala, dels ferierna med deras sommarfärder till vännerna i Sörmland. Två gån-

ger taga dessa resor sjumilaproportioner, och Törneros kuskar av ända till — Skåne, men i Köpenhamn slutar hans »upplefvade geografi». Detta är allt, Törneros har att skildra, men med hvilken intensitet är icke hvar dag genomlefvad, och hur har brefskrifvaren icke fått fram all stämningsvalör, som dessa simpla ämnen kunde erbjuda! Särskildt slås man af Uppsalaskildringarnas finhet och äkthet — de hafva vid sidan af vår litteraturs många andra behandlingar af samma ämne något egendomligt omedelbart och djupsinnigt — det är de arbetandes och de själfullas Uppsala, som Törneros skildrar, och där man igenkänner allt intill lukten af punsch öfver roligheterna och lukten af tobak öfver resonemangen. Och i hundratals humoristiska interiörer får man för sig 1820- och 1830-talets universitetsstad och umgängeslifvet kring Geijer och Atterbom — med skämt, musik och samspråk. Man lefver enkelt och gammaldags; när Geijer har fest med anledning af sin historias tryckning, föra gästerna champagnen med sig... Och termin knyter sig till termin öfver staden på slätten med alla dess studiemödor, med dagakarlsslit öfver böckerna, men också med festdagar, rika på andliga landvinningar, upptäckter och fjärrsyner.

Lika ypperliga äro friluftsskildringarna från sommaren, när Törneros i diligensens filosofiskt betänksamma takt kuskar af till sina vänner på landet eller till sin moder i Eskilstuna. Det är landskapsbilder af en daggig fägring. Särskildt äro några svenska högsommarnätter tecknade med

förunderlig stämningsfullhet, »när trasten med sina enformiga slag räknade fram sekunderna såsom ett skogens lefvande natur; — omärkligt skred midnattsrodnaden åt öster, och morgonen aflöste i tysthet aftonen på vakten. I silfverrustning stod han snart öfver den höga, glesa björklunden på höger om sjön och såg ned i vattnet bredvid udden, och en matt förgyllning glänste genom gläntorna mellan träden.»

Under läsningen af brefven framträder allt klarare Törneros' personlighet. Den man som, halft i dröm och halft i reflektion, skrifver dessa bref, är en kroppsligt och själsligt ömtålig poetnatur, som aldrig blir rätt hemmastadd i lifvet, en vek och ömsint sjukling med den nervsvages hela darrande mottaglighet för alla arter af intryck och sensationer. Liksom Rahel Varnhagen talar Törneros beständigt om väderleken och de växlande årstidernas inflytande på sinnet, och med en nutida känslosybarits hela omsorgsfullhet noterar han sina stämningar: det är julstämning kring en brasa och en bål karolina i en herrgårdssal med snöhvit vinterlointain bakom de nerfällda gardinerna, det är sylvesterstämning med upplysta domkyrkofönster och klockklang, julikvällsstämning under ett par kastanjer med »stensensationer a posteriori» från en herrgårdstrappa o. s. v., de ytligaste sensationer och de djupaste, intill dess man finner en skildring af en ångestnatt, så våldsamt patologisk i tonen, att den kunnat stå i en modern dekadentroman.

Hand i hand med denna förfinade känslo-

epikuré gick hos Törneros en kritiker och en tänkare, intressant och förfinad äfven den, ehuru stundom starkt begränsad af tidens romantiska fördomar. Törneros' andliga utveckling går, liksom alla romantikernas, tillbaka på 1700-talets känslosvärmeri, tillbaka på Rousseau. Men den andliga atmosfär, i hvilken han själf uppehöll sig, var dels den latinska litteratur, hvilkens studium var hans lifsuppgift och brödförvärf men hvilkens romarlynne, med den plastiska skärpan öfver alla konturer och det metalliskt klara i tonskalan, föga påverkat honom, och dels och företrädesvis vårt århundrades tyska och engelska romantik med sin skogsdoft och sin sagostämning. De romanska folkens poesi låg till stor del fjärran från hans lynne, och som äkta, drömmande german hade han vida mer intresse för musik än för de bildande konsterna. Allt detta tyder på en romantikers hela själsläggning, men det egendomligt finkänsliga och oroliga i hans uppfattning gör hans omdömen och resonemang vida friare än mången romantikers. Det är en njutning att t. ex. se honom särskilja Tegnérs och Geijers olika svenskhet, och hur omfattande hans beläsenhet var, visa bäst de i Uppsala handskriftssamling förvarade estetiska föreläsningar, hvilka han höll, då han ett par terminer vikarierade för läraren i ämnet, Aurivillius. De äro ingalunda, som man kunnat antaga, blott en utläggning af Jean Paul men stödja sig, så vidt en hastig genomläsning låter döma, på en vidsträckt kunskap i tidens estetiska skrifter. Allt tyder på, att i Törneros låg

gömd en kritiker, med en för sin tid sällsynt förmåga att kunna karaktärisera, och med en ömtålig och fin resonans.

Törneros dog 1839. Redan förut hade hans jämvikt rubbats, och hans blida, leende resignation efterträddes af en allt mera växande förstämning. Orsakerna härtill voro dels yttre: sjuklighet och ensamhet. Helt säkert passade få människor mindre att vara ungkarlar än denne bräcklige, nervsjuke drömmare, som alltid längtade och kände hvarje liten stöt från yttervärlden som en pina. Men orsaken till hans sorgsenhet var djupare. Han kände sig äfven andligt isolerad, ju mer han beröfvades eller skildes från sina vänner, vid hvilka han hängde fast med en om Werthertiden erinrande vänskapskult. Föga hemmastadd i verklighetens lif, som han alltid varit, kände han sig dubbelt hemlös, ju mer den romantikens morgonrodnad, som förgyllt hans ungdom, efterträddes af ett kallt och nyktert dagsljus. Hans kära latinska språk började anfäktas — i själfva Tyskland hånades romantiken till döds af »fräcka smädare», som Heine och Börne. Sist kom Geijers affall och inledde en ny tid, och det är med en formlig beklämning man läser Törneros' bref härom — man ser för sig hans långa, magra enstöringsgestalt med det insjunkna, fågellika ansiktet, och man förstår, hur gränslöst ensam den mannen begynner känna sig. Så kom slutet, såsom Atterbom rörande skildrat det, Atterbom själf så ensam på sin sköflade gård med sina

sydländska drömsyner i Europas nordligaste universitetsstad. —

Sådan förefaller Törneros vara och sådan gången af hans själsutveckling, när man läser dessa »Bref och dagboksanteckningar», som på nytt frammana hans bild. Det är ingen på något vis oerhörd eller omhvälfvande lektyr, men det är — för att använda samma musikaliska konstord, som voro Törneros så kära — en fin, gammaldags kammarmusik med småroliga scherzon, och hjärtvinnande, sångbara andanten, en kammarmusik, som, trots enstaka urmodiga fioriturer, djupt tilltalar, när man är trött på den moderna litteraturens all slamrande orkestermusik.

Ord och Bild 1892.

HENRIK IBSENS BREF.

I.

Om Henrik Ibsens arbeten tyckes allting vara sagdt. Stora och små profeter hafva med biblisk och profan vältalighet förkunnat deras ära, och de nittio tusen uttolkarne hafva uppbjudit allt tänkbart skarpsinne — och ej sällan åtskilligt därutöfver — för att belysa det minsta kryphål och den mest fördolda lönngång i hans verk. Äfven till den kompakta majoritet, till hvilken diktens stämma eljest icke når, hafva dessa trängt fram, väckande uppbyggelse och förargelse. Religiösa och fritänkare, politici och ideologer, den högre sedlighetens och den högre osedlighetens moralister hafva öfver dem kämpat och stupat som troer och greker öfver Patroklos' lik. Estetikern har njutit af dem som af konstsmiden, i materialets styrka och ciseleringens fulländning oöfverträffade i samtiden, och de enstaka upproriska och lifsförbittrade — en människosort, som icke längre är enstaka i vår förbittrade tid — ha njutit af hans repliker som af dolkstyng, gifvande auktoritet och konvention, fras och hyckleri de mest förgiftade och dödliga såren. Under 1800-talets senaste decennier har inom den ger-

manska världen näppeligen någon skönlitterär författare så oroat och roat, gripit och ingripit, i den graden och utsträckningen påverkat själar och hjärtan som den underbara diktare, hvilkens idédramer äro de mäktigaste världen erhållit efter Goethes Faust och hvilkens verklighetsstycken inleda ett nytt tidehvarf i dramatikens historia. Så är det icke underligt, att allting är sagdt om Henrik Ibsens arbeten. De hafva under hans egen lefnad blifvit historiska, och kritiken om dem litteraturhistoria. Hans skådespel fylla icke blott med sitt tragiska allvar världsstädernas scener — de kommenteras och studeras vid universiteten, unga kritici och lärda blifva nu i Frankrike och Tyskland doktorer och professorer i Henrik Ibsen, som förut i Schiller eller Victor Hugo.

Annorlunda är förhållandet med Henrik Ibsens personlighet och lifsutveckling. Det finns i den italienska renässansen en term, med hvilken den gärna betecknade det hemlighetsfulla och skräcktyngda mörker, i hvilket den tänkte sig de stora geniernas verk fostrade: terribilità. Som Herrans vägar voro dunkla, voro också, menade man på 1500-talet, alla stora skapares dunkla och skräckinjagande. Bilden, som stod där och lyste i solskenet, stolt och konturren mot den rena himmelen, var ett barn af kaos, af ett svart kaos, i hvilkets fasor och lidande konstnären med blödande och af leran sölade händer danade sin gestalt — terribilità. Den mästare, Ibsen älskade högst, Michelangelo, ägde i högsta mått öfver sin undfångelse detta nattens och ödslighetens mysterium, och Hen-

rik Ibsen själf har haft och älskat att hafva öfver sin verksamhet samma dunkel af kval, enslighet och vrede. Gärna har Brands och Rosmersholms skald velat, att hans ord skulle komma som blixten ur det mörka molnet, och att hans verk skulle lämnas människorna som lagens taflor ur det ogenomträngliga tordönet. Alltid har han talat ifrån fjärran, alltid har han haft ikring sig som en trollkrets, ett magiskt pentagram, som andra ogärna och blott med bäfvan öfverskridit. Hvem har icke sett denna osynliga isoleringsring rundt om hans plats både i det gemytliga Café Maximilian och i Kristianias eljest så form- och etikettlösa Grand? Gärna har Henrik Ibsen varit rymdens, nattens, fjällets och stormens okroppsliga stämma. Personen skulle döljas bakom en förlåt, för att verket skulle dess friare lysa och lefva.

En sådan hållning har naturligtvis ifrån början varit skalden förestafvad af hans innersta natur, en lidelsefull och hatfull enstörings med den demoniska människans oförmåga af hänsyn, samvaro och kärlek, och ett skapande snilles självviskhet. Hans eget konstnärsskap, dramatikerns, som tvingar till objektivitet och den egna personlighetens försvinnande bakom diktade, ensamt talande figurer, har ytterligare afvant denna passionerade och inbundna man från att tala med egen röst och själf uppträda på skådebanan. Klok taktik har slutligen förvandlat denna personlighetens reservation till en princip. Ty hur mycket mer — och det har icke undgått Ibsen — gripa och uppröra icke de oförklarade och monumentala orakelspråken ur dunklet än de

talföra röster, som man hör till hvardags? Inga oberäknade och oberäkneliga explosioner, men sparad och stadig eld, se där Ibsens ekonomiska arbetssätt, som genom lönnliga, osynliga kanaler tillför verket hela lifsintryckens summa.

Så intensivt som studiet af Ibsens diktning drifvits, måste dock trots all förbehållsamhet personen bak diktverken småningom upptäckas. Skarpa analyser hafva uppvisat trådarna mellan hans arbeten och hans lifshändelser, och allt tydligare hafva hans personliga drag, känslor och egenheter aflästs ur replikerna i hans dramer. Så skicklig detektiv är den moderna kritikern. Dessutom har mästaren själf icke helt hållit sitt tysthetslöfte. Äfven sfinxen ledsnade på äldre dagar att sitta och tjufhålla sina gåtor, och ålder och mycken ära hafva makt att lösa de hårdaste tungband. Ibsen själf har på senare åren talat och skrifvit icke obetydligt om Ibsen och såsom de sista, tungt vägande aktstyckena till denna andliga självdeklaration måste man betrakta de två band bref, den åldrade diktaren från sin sjukbädd sändt ut i världen som ett litterärt farväl.

Stora diktares bref hafva icke sällan, då de publicerats, åstadkommit en fullkomlig revolution i uppfattningen af deras personligheter. Det mest lysande exemplet finns kanske i vår egen vitterhet. Ty framstod icke Tegnér först som den han verkligen var, när den fullständiga upplagan af hans bref lades under våra ögon. Den gaf de påtagliga bevisen på, hur mycket större och djupare han var än sina egna verk och hvilken svag återglans de trots all sin stål gåfvo af hans patetiska och geni-

aliska själ? Men Tegnér var en kunglig svensk misshushållare oförmögen att klokt förvalta sina pund — och dessutom en lyriker under ögonblickets bann, som utan tanke på verk eller morgondag lät idéer, bilder, upplefvanden och intryck strömma ner på brefpapperet. Ingen jämförelse är här möjlig. Men äfven författare, hvilka som Ibsen satt konsten och sina verk öfver allt annat, hafva dock ej sällan i sina bref blottat en personlighetens rikedom, som gjort deras skrifvelser på lediga stunder nästan lika intressanta och värdefulla som de arbeten, på hvilka de satt in all sin kraft. Ännu mer konsekvent än Ibsen har Gustave Flaubert i sina böcker undvikit allt personligt och privat, men hvilket underbart personligt källsprång af idéer, fantasier och bilder flödar icke till gengäld genom hans korrespondens! Om »Madame Bovarys» och »Salammbôs» Flaubert är större, är privatbrefvens Flaubert varmare, rikare, mångsidigare, af en förtrollande och öfverlägsen älskvärdhet.

Ser man Henrik Ibsens bref ur sådan synvinkel, svika de onekligen. Det framträder i dem ingen större Ibsen, än den vi känt förut, utan en mindre. Jag tänker härvidlag icke på de små svagheter af olika slag, hvilka brefven låta oss ana — t. ex. den nästan devota glädje, med hvilken Ibsen omtalar, att han fått en eller annan tysk husorden. Stora andars små narraktigheter tyckas nu en gång vara hart när oundvikliga i snillenas historia. Än mindre vill jag — som det gjorts — lägga Brands skald till last hans praktiska månhet om framgången. Det är ren fariseism och ingenting annat,

om man förhäfver sig öfver, att en man som Ibsen också velat se ekonomiska resultat af sitt arbete och synbarligen haft mer smak för statspapper än för apostolisk fattigdom. Hans väg till erkännandet och oberoendet var törnströdd nog, och det minsta världen kunnat gifva honom i utbyte för de »andliga Nordostpassager», som han upptäckt — uttrycket är hans eget stolta och berättigade — var ekonomisk frihet. Men det kunde bättre hafva klädt den redan berömde skalden med sin öfverlägsna genialitet, att ägna mindre omsorg åt sina anmälningar och vara mera stoisk mot herrar recensenter.

Dock allt detta hör till det mänskliga, det alltför mänskliga, på hvilket blott den trångsynte hänger upp sig. Att dessa Ibsenska bref ej motsvara, hvad man väntat, beror på djupare anledningar. Alltför sällan finner man i dem den flykt under stjärnorna, den klang, lik gudens stämma i den brinnande törnbusken, som så ofta möta i Ibsens verk. Det finnes i samlingen enstaka bref af en storartad makt och styrka, men de äro få. Det finnes i brefven enstaka ställen, som följande, af en genialitet, som bär första rangens märke: »Den tiden jag skref 'Brand' hade jag stående på mitt bord en skorpion i ett tomt ölglas. Då och då blef djuret sjukt. Då brukade jag kasta ner till det ett stycke mjuk frukt, som den kastade sig öfver med raseri och göt sitt gift i. Så blef den frisk igen. — Är det icke något liknande med oss, poeter.» Men just sådana satser i Ibsens passionerade och oförglömliga stenstil är det ondt om i skaldens bref, och när han skrifver dem, har man nästan en känsla

af, att brefskrifvaren ångrat sig att han icke gömt dem för ett eller annat aktslut. I hvarje fall förvåna och blända icke dessa skrifvelser med ett öfverflöd af idéer. Hur egendomligt är det icke redan för en brefväxling af en första rangens diktare, att man i densamma så sällan hör talas om outförda planer, verk, som icke blifvit till, syner af fantasi och stämning, drömmar om skapelser, som aldrig blifvit verklighet. Att döma efter dessa bref är det som Ibsen icke haft många andra poetiska idéer, än just dem han utfört. Serien är enastående grann, det är sant, men ändock? Vill man icke hos den riktigt store sångaren bakom de toner man får höra ana en värld af osjungna, både på höjden och på djupet?

Slutligen sakna dessa bref just det drag, som dock är brefs egentliga tjusning — det fransmännen nämna »épanchement», det kvällande flödet ur personlighetens dolda källor. Det ligger nästan alltid något bundet och ofritt öfver Ibsens ord. Sannolikt betänksamheten hos en människa, som icke vill och icke kan gifva fritt lopp åt allt det våldsamma och mörka inom sig, och som därför gärna skrifver med noggrant aktgifvande på sig själf, ofta beräknadt midt i upprördheten och styft midt i all sirlighet — ej sällan med handskar på.

När man gör reflexioner och anmärkningar som ofvanstående öfver Henrik Ibsens bref, sker det med sidoblickar på de största motstycken. Man lägger då på hans bref den högsta måttstocken, världsskaldernas. Att de i alla fall höja sig ofantligt öfver det mesta man får läsa, är självklart, lik-

som att de gömma utomordentligt mycket af intresse för uppfattningen af hans egen verksamhet, själslif och personlighet. Det är icke alla dagar, man har i händerna en brefsamling af en man, som hör till de ojämförliga och de oförglömliga.

II.

Den stora mängd af Henrik Ibsens bref, som föreligger i den nu tryckta upplagans tvenne solida delar, gå från 1849 till 1900. I det första brefvet talar Ibsen om »Catilina», sin första ungdoms af bitterhet flammande revolutionsdrama, den upproriska prologen till hans diktarbana, och i det näst sista från mars 1900 om »När vi döda vakna», den förfruset bittra epilogen till hans diktarlif, så olik »Stormen», Shakesperes epilog. De första brefven stamma från en ung paria nederst på den sociala trappstegen, en okänd fattig litterat, förtärd af tvifvel och genialitet, mer lidelsefull och förtärande ärelysten än de flesta unga snillen vid sitt fälttågs början, slungande sin brandfackla med en ensam anarkists äregirighet och idealism. De sista brefven stamma från den af hela världen hyllade diktarkonungen, trött på lager, år och sin egen visdom och som nu i elfte timmen, när det är för sent och sedan han ett helt lif funnit allt i tillvaron fadt och tomt utom skaparjagets kval och lycka, slutar med att ropa ve öfver sitt eget kall, som har låtit

honom byta bort hvar och en af lifvets goda gåfvor mot konstnärens ödsliga själftillräcklighet och självherradöme öfver diktens skuggor.

Om hela denna utveckling med dess långa följd af storartade verk berätta nu dessa Ibsens bref. Medan vi läsa dem, se vi ynglingen varda man, åldras och blifva gubbe. Med stora drag teckna sig för våra ögon hufvudperioderna af Ibsens lif, alla strålande af nya arbeten, liksom nya stjärnbilder och konstellationer vid de olika timslagen gå upp på himmelen. Det är först Sturm- und Drangtiden hemma i Norge till den första Romresan 1864, i Ibsens alstring betecknade af »Catilina», »Kärlekens komedi», »Härmännerna» och »Kungsämnena». Brefven från denna tidrymd äro öfverraskande få och hafva föga att meddela om allt det brusande och vardande, som då fyllde den unge skaldens bröst. Men så mycket ser man äfven af den märkvärdigt torftiga brefskörden från dessa år, att diktaren står i strid öfver hela linjen, utåt och inåt. Han måste kämpa hårdt för sin materiella existens och ännu hårdare kanske för sin andliga. I gäld och misstämning med sig själf och omvärlden lefde han i Norge till 1864.

Den detta år skedda Romresan begynner för Ibsen en ny tideräkning. Hans första italienska uppehåll mellan sommaren 1864 och våren 1868 framför allt i Rom och dess omgifningar betecknar utan fråga den mest heroiska punkten af hela hans långa diktarbana. Det är under denna tid han skrifver »Brand» och »Peer Gynt», de rikaste, mest inspirerade, mest strålande af alla hans arbeten.

En ännu skickligare mästare blir han kanske i de senare verklighetsdramerna, men aldrig har hans genius nått så högt och ägt en så slösande och storartad rikedom på poesi. Brefven från denna tid bära också i sin mån vittne härom. I dem är han, mer än någonsin senare, elementär kraft, full af skaldisk profetkänsla. Hur många storslagna diktverk hafva icke Roms kullar att tacka för sin tillkomst! Vanligen är det den eviga staden själf och dess oräkneliga minnen, som ingifvit dem. Men talar det icke om en ännu mäktigare diktarfantasi och själisk koncentration att mellan Roms tempel och basilikor resa Brands iskyrka och i Sorrento dikta Peer Gynts norrskensnätter, att mellan cypresser och oliver skrifva de mest sublima verk om nordens skogar, fjäll och människor, som öfver hufvud taget finnas? Med fog säger Ibsen om dessa stycken och deras extatiska tillblifvelse »se, det var ett vinrus» och tillägger med en för honom ovanlig självironi »är det icke något i 'De ungas förbund', som påminner om Knackwurst och Bier? Hvad skall det bli när jag en gång kommer hem till Norge?»

Under sin därpå följande vistelse i Dresden och München 1868—80 blir ju Ibsen också verklighetsskildraren, hvardagslifvets tragiker, som ingen före eller efter honom. I sin Julianustrilogi griper hans fantasi för sista gången efter inbillningens och den historiska drömmens väldiga äfventyr, men detta hans sista stora idéskådespel har trots allt djupsinne aldrig lefvat som »Brand» eller »Peer Gynt». Det är något af tysk professorsdramatik

— fast visserligen af en högst ovanlig professor — i detta för öfrigt grandiosa stycke. Eljest äro alla hans dramer från denna period, som slutar med »Gengångarne», skrifna i realismens och radikalismens dubbla tecken. De äro de starkaste uttryck den germanska litteraturen framalstrat för den individuella och sociala frihets- och sanningsrörelse, som från positivism och naturvetenskap fortplantade sig till alla former af konst. Det är också under detta tidehvarf, som Georg Brandes' och Henrik Ibsens utvecklingsbanor gå hvarandra närmast, ja skära hvarandra. Af alla Ibsens arbeten hafva dessa haft den mest påtagliga och direkta inverkan på människor och samfund — som nästan inga andra moderna verk i norden — men kanske just därför är det också de, som fortast åldrats.

»Folkfienden», Ibsens soligaste, ljusaste, enda humoristiska verk, åter skrifvet i Italien och med den italienska vindoften, bildar en ny toppunkt, och hur väl känner icke åskådaren, att författaren själf — för en gångs skull — skapat med glädje. Det är verkligen något olympiskt öfver detta skämt med idéernas ungdom och ålderdom, diktadt på tillvarons middagshöjd.

Men nästa skådespel af Ibsen, blott två år därefter, är som bekant »Vildanden», den bittraste litterära dekokt bryggd sedan Swifts dagar, ett verk, hvilket också i formen, som Ibsen själf anmärker, afviker från de föregående, ty först här är symbolismen konsekvent genomförd. Hvad har händt diktaren under dessa två år 1882—84 och hvilken är den psykologiska bakgrunden till hans senare

obönhörligt stränga, isadt dystra symbolstycken? Inverkat har kanske den förnyade kontakten med hemlandet, hvilkets människor och meningar efter den långa bortvaron synas hafva berört Ibsen lika antipatiskt. Anryckandet af ålderdomen har nog också gjort sitt till. Men om allt detta kunna vi blott göra hypoteser, ty nu lämna oss brefven i sticket. Från och med tidpunkten kring 1882 börjar intresset af de meddelade brefven att förminskas och försvinna. Brefskrifvarens hand och sinne styfna. Hans aldrig stora meddelsamhet har helt och hållet torkat in. Dessutom är han nu blifven så stor och världsberömd, att han väger hvarje ord på guldvikt. Framför oss hafva vi en synnerligen putsad och diplomatisk gammal herre med en i vanligaste fallen högst förbindlig grimas på sitt passionerade, men förstenade ansikte. Hvad som försiggår därinom, få vi icke längre veta och ej heller skänka brefven någon fingervisning om, hvilket nytt element det var som frambragte hans ålders mästerverk »Byggmästar Solness», en dramdikt, också tänkt som en stor skalds afsked och epilog, och som med sin stämning af tornbestigning och hög aftonhymn till stjärnhimmelen hade varit den vackraste afslutningen på Ibsens enastående diktarlif.

Sådan är den yttre gång, som vi i brefven skymta af Ibsens utveckling, men den inre? Hvad få vi för nytt om den och om uppkomsten och ursprunget af Ibsens tankar och idéer? Särskildt en viktig sida synes mig dessa skrifvelser klarera — frågan om skaldens ställning till sina förebilder, till äldre och samtida andar. Att han själf för-

klarat sig ingenting hafva lärt af andra tänkare och skriftställare, veta vi och det upprepas ofta i brefven. Han liksom många andra stora skalder dela med auktorn till Genesis den barnsliga idén, att det är ärofullast att skapa en värld ur »intet». Men hvad man än i princip kan hafva att invända mot dylika anspråk på skapelse »ex nihilo», förefaller det verkligen, som Ibsen blott lärt det minst tänkbara ur böcker. Hans bildning är ringa. Visserligen har detta icke framlyst, som hos Björnson, hvilken visat autodidaktens alla naiviteter, och därjämte haft dilettantens ständiga behof att visa, att »intet mänskligt var honom främmande». Men Ibsens skolning har knappast varit större. Det finns ett litet lustigt exempel härpå. I ett af sina bref försvarar han — alldeles onödigt för resten — sitt latin i slutet af Brand, det bekanta »quantum satis». Det är »doktorslatin», skrifver han och »står på recept». Det hade varit uppriktigare, om han skrifvit, det är apotekarlatin, ty Ibsen har säkert lärt vändningen under sin tid som apotekarbiträde i Grimstad. Men hvilken ironi skänker det icke att tänka, att detta den sublima diktens sublima slut, på hvilket så många tårfyllda ögon hvilat och som otaliga hört susa inom sig under sina högtidligaste timmar, stammar från pillerask och mixturflaska.

Att Ibsen hört till de många stora skalder, som blott kunnat »few latin and less greek» bevisar ingenting. Bildningen hvilar i våra dagar på mycket annat. Men själfva den andliga sfär, inom hvilken hans bref röra sig, är förvånande trång, hans lektyr liten och torftig, egentligen bestående

af romanen eller dramat för dagen, och därtill synes tyskan vara det enda utländska språk han bemästrar. Jag är böjd att tro hans egen högtidliga förklaring, när Brand förklarades inspirerad af Sören Kierkegaard, att han blott läst litet och förstått ännu mindre af denne tänkare, liksom att han senare aldrig rönt någon inverkan af George Sand eller fransk frihetslitteratur.

Sina idéer hämtar han synbarligen långt mera från sin omgifning än från böcker. Redan i sin ungdom i Kristiania sökte han framför allt umgänge med lärda och finbildade män och denna lofliga vana bevarade han äfven vid äldre år i Rom och Tyskland. Under senare tiden, då enstöringen mer och mer drog sig från sällskaplighet, torde en hufvudkälla till hans synpunkter och uppslag vara tidningarna. Dem studerade han alltid med passion och fann, med roffågelns instinkt för bytet, i deras brokiga innehåll ständigt lefvande material att tumla med, trådar att spinna vidare och tvinna samman. Ett eko af tidningarnas meningskamp och slagord, stämdt och förfinadt genom diktens ljudfång, kan man med skärpt uppmärksamhet förnimma genom hans verklighetsskådespel. Men det enkla råstoffet förädlades till det oigenkännliga i hans själ, som hade en tänkares lidelsefulla sanningsbehof, hänsynslösa konsekvens och stränga, stolta allvar. Hans väsens energi, som alltid orädd löpt linan ut, gör hans omdömen och idéer intressanta trots tankens bristfälliga utdaning. Det är lärorikt och märkvärdigt att se honom långt före Nietzsche hafva dennes antipatier — håna bildningsfilistern hos

David Strauss och »den förolämpande klarheten» hos Stuart Mill. I hans brinnande själ blifva alla tankar nya och plastiska, som stenar blifva slipade och rundade i en het springkälla. Hans fantasi är en ässja, där all metall omformas och härdas, och denne man, hvilkens egen kultur är så ringa, blef så ändock kulturmänniskornas och kulturlidandets världsdiktare.

III.

Ännu har jag föga sagt om det läsarne dock först och främst äro spända på — när det gäller en brefpublikation — om »Henrik Ibsen som människa». Men det är betecknande. Ty så omänsklig är Ibsen i god och dålig bemärkelse. Hvad rör oss det lilla dessa bref skvallra angående hans enskilda förhållanden? Brefven från privatmannen tala också de först och sist, ständigt och jämt, nästan uteslutande om verken. Och den djupa, hemska och storartade lärdomen af hans bref är lärdomen om konstnären, för hvilken intet existerar utom hans konst. Fader och moder har han skilt sig från redan i första ungdomen — han vet knappast om de lefva eller äro döda. Andra händer än hans stöda dem på ålderdomen och sluta deras ögon. De blifva endast minnen — modeller till gestalter, ämnen till dikt. Älsklingssystern skrifver han till med års och års mellanrum, och när hon är en gammal kvinna, framställer han henne som

kamraten från ton-åren, idealismens barnsliga martyr, Hedvig i »Vildanden». Vänner? Vänner har han inga. De äro en dyrbar »lyx». Hänsynen till dem låter diktaren förhemliga mycket. Konstnär, gör som jag, haf inga vänner! Hans hustru synes de första tiderna af deras äktenskap betydt mycket för honom och skänkt honom lycka och frigörelse. Men hon blir också förebild för dikt, förebilden för de trotsiga, stolta och passionerade unga kvinnor, som med vårstormen ikring sig gå genom hans stycken, och när hon fyllt den uppgiften får hon ett vackert eftermäle och glider ur hans bref. Men — frågar man vidare — kärleken till fosterlandet, som för så många stränga och sträfva naturer ersatt det enskilda lifvets fina spånad af känslor och tillgifvenhet? Om man — efter det gamla ordet — älskar mycket, det man agar mycket, då har Ibsen också mycket älskat Norge; icke eljest. Beklämning öfver bröstet är det enda den landsflyktige erfar vid återkomsten till dess farvatten, och längtan bort därifrån till »sundet», till en fri genomfart, där alla flaggor lysa och passera, är betecknande nog en af de sista med någon värme tolkade känslor i hans bref.

Så ser man här ännu en gång och påtagligare än någonsin, att aldrig har en diktare i högre grad varit den ensamma, hemlösa och främmande konstnärs-nomaden än Henrik Ibsen. I det oroliga sorlet och ljuset på kaféerna har han åldrats allena och med sammanbitna tänder, bland främlingarna, som komma och gå, och med tidningen som lifvets budbärare bredvid sig. Skuggspel är för honom allt

utom verket, i hvilket och för hvilket han lefver. »Verket», säger och tänker han liksom den rätte missionären säger och tänker »skriften», den rätte regenten »riket» — »verket». Den stora ryktbarheten kommer. Han synes njuta däraf. Han mönstrar ordnarna i sina etuin. Men tanken, blodet, väsendet gå till verket, som nu får till drifkraft ärans och triumfens svårmod, som det förut fått till näring nöd, hat, skam och ungdomskärlek. Och med ett ångestskri öfver det verk, till hvilket han gifvit allt och för hvilket allt han känt, tänkt, sett och upplefvat endast varit bränsle, förstummas han.

Sv. Dagbl. 1904.

BJÖRNSTJERNE BJÖRNSON.

Det finns väl icke något hem, dit nordisk bildning öfver hufvud taget nått, där icke i dag nämnes Björnstjerne Björnsons namn, och alla som tro på ordets makt i tre länder vända i denna stund sina tankar mot kämpens och skaldens grånade men oböjda jättegestalt. Till och med hans mest afgjorda motståndare hylla honom i dag lika uppriktigt som hans egna män, och de stillfärdiga i länderna, hvilka han vunnit med sitt hjärtas mildhet och sin dikts fridsskimmer, lika varmt som de stridslystna, ryckta med af hans vikingasinnes krigarmod. Om allt som i dag sades om honom af gamla och unga röster kunde tänkas hopsmält och omsatt till sång, skulle det blifva en hyllningskantat af det högtidsdjupa och mångstämmiga majestät, som han själf älskat att dikta, och som hans egen person synes tillskuren efter större än vanliga mått, tyckes hans egen lifsbana, hans otroliga verksamhet, hans oerhörda alstring såsom diktare, talare och publicist, när man i denna stund tänker tillbaka på desamma, taga nästan sagolika proportioner. Han liknar dessa den nordiska folkmytens älsklingsfigurer, hvilka, fast barn af demoniska makter, gå som tjänare och hjälpare i människornas värld och

utföra hundrade mäns arbete, öfvervinna gastar och troll, fjättra drakar och vidunder, så och röja, bära bränsle till alla eldstäder, som vilja slockna och säd till alla lador, som stå tomma.

*

Första gången Björnstjerne Björnsons namn med sin klang af nordisk sägen och gammal krönika tog min inbillning till fånga, var jag blott ett barn. Jag hörde mina föräldrar och andra »stora» med den största hänförelse tala om Björnson och »Sixtinska kapellet». Åtskilliga år efteråt fick jag klart för mig, att det var föreläsningar af Björnson öfver Michelangelos fresker, som väckt denna entusiasm, och när jag nu skrifver, förefaller det mig gåtfullt, att Björnson valt detta ämne. Hvad har han, den blonda lifs- och solglada bärsärken från norden, kunnat säga om grubblets och svårmodets gigant, han, den aldrig ensamme, ständigt af släkt och vänner, af följeslagare och anhängare omhvärfde, om den mest ensamme af människor, han, vårens, löftenas, knopparnas sångare om den mörkaste af domens och förintelsens profeter? Sannerligen, allt som kunde förefalla barnsligt och naivt hos Björnson, borde hafva kommit fram, då han talade om Michelangelo. Dock om allt detta visste jag på den tiden ingenting. Orden »Björnson och Sixtinska kapellet» gåfvo mig föreställning om något religiöst, och jag stärktes i min uppfattning af Björnson som en sorts predikant genom hans porträtt i albumet på förmaksbordet. Där satt han slätrakad med hvit

halsduk, som nästan kunde gifva illusion af en prästkrage, och jag betraktade med en viss bäfvan ansiktet med de stora, stränga dragen under det yfviga liksom i vredesmod uppstrukna håret. Hvad de läpparna borde kunna straffa och dundra, och hvilken väldig, hjärtan och själar uppskakande stämma borde ej kunna tränga fram ur detta breda bröst. »Sixtinska kapellet» fick vara stort och högt i taket för att icke hvalfven skulle skakas af hans röst, och min barnfantasi såg rundt om den unge prästen massor af andäktiga, hufvud vid hufvud sänkta under hans tals åskor.

Min uppfattning af Björnson har sedan de dagarna mer än en gång växlat. Men bilden af en stor lekmannapredikant, en folkkyrkans reformator, brinnande af nitälskan för lärans sanning och församlingsmedlemmarnas tukt, aldrig ett ögonblick tviflande på sin egen kallelses helgd och därför visst icke utan apostolisk självtillfredsställelse, har sedan aldrig helt kunnat lämna min föreställning om Björnson. Den hvita halsduken tog mer än en gång för min fantasi prästkragens styfva form kring halsen på denne oförtrutne och hänförde förkunnare, som hade turen att alltid befinna sig på »Guds vägar».

Men första gången jag med egna ögon såg Björnson blef intrycket ett helt annat. Det var en klar vårdag på väg till skolan, en kamrat visade mig på en man, som kom åkande, och sade: »Björnstjerne Björnson.» Det klack till i bröstet på mig. Hvad han var grann, där han satt i vagnen! Vårstormen blåste kring den starka gestalten och det väldiga hufvudet, hvilkets skarpa drag tycktes enkom

danade för den konst, som är den mest germanska och nordiska af alla, träskulpturen. Hans hand höll om vagnskanten med en härskares grepp. Att människorna på gatan icke stannade, som kring en segrare! Allt hvad jag läst om nordiska jarlar och höfdingar samlade sig kring denne åkande, som, om han reste sig i hela sin längd, skulle blifva en jätte. Så måste Sverre själf hafva sett ut, och alla dessa andra, som födts och korats till herrar såsom de största och starkaste, de modigaste i striden och de mest vänsälla i gästabuden, de höga människoträd, hvilkas skygd och skugga de småväxta söka instinktivt. Men sedan under långa år skulle ordet höfding alltid för min syn uppkalla Björnsons bild, och åter såg min inbillning bakom hans gestalt hufvud vid hufvud, bönder, som kämpade för bygd och bröd, eröfrare, som drogo på äfventyr, bågskyttar och sköldbärare.

När jag nästa gång såg Björnson, var jag själf man och han icke längre ung. Hågkomsten knyter sig till det, som det synes mig, minst lyckade af hans många fälttåg, det stora korståget för engiftet. Den berömda föreläsningen för kvinnan i singularis hörde jag icke, men väl det samtidigt hållna, ståtliga föredraget öfver Gambetta. Det var i gamla gillesalen i Uppsala, som han trädde upp på talarstolen. Det fantasiintryck, som han väckt hos mig då jag var helt ung, meddelade han icke nu, hur ståtlig hans uppenbarelse än verkade. Glasögonen hade jag förut aldrig tänkt på. Nu tycktes de mig spela en stor roll i hans fysionomi, och det låg öfver hans sätt att tala, så mästerligt det var, något

pedagogiskt, som icke enbart behagligt tydde på folkläraren. Men under det han talade, växte han. Gambetta glömde man visserligen alldeles bort, och den lidelsefulle advokaten med sin sydländska hetta blef oigenkännlig i detta stilla och högtidliga nordiska patos. Men så mycket närmare trädde en genom föredraget Björnson själf. Det var i de tider, den norska författningsstriden och de unionella uppgörelserna blossade som hetast, och det gaf talarens ord ett genomlefvadt allvar. Denna djupa stämma blef organ för oräkneliga stumma, denna stora, axelbreda gestalt typen för hela den moderna och maktmedvetna demokrati, som vill själf styra, och åter varsnade min syn bakom Björnson de tusende, hufvud vid hufvud, folkförsamlingar af arbetare och allmoge.

Sista gången jag såg Björnson var i våras. Jag erhöll då det mer förtroliga intryck man får af en människa inom en mindre, sluten krets, och åter berörde mig skaldens personlighet lika starkt som i mina barndomsår, halft fantastiskt. Som en konung föreföll han mig. Det var icke bara, eller icke ens öfvervägande den allmänna vördnadskänsla inför ålderns majestät, som låtit Runeberg i sin allbekanta dikt likna den gamle vid den krönte härskaren. Nej, det var öfver Björnson en alldeles särskild mild och stor öfverlägsenhet, icke tänkarens klarögda men kalla, icke konstnärens passionerade och ödsliga, men just den gamle konungens, som tänker på sitt rike och dess människor, som en omtänksam husbonde på ägor och underlydande. Han föreföll halft patriarkalisk sagokung, och halft upplyst despot,

med lust att sörja för allt och ordna allt, och man kunde få tårarna i ögonen, när man tänkte på, att han den ena dagen för sina landsmän och alla sina andra läsare kunde skrifva sorgespel om människolifvets största strider och nederlag, om stora själars och hjärtans fall och upprättelse, och den andra dagen, som jag själf läst det, en tidningsartikel om, att man i Norge — för turisterna under sommarmånaderna — borde använda mörka rullgardiner, eller något annat dylikt praktiskt och anspråkslöst råd. Och åter en gång slog det mig klarare än någonsin, att bakom denne man stod hufvud vid hufvud en hel nation. Man kunde se mot hans ansikte som mot Norges karta, och orden ur hans egen folksång »furet, vejrbidt» kommo af sig själf på ens läppar. Hans ansikte var stort, barskt och vänligt, som hans eget lands. Om någonsin en ensam skald och talare kunnat representera ett helt folk, är det han, och om någonsin ett helt land talat genom en enda mun, är det genom hans.

*

Björnson, som varit så mycket annat, ledare för de lamplysta bräder, som föreställa världen, och ledare i det politiska dagsljusets värld, talare och publicist, är lyckligtvis — det är en banalitet att upprepa det — först och sist skald. Det gäller då att se, huruvida icke äfven i hans diktning just det drag, som ofvan skisserade hågkomster velat påpeka, är det djupaste, det nationellt kollektiva, som låtit honom hela sitt lif stå som ett helt folks

ombud. Det nyss tilländalupna seklet, som å sin stjärnehimmel äger Norges båda dioskurer, var som bekant nationalitetslifvets stora århundrade, som öfver allt annat satt det nationella.

För en skald fanns här två olika vägar att vandra. Den enas färdlösen var: slit alla band, blif den ensammaste af de ensamma, träng ner i dig själf som i en bottenlös grufva, och du skall där nere hitta metallen för det verk, du danats till att smida; ur mörker, fasa och ångest skall du hämta det, gjuta det i ditt eget väsens gjutform, stämpla det med din egen bild, men hemlighetsfullt skall det tillika bära ditt lands och ditt folks prägel. Det var den vägen h a n följde, som gjorde sig själf till biltog, till en hemlös kafégäst, hvilken af hela sitt fosterlands jord och mänsklighet blott förde med sin egen djupa ande, han som liknade sig vid grofarbetaren med den tunga hammaren långt nere i grufvans inre, han, som spådde sig själf ryktbarhet för mörkrets dåd och hvilkens alla skapelser också äro undfångna af den mörka, öfver sig själf rufvande natten. Nästan aldrig har Ibsen talat i eget namn, och ändock har han näppeligen sagt två ord, som icke varit präglade af hans ensamma, starka och osälla väsen.

Den andra vägens färdlösen lydde: slut din fosterbygd till ditt bröst i ett olösligt famntag, slå rot med hvarje tanke i dess mark, bygg och bo där, skaffa dig där gård, barn och blomma, låt din själ vara ett öppet rör, som hvarje stund kommunicerar med din omgifning, och i hvilket ditt folks tankar och önskningar flyta i en ständig ström, och

du skall som Antäus ständigt få förnyad kraft i beröringen med jorden, och din sång skall af sig själf klinga för din nations känslodrag, som eolsharpan för vindkasten; intet hem skall vara så aflägset, att du ej gifvit virke till resningen af bebyggarnes drömmar och ved till elden, som värmer dem.

Det var Björnstjerne Björnsons väg, och fastän han så ofta och så gärna talat i sitt eget namn, har hans stämma aldrig varit en ensams. Ett folk har alltid sjungit, bedt, bannat, hotat och hoppats med hans tunga. Och till och med de många anekdoterna, som just velat betona hans individuella och personliga lynne, hafva, sanna eller falska, snarare vittnat om ett ungt folks självkänsla och kraftöfvermod än om en enskild mans subjektiva stolthet. Också af Björnsons diktkonst bestyrkes detta. Ehuru han med sin ovanliga mångsidighet är lika stor som ren sångare, dramatiker och berättare, och tyckes, hur mycket germansk moralist och engiftesman han vill gå och gälla för, hafva varit gynnad älskare till alla sånggudinnor, är väl lyriker hans riktigaste namn, och lyrik den enhetliga atmosfär, som med sin solluft genomströmmar alla hans verk. Men lyriken har mer och mer i en modern tid blifvit individualismens instrument ex professo, det som med de ömtåligaste modulationer tolkar jagets sorg och glädje, allt det »jag» har lidit och »jag» har njutit, men icke du, och allra minst de många. Hur hänger det nu ihop med Björnson som en nations diktare? Studera Björnsons lyrik, och ett egendomligt fenomen skall möta er. Äfven lyriken från den ungdomstid, då skalder gärna äro mest

fyllda af sitt eget, har blifvit på något vis opersonlig och kollektiv. Man tänker icke ens längre på, att det är Björnson, som har skrifvit »Undrer mig på, hvad jeg får at se, over de høje fjælde», »Dans, ropte felen», »Prinsessen sad højt i sit jomfrubur», »Olav Trygvason», och andra. Alla dessa dikter hafva blifvit norsk folkpoesi. De hafva gått kretsloppet rundt från den natur som inspirerade dem och tillbaka igen, och fått den kollektiva odödlighet, som är den kanske säkraste af alla, den, där mästarnamnet är förgätet. Och ju äldre Björnson blifvit, dess mer har han sjungit i de mångas namn, folksånger och kantater. Kören har blifvit hans naturliga uttrycksform, och i detta fallet erinrar hans diktkonst om den hellenska lyriken. Han är själf en norsk Tyrtäos och en norsk Pindaros.

Men äfven hans prosadiktning röjer samma bredd. Den skildrar klasser och samfund. I hans ungdomsberättelser gäller det hela Norges allmoge, i hans ungdomsdramer hela Norges rike. När han senare tager upp den moderna tidens problemer, gör han också det icke som en enskild tänkare, men på massans och mängdens lidelsefulla, ej sällan obildadt förenklade och förvirrade, men alltid lefvande vis. Ramen kan aldrig blifva bred nog, och äfven när han för oss, som man tror, in i ett par hvardagsmänniskors slutna hem, stå dörrar och fönster på vid gafvel till hufvudstadsgatan, där folket sorlar, eller till stora landskap, i hvilka den norske bonden plöjer sin åker, drömmer och beder, handlar och fattar beslut. Böjelsen för mäktig ensemble, verkan med många gestalter och ett helt

samfunds eko karaktäriserar både hans senare romaner och hans dramer. Det gäller »Kongen» från hans äldre tid, liksom det gäller de båda delarna af »Over Evne» från hans sista. Hvilken annan författare än han skulle gifva en bok titeln »Det flager i byen og på havnen». Men denna allmänna flaggning och denna landseklärering passar den samhällstolk han är. Ännu till den sista byggnad han fört oss till, »Storhove gård» vid den ensamma forsen, kommer hela samhället trots skogsåsen och afståndet. Samhället kommer i sin första mans, konungens egen gestalt. Rent dramatiskt taget är det däri ingen logik, men så mycket mer psykologi. Ett par människoöden, en familjetragedi, det är icke tillräckligt för Björnsons vidt famnande armar. Norska folket skall vara med, synligt eller osynligt, symboliskt eller verkligt, representeradt af enstaka eller af klasser och stånd. Och för detta norska folk har han sträfvat och diktat från första timmen till den sista, liksom allt han skrifvit egentligen handlat om detta in corpore.

Så är det icke underligt, att hans diktning också gått till landet och naturen tillbaka. Främlingen, som reser i Norge, hör forsar och skog sjunga hans visor och ser i fjordarnas blå vatten hans gestalter. Ensamt fjällvärlden har han aldrig riktigt skildrat. Dess vinterrike, där eremiten och filosofen trifs, där abstraktionernas iskristaller bilda sig och glittra, där ormen byter om skinn i solskimret, och den ensamme håller sin tysta altartjänst, den världen har han afstått till sin store diktarbroder, iskyrkans

gotiska arkitekt. Men Norge med »de tusen hjem» är hans, hvarhelst än rök stiger vänligt ur människoboningar och fågel sjunger bland grenar, som knoppas.

Sv. Dagbl. 1902.

SNOILSKYS UTVECKLING.

Det första bestämmande inflytandet på Carl Snoilskys lif och själsriktning var svenskheten. På fädernet räknade hans släkt inhemska anor genom två sekel och hade alltså hunnit blifva så rotfäst i svensk jord, att den ursprungliga härstamningen från Krain och Laibach näppeligen äger mer än kuriositetens och legendens intresse. På mödernet hörde släkten genom den frejdade Banérätten ihop med allt hvad Sverige ägt af mest svenskt och storsvenskt, de ryktbaraste familjerna från medeltidens slut och storhetstiden. Blodets blå och instinktiva svenskhet fick en särskild grad af medvetenhet genom intrycken från den tid, då han själf kom till världen och växte upp — adertonhundratalets midt, de nationella rörelsernas och frihetsstridernas gyllene period. Så blef fosterlandskänslan hos honom på en gång lefvande drift och andlig lösen. Den ville nå öfver individens stämningar och tycken, öfver kastens och samhällsklassens uppfattning och intressen — den ville slingra sig fast vid de två element, som konstituera ett fosterland: marken och folket. Jag skrifver med afsikt »ville», ty att det var Snoilskys innersta sträfvan, fastän det icke lyckades i den grad han önskade, därom finns intet

tvifvel. De två svenska skalder han älskade högst, Bellman och Fröding, voro dylika det breda folklynnets inkarnationer, hvilkas poesi kvällde som klara källor ur den svenska jordens hjärta. Allt ledde honom själf till en annan dikt — börd, uppfostran, begåfning och lifsförhållanden — en dikt, hvilkens sånggudinna bar ett lärdt och klassiskt namn och hvilkens dräkt var förnäm i sin stilrena antika enkelhet. Men från henne längtade han dock till folkets sångmö, den solbrända och starka, den allälskade och allförstådda. Att blifva Sveriges nationaldiktare var säkert hans högsta dröm, och hans äldre års hemliga och dolda sorg tydligen den, att det dock var så långt till drömmens förverkligande. Själf hade han önskat — man ser det mångenstädes i hans bref — ett vida innerligare samlif med sin nation, en långt förtroligare och mer befruktande beröring med opinionen och de breda lagren. Åtskilligt i den isolering, hvilken han antyder under senare år, var nog blott inbillning — säkerligen älskades han mer än han själf anade — åtskilligt berodde på olyckliga tidsomständigheter, men det afgörande dock därpå, att denna utsökta och oförvitliga artist just saknade den väsendets rikedom och djärfhet, som skapa nationaldiktaren.

Redan här möter man hos Snoilsky en inre motsats mellan kunna och vilja, mellan lynne, naturbegåfning och föresats. Dylika motsatser finns det fullt af i hans lif, och lika mycket eller mer än praktiska förhållanden, hafva de nog splittrat hans kraft. Icke förgäfves har han i poetisk stenstil hugfäst helhetens betydelse — »du måste vara ett, alle-

nast ett» — och i en monumental sonett prisat Cellinis offer af smycken och nipper för att få fram statyn hel och oförgänglig ur smältugnen. Man ihågkomme, att denna svenskhetens skald är vår litteraturs typiska resenär, som lefvat fullast och diktat ypperst långt utom Sveriges gränser och som funnit varmare, i alla händelser rikare ord för sydländsk än för svensk natur. Man ihågkomme, att denna vår till börd och lynne mest aristokratiska skald på höjden af sina mannaår formligt med våld tvang sig själf att se på världen som demokrat och skolmästrat sin musa för att hon skulle lägga af sin medfödda högdragenhet och sitt självtillräckliga behag. Man ihågkomme, att denna fullblodsartist och estetiker, som själf var en skönhetsnormens personifikation, hvilkens dikt i olika åldrar kunde illustrera de båda Schillerska skönhetsbegreppen Anmuth und Würde (ty gratien älskade honom som ung och värdigheten som gammal), att en sådan man ville blifva en Apostata och förvandla sig själf till kristlig etiker och social nyttighetsapostel.

Men dylika bjärta motsatser kännetecknа vår moderna af tusen fientliga krafter sönderslitna tid. Hur många starka människor hafva icke dessa själens antiteser klufvit som yxhuggen klyfva träden djupt inne i märgen! Men på samma gång, hur lidelsefullt vittna de icke om tidsålderns öfverflöd på viljor. Svårt, nästan omöjligt är det för en nutida verklig kulturmänniska att bevara väsendets osammansatta enkelhet. Å ena sidan står historien och visar i en trollspegel, underbarare än den, i hvilken Banquo såg sina släktled, tallösa, oräkneliga

led af stora andar, alla lärare, mästare, tjusare, hvilkas drag förtrolla och hvilkas verk locka. Å andra sidan står naturvetenskapen med sina uppfinningar, som utplåna alla gränser och afstånd, förena folk och seder från alla väderstreck och nödvändigtvis måste leda till en internationalism, inför hvilken bygdens, torfvans, hemmens och fosterlandens egenheter och särdrag försvinna. Aldrig förr har det varit så svårt att till gångbara och dock fullödiga mynt legera tidens olika element och därjämte bevara okränkt upphofsmannens prägel.

Men om dylika motsatser säkert söndrat Snoilskys sinne och tärt på hans poetiska skaparkraft, lyckades han hela lifvet fasthålla en annan helhet, i hvilken hans personlighet ständigt kom oförvanskad till sin rätt, formens, stilens, det poetiska uttryckets. Den formgifning, som vittnar om hans uppfattning af poesiens väsen, hans språks klara behärskning, hans vers' konkreta och konturfasta afrundning utan motstycke i vår diktning, kunna blott tillfyllest förstås i ljuset af den tid, under hvilken hans ungdomsutveckling skedde och han förvärfvade sina sedermera i grunden alltjämt dyrkade litterära ideal. Carl Snoilsky blef skald under den första reaktionen mot romantiken. Han blef skald under en tid, då dess lefvande källor försinade i sanden och dess dikt öfvergått till fraseologi utan kärna. Det finns knappast i någon litteratur något hufvudstadsbarn, som varit verklig romantiker. Carl Snoilskys måttfulla och harmoniska natur, antipatisk mot hvarje art af metafysik, fullkomligt nöjd med de »sunda fem sinnenas» värld, hyste rent af

motvilja mot romantiken. Som ung föraktade han Stagnelius, all ungdomlig öfversinnlighets och trånads älskling, och Atterbom fann aldrig nåd för skaldens, först för den gamle bibliotekariens ögon. Af svenska skalder höll han däremot tydligen mycket kär henne, »som aldrig var borta», vår diktnings mest afgjorda realist, fru Lenngren, och han hade en kult för den franska skald, som aldrig sett längre än näsan räcker, för Béranger. Hans själ hade en antik känsla för det begränsade och afslutade, det, hvilkets omfång ögat fattar vid första blicken och hvilkets kontur fingret kan smeka: myntet, medaljen, sonetten, den historiska bronsen på vers. Aldrig tröttnar han på att i sina bref betona sin »strängt sinnliga» uppfattning af poesi — och med sinnlig menar han åskådlig, massiv, reell, med ett ord, hvad den sista af våra romantici, Almqvist, han som också hade en fot sträckt mot den moderna tiden, brukade benämna »poesi i sak». Hans i den nya biografien tryckta ungdomsdikter — och de kunde godt upptagas bland hans skrifter, ty de flesta äro förtjusande — hafva intet spår af töcken, obestämd melodi, eller sus af fjärran frågor. De äro källklara och genomskinliga, som allt hvad han skrifvit till sin sista stund. Den har aldrig i hufvudsak förstått romantikens väsen, som kallar honom romantiker. Skymning eller ljusdunkel finnes knappast i hans poesi, sällan ens aftonrodnad, någon gång månsken, men då helst sydländskt klart och fullt, eljest nästan alltid jämn dager, klart och fullt solsken. Personligen omusikalisk gaf han sin vers antingen den sydländska cavatinans sinnliga och

veka tjusning eller en sorts monumental hammarklang. Aldrig har den romantiska musikens genius med sitt tonbrus sväfvat öfver hans vers. Hans landskap verka genom klara, fasta plan, icke genom stämning eller lointain. I allt detta var hans lynne antikt. Rydberg, som så mycket sysslat med Hellas och Rom, var dock i jämförelse med Snoilsky en ärkeromantiker, hvilkens diktning alltid löpte ut mot sagan, mot det okända och oändliga. Sist märker man Snoilskys klassiska och verklighetsbundna natur genom att studera hans senare års tankedikter. De bruka kallas »symboliska», men borde hellre nämnas »sinnebildliga». Den verkliga symbolen, sådan romantiken älskade den, liknar hostian, som prästen visar i monstransen. Den vill gifva delaktighet i det ofattbara och oändliga — själf ett under, som konstens transsubstantiation gjort verkligt, lyfter den känslan i ögonblicklig hänförelse mot det osynliga och icke synbara. Sinnebilden är af nyktrare, mer profan art. Den öfversätter till mer eller mindre förtrogna tecken krafter och värden, som äro oss välbekanta, fast icke i sinnlig och påtaglig form. Att det är med dylik bildskrift och icke med symboler Snoilsky i sina fina och fyndiga tankedikter verkar, behöfver ej i detalj påvisas. Det lär en enda blick i hans böcker. Loda hans diktning, hvar du vill, ingenstädes träffar du på romantikens sjunkna, från botten ljudande klocka.

Det är lärorikt att med de nya dokumentens hjälp följa skaldens utveckling. Dess målmedvetenhet och mästerskap datera sig båda från samma tid — hans gyllene italienska vinter 1864—65.

Men man har icke rätt att le åt den ynglingalyrik, som föregick »inledningssången». Ty en osedvanlig skärpa och distinktion äga redan Sven Trösts första dikter, och den politiska frihetsinspirationen för Polen och Danmark måste i all sin ungdomlighet värma sinnet. Hur mycket naturligare och mer lefvande förefalla icke dess i luften slungade protester från ett af harmens och förbittringens rodnad glödande ungt ansikte än våra unga skalders själfviska likgiltighet inför våra dagars än vildare och mäktigare katastrofer! Det politiska intresset fortlefde dessutom alltid hos Snoilsky. Det blef blott med åren allt trängre, men hade, som hans märkvärdigt klarsynta ställning i norska frågan visar, dock bevarat åtskilligt af ungdomens lidelsefullhet.

Men först på Hesperiens, för gudarne heliga mark, skedde hans diktnings fulla frigörelse. Det måste ju, eftersom södern så ofta i vår litteratur spelat denna befriarens roll, vara något för sång alltför kallt och kargt i vårt land, frusen jord och frusna sinnen. Öfver Snoilskys italienska diktning hvilar något alldeles särskildt af skönhetens och lyckans privilegium. Det finns icke en rad i denna alstring, som icke skimrar som af guldstoft, och äfven de dikter från denna tid, som skaldens stränga själfkritik utmönstrat, men som återfinnas i biografien, hafva ädelmetallens glans. Så lycklig, som blott ett nytt geni i full harmoni, i full fysisk och andlig kraftutveckling, kände sig Snoilsky här. Så mycket underligare var det, att han icke stannade. Att icke tanken på att blott lefva som skald en enda gång trängde sig på honom! Han var dock eko-

nomiskt oberoende. Men sannolikt är det här »det stora afslaget» i hans lif skedde. Det var denna gång han saknade den hänsynslösa tillit till sin genius, som är begåfningens självbevarelsedrift.

Redan i Spanien, där han blott kände sig som en turist, som snart skulle hem och lägga det prosaiska ämbetets ok på skuldran, skref han i Alhambra den vemodiga bekännelsen om sin kallelses förnekelse:

> Boabdil, jag är din like!
> Mig ock göres sorgen tung.
> Mitt var fantasiens rike,
> nu är jag en fallen kung.

Hans senare lifshistoria visar vemodigt, hur han själf viljelöst låter spänna sig i sele, i borgerligt äktenskap och borgerlig sysselsättning. Han blir tjänsteman i ett ämbetsverk, hvilket ej mer intresserar honom, än att han med acklamation återger Strindbergs definition därpå — »kollegiet för adliga ynglingars förkofring i lefvande språk». Och i detta utrikesdepartement gör han sig gällande genom sin skönskrift. Alltså, landets främste skald användes som kalligraf! Hur karaktäristiskt för vårt byråkratiska Sverige, som i djupet af sitt hjärta har långt mera respekt för protokoll än för aldrig så genialiska manuskript.

Ända till den nya stora brytningen 1879 — hur vill icke litteraturhistorien välsigna den — blef hans tillvaro det stockholmska byråkrat- och middagsätarlifvet, »vanans lif i vårt förstelnade, fördomsfulla samhälle». Af sin leda, sin bitterhet och för-

tviflan svarfvade han sina sonetter, hvilkas bottensats af inre kval först sådana bref som de märkliga till Klemming från brytningens år helt bringa i dagen. Lyckligtvis kom åter stormen-befriaren. Den »mask af köld och materialitet», hvarmed han »fernissat sina drag skingrades i atomer». Lejonet tog än en gång ut språnget. Vintern 1878—80 blef hans andra vår, då hans hjärta diktade, liksom första gången i Italien, som af sig själft.

Den sista krisen i Snoilskys utveckling inträffade 1882—83. I motsats till de föregående var den helt af intellektuell natur. Detta decenniums stormflöde af socialt patos och oppositionell kritik grep också honom, aristokraten, epikurén, den födde skönhetsdyrkaren, mer än de poetiska resultaten gifva vid handen. Af hans bref ser man otvetydigt, att han blifvit långt mer tagen af denna tids litteratur och anda än man anat. Revolutionsuvertyrens klang, som då så många öron trodde sig skönja ur fjärran, tycks också hafva föresväfvat honom, drömmen om en nära förestående, stor social omhvälfning. Gärna kallar han nu sig själf »vänsterman». Liksom han redan från sin egen subjektivitet utvidgat sin dikt i kollektiv-nationell riktning, ville han nu blifva talman för tidens tankar, de många stämmornas stämma. Han ville, att hans egen sång skulle gifva exempel på den broderlighetens väckelse, af hvilken han hoppades en försonad framtid. I ljuset från dessa ofta smärtsamma och trefvande försök till självföfvervinnelse och förnyelse faller ett nytt skimmer öfver Snoilskys »tredje diktsamling», som i en mängd ibland sinnrika, ibland

tvungna bilder och paralleller söker tolka denna inre kamp efter väsendets och världsåskådningens förvandling. Mycket halft vidlåder samlingen — Snoilsky erkänner det själf vackert och frimodigt — men den skulle blott vara början till en hel ny produktion, för hvilken till och med lyriken icke längre skulle räcka till.

Som bekant kom emellertid aldrig denna nya alstring. Det som kom blef blott efterklang af det förut gifna. Beundransvärd, stor skald förblef Snoilsky till det sista genom en formens konst, som hos oss aldrig öfverträffats, men inre och yttre reaktion, inre och yttre missförstånd lycktade mot 1880-talets slut hans andliga utveckling. Tragiskt är det att följa den långsamma tillfrusenhet af bitter desillusion och själslig isolering, som hvilar öfver skaldens hemkomstår. Han, vår poesis födda sommargenius, kom åter hem med vinterfrosten, och stort annat än frost och vinter tyckte han sig på gamla dagar — ofta med orätt, men också ofta med rätt — icke möta i det fosterland och af det folk, vid hvilkas klappande hjärta han velat sjunga sig fast.

Sv. Dagbl. 1906.

FRANS HEDBERG.

I.

Född 1828 i Stockholm, drömde Frans Hedberg redan från första ungdomen om att blifva scenisk konstnär, och det teaterintresse, som varit det mest centrala i hans lif och verksamhet, torde datera sig redan från hans uppväxtår. 1849 drog han också som ung begynnande skådespelare ut på turné och fick under fyra års tid pröfva på det brokiga och äfventyrsrika lif, som sedan gammalt förts af Thespis' resande ämnessvenner, och som han sedan med älskvärd och trygg humor skildrat i ett af sina första novellistiska verk. Under denna tid gick det småningom upp för honom, att hans bestämmelse långt mindre var att omskapa andras bilder och tjäna till språkrör åt andras infall, än att själf dikta gestalter och uppträden för världen innanför rampen, och från 1854 beslöt han att helt ägna sig åt skönlitterärt författarskap. Begynnande med smärre och anspråkslösare teaterstycken och berättelser, steg hans kraft under en verksam, kärleksfullt sträfvande viljas af framgång krönta själfutveckling till det betydande, på vackra och lyckliga ingifvelser rika diktarskap, som fyllde särskildt 1860- och 1870-

talen med en rik produktion: historiska skådespel af ofta stor verkan, svenska komedier, genomsusade af tidens Stockholmslynne, och väl berättade noveller, vare sig de rörde sig inom hufvudstaden eller uppsökte den landtliga idyllens frid.

Sin gamla kärlek för »bräderna, som föreställa världen» fick han dock också nu visa genom praktisk och insiktsfull verksamhet, först som litteratör och lärare vid kungliga teatern och sedermera som dess intendent, en syssla, som han behöll ända till 1881, för att då under några år göra en djärf teatralisk kampanj: den att söka som teaterchef vinna rikets andra stad för den goda konsten, en vansklig strid, som ej hade utsikt att lyckas. Sedan den tiden har Frans Hedberg beständigt vistats i sin fosterstad, alltjämt mångsidigt arbetande som skriftställare, med en alltid liflig och uppfinningsrik fantasi, på hvilkens outtömliga fabuleringsåder åren ej tyckas hafva gjort något intrång, modifierande sin teknik efter nyare art, utan att dock — och detta med all rätt — någonsin vilja stryka bort egendomligheterna hos den äldre diktargeneration, till hvilken han hör, och som hvilkens sista representant han den dag i dag ännu står full af verksamhetskraft ibland oss.

Om silhuetten af Frans Hedbergs lifsutveckling skulle teckna sig ungefär så, är det långt svårare att gifva en konturteckning af hans alstringsrika författarskap, och det som härefter följer, vill också blott vara en erinran om det hufvudsakliga i hans långvariga och trofasta diktarvärf.

De allra äldsta saker, Frans Hedberg skrifvit,

torde hafva varit lyriska dikter, stammande ända från 1850-talet. Hans stora diktsamling från 1866 gömmer ännu några af dessa förstlingar, och en musikaliskt klingande, lyrisk känsla var sålunda hos honom, som hos så godt som alla våra svenska diktare, det ursprungliga. Hans dikter stå i uppfattning och faktur, i stämningens trygga realitet och i tonens enkla rättframhet och knappa naturlighet den riktning närmast, hvilkens hufvudman var Talis Qualis, och hvilken ännu reagerade mot nyromantiken. Samma lyriska klang är det, som ljuder i hans historiska skådespel, med manlig styrka och jämn värma, och framför allt i de tillfällighetsdikter, som Hedberg författat hela lifvet igenom vid oräkneliga tillfällen, men alltid med ett särskildt godt och älskvärdt tycke, som är hans eget, en känslans hjärtlighet, uttryckt i ett språk, hvilkets vederhäftighet gifver orden dubbel verkan. Sin håg för just detta hugfästande af de festliga ögonblicken och sin lust att tolka deras innehåll har han själf redan 1866 uttalat i det versifierade företalet till läsaren i hans diktsamling, och hans förklaring här förtjänar att citeras, då den både i form och tanke är så karaktäristisk för hans lynne:

Ty ögonblicket är spegeln
för evighetens glans,
och intet lefver i tiden
hvars frö ej i stunden fanns.

Och träffar det bördig jordmån
så bärer det skörd i arf
åt ännu ofödda släkten
och kommande tidehvarf.

Och därför — om mina blommor
i morgon bladen strö;
om, som i stunden de lefvat,
i den de också dö:

ej sörjer jag deras öde
ty detta är min tröst;
de voro, den dag de lefde,
ett genljud af tidens röst.

Lyriska till grundstämningen äro också den långa rad af historiska skådespel, Frans Hedberg författat och hvilkas klassiska representant är hans med skäl mest älskade och populära verk »Bröllopet på Ulfåsa». De tillhöra alla en genre, hvilkens tid är förbi. Det är det versifierade historiska skådespelet med anor från Schiller och anor från romantiken, sådant det hos oss i olika skiftningar odlats af Bernhard von Beskow och Börjesson. Frans Hedbergs historiska dramer äro naturligare, genombäfvade af långt mer lefvande och kännande mänsklighet än den magnifika akademistens, som dock kanske har mer af formell genomtänkthet, och de äro mer dramatiskt tuktade och byggda än »den sista fosforistens», hvilkens lyriska inspiration t. ex. i »Erik XIV» med den romantiska ironien, de dock ej uppnå. Men verkningsfulla och vackra äro de, varma i ton och hållning. Jamben går lätt och otvungen och är i sin enkelhet och sin kärnfullhet det alltid rätta uttrycket för känslan, och de klingande balladaktiga lyriska elementen som skapade för tonsättaren. Både »Stolts Elisif» och »Dagen gryr» och de andra äro älskvärda och effektfulla historiska skådespel, medan Ulfåsa-Bröllopet dock

står högst och bäst uttalar författarens personlighet. Sedan dessa stycken skrefvos, har den historiska uppfattningen förändrats, och därmed den historiska dramen, liksom båda helt visst om ännu några decennier komma att åter taga nya former. Hedbergs skådespel gifva den idealiserade bilden, 1860-talets människor hade af sin äldre historia, och om typerna än kunna förefalla bleka och schematiska, är det känslolif, som de tolka, ungt och lefvande. Hur fint och vackert äro ej t. ex. Sigrid den fagra och hennes moder Ingrid skildrade, två variationer, en gammal och en ung af samma ömma och impulsiva kvinnlighet. Jag erinrar t. ex. om scenen, där modern vill trösta dottern öfver hennes kärlekssorg:

Sigrid.

Hur skall jag sörja då? Lär mig, o moder!

Ingrid.

Som barnet sörjer: med ett stilla hopp
på botten utaf sorgens bittra kalk;
med löje uti tåren, fröjd i smärtan;
så som man sörjer en försvunnen vårdag,
en vissnad blomma: glädjande sig åt
att mycket skönt det finnes än i lifvet,
fastän det skönaste försvann, liksom
ett flyktigt stjärnskott inför själens öga!
Så skall min Sigrid sörja denna dröm
som verklighetens vaka omildt störde.

Komedierna och novellerna — framför allt »Svart på Hvitt», väl den mest karaktäristiska af hans berättelseföljder, — visa oss slutligen Frans Hedberg från en annan sida som borgerlig lifs-

skildrare. Han hör i detta hänseende till Blanches skola och är dennes bäste efterträdare. Ursprungligen dramatiker gör han gärna liksom Blanche novellen till en dramatisk episod — dess hufvudvikt ligger långt mindre på karaktärsskildring eller existensmåleri än på väl hopspunnen handling och kort, tillspetsad konflikt; dialogen spelar också en stor roll. Allt detta gifver den Hedbergska berättelsetonen ett raskt medryckande tempo och ett intresse, ägnadt att fängsla, medan å andra sidan själsskildringen vanligen blir väl summarisk. Liksom alltid hos honom talar i dessa berättelser ett lifsvarmt, tryggt och manligt temperament med godt humör och sann känsla älskvärdt hopväfda. Det är bilder från vår barndoms Stockholm, som här stå upp för våra ögon, från den tiden, då de rika bodde på Drottninggatan och de fattiga ikring Humlegården, då eleganten var i polkahår och kallades kunglig sekter, och ute på malmarna vandrade underliga original i kamlottskappor och höga stöflar, och då man i en viss stämning à la Eugène Sue älskade att kalla den lilla patriarkaliska hufvudstaden vid Mälaren »den sköna synderskan». Men detta Stockholm ligger i Frans Hedbergs skildringar bredt och lustigt tecknadt, och med en frisk kärnfullhet, som smakar sjö och skog, har han därjämte skildrat skärgårdslifvet och Stockholms omgifningar, allt på ett sätt, som röjer Stockholmsbarnets intimitet.

Öppen blick för lifvet, varmt lynne och sinnets rättframhet äro också de egenskaper, som utmärka Hedbergs senare novellistiska arbeten. Vill man se,

hur ung hans penna hållit sig, tage man och läse några stycken ur hans sist utgifna samling »Bland storstadsfolk och skärgårdsbor» (1895). Den rör sig i det hela inom samma sfär, som hans äldre saker, och nittiotalets specifika drag synas där föga, men mången ung novellist kunde afundas den friskhet och det lif som bära dessa historier — man läse t. ex. den förtjusande teckningen af en ung flicka i den vackra stämningsnovellen »Tidig snö».

Så ter sig, sedd i fågelperspektiv, Frans Hedbergs diktarverksamhet, med en grundfond af ärlighet, lifsmod, vederhäftighet och värma, som vunnit honom vänner i alla läger och åldrar, och med respektfylld tacksamhet och sympati är det som äldre och yngre af litteraturens vänner i dag hylla hans personlighet och hans författarskap.

II.

Det vore i mer än ett hänseende orättvist, om den Efterskörd af dikter, som Frans Hedberg i dessa dagar utgifvit, skulle dränkas i julens stora vittra syndaflod. Frånsedt den omständigheten, att när en man som han gifver ut sin sista diktsamling, den har rätt att kräfva kärleksfullt beaktande, äger denna Efterskörd många vackra och älskvärda sidor. Låt vara att den har senhöstens bleknade, en smula åldrade färger, den har också dess klara luft, dess milda leende och dess stilla resignation. Mer än

månget annat verk af den alstringsrika författaren låter den oss träda i beröring med hans personlighet, sådan åren gifvit den sin slutliga prägel. Och denna personlighet har så många intagande egenskaper! Det finns i dessa Hedbergska dikter en idealitet, som trots erfarenheternas alla kraftkurer stått oförfäradt bi, och hvilkens trygga tillförsikt och saktmodiga värme stärka som ett manligt handslag, medan en ogrumlad, klar blick för den egna begåfningens både styrka och gränser gifver orden en värdighet, som griper. Man kan ej mer anspråkslöst och ändock djupare sedt mer värdigt inleda en dylik afslutningssamling, än Frans Hedberg gjort det i det versifierade förord, i hvilket han förklarar, hvarför samlingen utgifvits:

Skälet vill jag säga eder,
det får gälla, hvad det kan:
när till flyttning man sig reder,
skåp och lådor tömmer man.

Lik en genklang emot hällen
från den flydda dagen förd,
när det lider emot kvällen,
verka vill min efterskörd.

Det finns också i denna samling ej litet poesi, som fått något af det gamla vinets must och den åldrade visdomens makt och värde. Det finns där en dikt, »Såningsmannen», som synes mig sällsynt vacker och högtidlig i sin enkelhet, utom att själfva formen här är alldeles mönstergill i sin koncisa styrka och sin fyndiga säkerhet:

Strö ut ditt korn du såningsman
på tankens åker vida;
det växer under vinterns bann,
och sommarns minsta vindpust kan
dess frö kring fälten sprida.
— — —

Strö ut ditt korn du såningsman
på mödans magra gärde;
väl sant: en frostnatt komma kan
och gripa girigt kornet an —
men halmen ock har värde.

Om ock ditt korn du såningsman
på hälleberget stannat,
sörj ej därför: det lindra kan
en fågels hunger, som det fann,
om det ej blir till annat.

Denna dikt i sin manliga förtröstan och sin adekvata form, som aldrig spelar en oktav högre än känslan, synes mig karaktärisera det bästa i Frans Hedbergs diktning, den lugna flärdlöshetens kraft, som alltid utmärkt hans diktarnatur. Det kläder honom väl att skildra »Rönnen», det härdiga trädet, som in i vinterfrosten behåller sin röda prakt, »Dvärgtallen», som växer på bergkrönet trots jordmånens karghet och fjällets isvind, alla symboler af uthålligheten styrka, och diktens ord äro här alltid tagande, märgfulla och gripande i sin rättframhet och sin styrka. Men äfven andra anslag finnas i denna diktsamling, en liten vers öfver ett dödt barn, kallad »Förbud», är djupt rörande i sitt fattade och undergifna vemod, och ett

par naturdikter skälfva i form och tanke af förvånande ungdomlig mottaglighet.

En betydande del af denna diktsamling utgöres af tillfällighetspoesi, hvarmed —ed—. illustrerat så mången festlig tilldragelse och med vänliga och fyndiga ord, ofta af en präktig karaktäristik öfver de hyllade föremålen, hugfäst konstnärsjubiléer och andra minneshögtider. Sällan undgå dylika dikter att verka färglösa och vattusiktiga, när de festbloss slocknat, i hvilkas reflexer de lyste, och de bägare tömts eller kanske krossats som skänkt eld åt deras rytmer. Det gäller här och hvar också dessa Hedbergska occasionsvers. Men särskildt äldre personer, i hvilkas hågkomst en hyllningsdikt t. ex. till Nils Almlöf eller August Sohlman kan uppkalla en genklang af förgången stämning, som yngre icke kunna höra, skola helt visst med glädje återfinna dessa dikter, som alltid kärnfullt och naturligt, med godmodigt, ofta träffande skämt och jämn värme, och en outslitlig kärlek till all dugande kraft hyllat märkliga personligheter inom de förflutna decenniernas sociala och konstnärliga lif. Poetisk flykt bär också ej sällan stroferna. Man läse t. ex. den sista i raden, det lilla så synnerligen vackra kvädet med anledning af »dödsbudet från Björkudden». Man finner där just de drag, som med skäl gjort Hedbergs dikt så värderad, känslans omedelbara innerlighet i förening med en till tanken fint och lugnt hopstämd form, i hvilken språket flyter fram friskt, rent och klart.

Sv. Dagbl. 1898.

DANIEL FALLSTRÖM.

I.

Det var en vårafton med hällande regn. Jag hade drömt bort en timme med de utkomna häftena af Daniel Fallströms »Valda dikter», och min fantasi gungade hän som i drottning Mabs blomstergunga, tanklöst och lyckligt på diktarens sjungande rytmer, då det knackade på dörren och en man steg fram till mitt skrifbord. Regnet dröp öfver hans gammalmodigt storbrättade blå cylinder, och regnkappan låg i ett stort poetiskt veck öfver hans vänstra skuldra. Den blå halsduken fladdrade öfver hans mjuka skjorta i den tillknäppta romantiska redingoten, och de smala byxorna med sina hällor gåfvo hans ungdomliga typ en militärisk hållning.

— Jag är Henri Murger; det är jag, som skapat den poetiska bohêmens ryktbarhet, det är jag, som diktade om Montmartres och Quartier Latins unga snillen och deras Beatrice och Laura i stubb och papiljotter, det är jag, som berättade den store, men af en olycklig värld aldrig kände skalden Rodolphes kärlekshistoria med den blonda mademoiselle Mimi, som gaf sin vän i boet två kaffekoppar af rödt porslin och en katt med samma täcka namn

som ägarinnan. Det är jag, som skildrade den fantastiske musikern Schaunard, mannen, som var örnnäst i profil och plattnäst en face och komponerade den odödliga symfonien »Det blås inflytande på konsten». Det är jag, som förhärligat alla, som drömma och dikta såsom rosorna blomma och fåglarna sjunga, alla, hvilka undvika prosan, liksom en långtrådig tidning, hvilken de ej bry sig om att läsa — men älska flickornas lösta hår och bägarens tindrande öga, som hafva Pan i sina drömmar och Eden i sin dikt, och som fladdra genom tillvaron såsom brokiga och sorglösa fjärilar genom sommaren. —

Jag bugade mig, ty både af hans ord och hans yttre — nyss i Paris förevigadt i marmor — igenkände jag bohêmescenernas odödliga Murger, och jag frågade hvad som gaf mig äran af ett så hedrande besök.

— Den skald ni nyss höll på att läsa, min herre, sade Murger, och han fortsatte:

— Har ni ej märkt, som jag, att »poeten» håller på att bli en typ, lika sällsynt som mohikanen på Coopers tid eller svärmaren i vår egen. Jag menar »poeten» sådan han fanns i gamla dagar, bekymmerslös, som liljan på marken, ett söndagsbarn, som skrattade åt myran och sjöng som syrsan utan att bry sig om stack till vintern, med osläcklig tro på sin lyckostjärna — stundens väsen, stundens genius, stundens tolk... Min herre, misstro den nyaste tidens skalder, de äro i hemlighet klokt folk, som bli professorer och kansliråd, lärda herrar och ämbetsmän med mönstergilla garderober, borgerliga

äktenskap och ibland till och med räntor i bankerna... Och Gud vet hvad som upptar dem mest, katedern, befordringarna, deras halsdukar, deras fruar — deras aktier! Misstro dem, min herre! Men så snart jag ser en ung skald af den gamla äkta sorten, som lefver för sin dikt som fontänen för sitt flöde, hvilkens ostadiga älskarinna är en flyktig och ung sångmö, hvilkens vers icke är tankar eller filosofi om pudelns kärna och Horatios jord och himmel, men sång öfver minuten som ler, bladet som grönskar och skyn, som kommer och går, då fröjdas mitt hjärta... Och den poet, ni nyss höll på att läsa, min herre, han hör dit. Han är poet »tout court» och ingenting annat. Han hör till min ras, snart — ack! — lika utdöd som mastodontens... Och jag ber er därför hälsa honom från mig, från Musettes och Mimis skald, att hans plats redan är redd i Elyséen i de gladas vingårdslund, där ännu jordens drufvor mogna, och flickorna äro glada i strålande sjutton år...

Så talade Murger, drog den drypande cylindern vårdslöst ner öfver diktarpannan, slog slängkappan stolt om lifvet och försvann.

*

Den stora samlingen af Fallströms »Valda dikter» låter läsaren känna poeten från alla hans sidor. Ty i dem ingå icke blott de mesta och bästa af hans redan publicerade peom, men äfven en hop otryckta från hans sista år. Det hela är ordnadt efter olika rubriker, men hvar dikt är daterad och vi kunna

sålunda också följa den Fallströmska diktningens kronologi. Det sista är strängt taget öfverflödigt, ty någon egentlig utveckling har man svårt att finna i dessa vers. Med alla sina intagande förtjänster af ungdomlig, älskvärd och musikalisk improvisation och sin totala saknad af hvarje spår af reflekterande element i både tanke och känsla stod diktaren fullfjädrad från början, och hans form, hvilken allt ifrån begynnelsen hade sin ovanliga smidighet och välklang, men också sin benägenhet för alltför lättköpt harmoni, har på de senare åren nog vunnit i säkerhet och stadga, men knappast förvärfvat någon ny tonart. Förvånande litet hafva åren berört denne majdiktare, för hvilken våren ännu är den enda rätta årstiden, och som tyckes hafva Iduns äpplen liggande oskrumpna i sin byrålåda. Här och hvar i dessa dikter häntydes nog ibland på sorger och desillusioner, på otrogna mör och förrädiska män, men erfarenheternas bitterhet har knappast förmått breda den minsta lilla slagskugga öfver den ljusa vårpromenad, på hvilken diktaren evigt lustvandrar — vare sig det nu är på främmande strand, eller i det Stockholm, hvilkets typiske son han är. Under sådana förhållanden kan det ej heller vara förmätet att redan nu — fast de »Valda dikterna» ännu långt ifrån utkommit i sin helhet — göra en liten silhuett af diktaren.

Det har om Daniel Fallström skrifvits, att hans diktning stundom genom sin »spirituella konversationsstil» kom läsaren att tänka på Sturzenbecker och stundom på C. F. Dahlgrens »själfsvåldigt lekande naturmålningar». Mig synes hans skaldetyp

däremot stå en figur som Brauns närmast — blott med den lyckliga skillnaden, att Fallström har den goda smaken att förskona oss från all den katzenjammer dagen efter, som denne — det var i den »brutna humorns» tid — satte på rim och meter. Men Fallström är samma evigt ungdomliga, eldfängda svärmarnatur som Braun, blott finare, graciösare och mindre självsvåldig, firande Venus och Hebe ömsom, men med en rättvisa i delandet af sin hyllning, som omöjliggör svartsjuka hos någon af damerna och firande dem med en blandning af käckhet och kavaljertag i uppvaktningen, som är typisk under epåletterna. Medan man läser dikterna, ser man nästan diktaren för sig i löjtnantsuniform, och visst är, att han skulle burit den bättre än någon af de andra herrarne på den svenska parnassen. Dock skämt åsido — det är något äkta svenskt i denna glada eröfrartyp med sin ljusa stämma och sitt friska humör, sin fullkomliga renons på allt grubbel och all metafysik, sin älskvärda, veka och vackra känsla, som så osökt och lätt löser sig i melodisk sång.

Men denna svenska typ får profilen ytterligare bestämd genom skaldens egenskap af stockholmare. Jag erinrar mig en gammal pjäs från 1850-talet, i hvilken förekom en apostel från Utah, som skröt af att vara »i högsta grad mormon»; Daniel Fallström kunde på sin meritlista skrifva »stockholmare i högsta grad». Han har samma ljusa lifsluft, samma lättsinniga festlynne, samma sorglösa och förälskade sångarsinne som hr Stockholm. Liksom denne älskar han Strömmen med dess måsar, Humle-

gården med dess gamla träd (och par under dem), alla de kära gamla gatorna, på hvilka hans gudinna »Stockholmskan» vandrar och

> ... stödd mot parasollet,
> på vaktparadens hvirflar hör,
> och liknar Venus själf, det trollet,
> som dödar eller lyckliggör.

»Landet» är för denna äkta stockholmare skärgården — och »landets döttrar» återigen stockholmskorna — i sina bonddräkter på Skansens vårfest.

Men denna trogna kärlek är besvarad, och genom Fallströms dikter darrar också det moderna Stockholms tindrande och skiftande atmosfär, blänka Stockholmsgatornas lyktor och lyfter sig blå Skeppsbrons tidiga vårluft. Man igenkänner t. ex. den sista:

> På akterdäck jag stod, svept i min pläd,
> och tog farväl af stenhus hela raden.
> Ur morgondimman blänkte slottsfasaden,
> och daggen gnistrade bland gröna träd.
>
> Ty det var vår. I Djurgårdsskogen ren
> sköt sippan fram bland bruna löf från hösten,
> och måsarna med silfvergrått på brösten
> de skreko gällt i morgonsolens sken.

Så för en ljus bris, som stryker »på silkestassar öfver fjärden» och svepande bland träden »gifver finkarna bomullstrassel till sina bon», far skalden ut till den älskade skärgården:

> Men Stockholm svann vid skrufvens jämna slag
> och sveptes in i stenkolsrök och dimma —
> det gamla Vaxholms murar om en timma
> i hvitt sig tecknade mot högblå dag.

Hvem hör ej genom dessa rader bruset af Stockholmsvikarnas vårväder och känner ej den första varma majdagens anda genom dessa förträffliga och klingande vers, och de äro alls ej enastående.

Lika hemma är Fallström i skärgårdsnaturen och målar dess ömtåliga skönhet af solluft, grönska, haf och skymning med en frisk akvarellists fina och flyktiga färger. Långt mindre lyckade äro visorna från andra länder och andra tider än våra egna dagars Stockholm, liksom Fallström, absolut lyriker som han är, saknar hvarje tillstymmelse till den objektiveringens kraft, som förtätar intryck till lefvande och fristående bilder eller gifver individuella känslor en allmänmänskligare innebörd. Talman för ögonblickets stämning är han, vare sig den ensamt kväller i hans eget inre eller delas af ett festligt lag ikring honom, och det är endast som sådan han lyckas gifva versen den tjusande omedelbarhet och den melodiska inspiration, som gifva bouqueten åt hans diktning och skola låta mer än en af dessa så sorglöst skapade visor lefva. Faran för en sådan läggning är naturligtvis banaliteten, och det vore ett smicker, olämpligt mot en så frank poetnatur som hans, att påstå, att icke åtskilliga af dessa »Valda dikter» fastnat på detta skär, men Fallströms lilla poetiska farkost är lätt i vändningarna och kommer ofta på flytt vatten igen med sina friskt blåsande segel och sin lilla käcka vimpel.

En oneklig naturlig självständighet i diktionen hjälper också Fallström öfver mången stötesten, på

hvilken mer begåfvade poeter än han fastnat. Man har det välgörande intrycket af att denna lättsinnigt kvittrande trast åtminstone alltid sjunger efter sin egen näbb och ej bryr sig om att efterlikna hvarken örnens rop mot solen, lärkans eteriska morgonkväde eller näktergalens koloratur. Det är endast sällan man hittar strofer, som följande, i hans vers:

Två fjärilar jaga hvarandra
i kvällsolens flammande glöd —
den ena bär kärlekens färger —
den andra dina, o död.

Den ena lyser i purpur
på flykten — jag vet icke hvart —
den andra har klädt sina vingar
i sorgens djupaste svart.

Jag vet ej, om jag misstar mig, men dessa rader synas mig åtminstone erinra ganska mycket om en poet, som i yngre år var nära bekant till den, som skrifver dessa rader. Men som sagdt, dylikt är ytterst sällsynt hos Fallström och han har den äkta borna lyrikerns gåfva att kondensera en dikt i en enda darrande rad, hvilken likt ett musikaliskt tremolo lefver kvar i våra minnen.

»Det snöar öfver de döda,» hvilka ord teckna enklare och bättre än dessa en snöig svensk eftermiddags kulna och allvarsamma svårmod? »Julens alla vackra klockor ringa» — hör man ej klagan från Klara och Johannes en klar middag med frost och granar på gatorna? Läs till sist följande fyra skenbart på måfå tillkomna och ändock fulländade rader:

Fjärran på enslig stig
skall du få söka mig,
fjärran, där vägen går
fram genom gröna snår.

Ser du ej skogsvägens trånga slingring genom träden och växa icke ekorrbär och pyrola vid din fot? Det är sådana enkla och dock i sin friska flykt tjusande strofer, som intaga oss hos Fallström midt ibland — det kan ej nekas — en mängd tomma rimmerier.

Sådan synes mig Daniel Fallströms diktning vara. Sök icke tankar i den, det vore som att dyka efter pärlor i hafvet, men gläd dig åt ytans svall och glitter. Hans sånggudinna har aldrig drömt öfver tillvarons sibyllinska böcker — och Gud vet, om hon drömt öfver några böcker alls! Klassicitet och mystik äro henne lika främmande, och antik mantel och medeltidsbrokad skulle hon uppbära lika illa.

Marinblå klädning, läderskärp om lifvet
och korpens fjädrar i en blekgul hatt —

Se där hennes toalett! Äfven för att vara en modern kvinna kan hon knappast sägas hafva tänkt mycket eller känt synnerligen djupt eller invecklad. Men hon är sjutton år, har hvita tänder, som lysa i solen, strålande ögon, blond lugg i pannan och bär öfver en oklanderlig vad den sista grisettens rosenröda strumpeband. Honni soit qui mal y pense!

II.

Om någon doktor i den »glada vetenskapen» förtjänat att erhålla den vildros af guld, som var priset för den fagraste kvinnohyllningen på vers vid de gamla trouverernas akademi, är det Daniel Fallström, den siste trubaduren. För honom är verkligen skaldskap, såsom det på kärleksdiktens klassiska språk, provençalskan, heter d o m n e i, kvinnotjänst. Vackrare och mer outtröttligt än Daniel Fallström har ingen page firat sin härskarinna och drottning, eldigare ingen väpnare sin tärna, mer chevalereskt ingen riddare den dam, hvilkens färger han bär. Så har det varit med Daniel Fallström allt ifrån hans första poetiska lärospån, och ännu i dag förtjänar han att bära samma hedersnamn som en af hans gamla tyska sångarbröder: F r a u e n l o b. Och som han den dag i dag med full manna- och diktarkraft är Afrodites korförare och Evas hofpoet, kommer han att blifva det med grå hår. Det gamla gardet dör, men det ger sig icke. Oräkneliga som stjärnorna på himlen komma de sköna att blifva, hvilkas gunst han njutit och hvilkas namn och ögon stråla i hans dikt, men alla har han hyllat lika hänfördt och med en ungdom, som aldrig dör. Fosterlandets kvinnor borde icke nöja sig med att en och en visa sin bevågenhet mot sin mest öfvertygade poet — de borde hylla honom genom en nationell och befullmäktigad representant. Man behöfde ju icke besvära »moder Svea» själf, ty Daniel Fallström föredrager nog någon af hennes döttrar.

En ung, strålande stockholmska med Djurgårdsvårens majluft kring sin gestalt och Strömmens glittrande, nyckfulla lynne borde få mandat att i alla sina systrars namn kyssa hans läppar, som en drottning af Frankrike enligt sägnen å sitt köns vägnar kysste kärlekssångaren Alain Chartiers.

Daniel Fallström har till denna jul utgifvit två böcker — en samling prosanoveller »Man och hustru emellan», och en samling dikter »I Gyllenrödt». Prosabokens titel ingifver kanske den oinvigde den förmodan, att Fallström denna gång blifvit äktenskapets skildrare och sällat sig till de många förbittrade röster, som diskutera denna underbara institution. Den som har någon närmare kännedom om Fallströms temperament förstår, att detta är ett misstag. Fallströms intresse för äktenskapet begränsar sig till smekmånaderna, och Amor och Hymen stå som tvillingbröder för hans rosiga fantasi. Nej, det är ingen äktenskaps-psykologi, som bjuds i dessa leende och älskvärda berättelser. Deras titel borde ha varit »Älskare och älskarinna emellan» eller hvarför icke helt enkelt »Man och kvinna emellan», då det senare för Fallström ändock alltid innefattar det förra, och då detta »emellan» — det enda den oförbrännlige lyrikern finner riktigt poetiskt och intressant — alltid är guden Eros' maskopi. Bokens tyngdpunkt och ljusstyrka hvilar för resten helt och hållet på spinnsidan. Herrarne existerar endast för att till sin lycka vara älskade eller — mera sällan — till sin olycka icke älskade af en eller annan förtjusande dam, kring hvilkens gestalt all glansen och härligheten samlas som kring

en Murillosk madonna. Jag tror icke mången djupare än Daniel Fallström förstått ordet »det är icke godt, att mannen är allena». Höjden af all ensamhet och ödslighet identifierar han i en af sina noveller med »tystnaden, där ingen sidenkjol frasade», och detta lena fras är för skalden hvad kulregnet var för Karl XII — hans musik.

Som sagdt, dessa berättelser äro kvinnoskildringar, en handfull damfotografier af de tusen och tre i skaldens relikskrin, framlagda och försedda med text af den mest lyriska och tacksamt minnesgoda af beundrare. Alla dessa damfotografier hafva nog icke för läsaren samma intresse. Helt visst vill man icke taga författaren på orden, då han förklarar ett af damporträtten rent af vara taget af — van Bosch. Men ett par af historierna äro onekligen bagatellartade nog för den, som icke själf varit med om dem och icke ser kring det hela samma förskönande minnesskimmer som berättaren. Dock, det som afväpnar kritiken är det goda humör och den naturliga ton, som möta öfverallt. Det finns ingenting uppstyltadt eller ansträngdt i dessa novelletter — författaren är alltid hvad fransmännen kalla »bon enfant», och man lyssnar till honom som till en god kamrat. Minst af allt hör han till de talrika nutida lifsglädjeförkunnare, som predika vin och dricka i hemlighet vatten — järnvatten. Hvaraf Fallströms hjärta är fullt, därom talar hans mun, vare sig det gäller »Pomardens blod och Pommeryns guld» eller de »sidenskimrande penjoarer» och de »spetsöfversållade nattdräkter», som sätta honom i så skaldisk och

dityrambisk sinnesförfattning. Det är rofdjurets friska tänder och jägarens goda aptit som gifva dessa noveller lust och fart och låta en frånse de banaliteter, som halka med, och den icke fullt oklanderliga smak för stark parfym, som ibland vidlåder dem.

Dock, vida bättre än prosaberättelserna äro Fallströms nya dikter. Vers är hans naturliga uttrycksmedel, och det finns i hans strofer ett naturligt välljud, en klar och klingande sångbarhet, som lyfta äfven enkla tankar och intryck upp i en ljus, poetisk rymd. »I Gyllenrödt» har han kallat sina sista dikter, men de hafva intet hvarken af höstens frukt eller hektik, intet tungsint eller förbrändt. Det är tvärtom majtidens friska luft och lätta, klara dagrar öfver dessa nya verser, och man undrar ännu en gång öfver skaldens ungdomlighet i känsla och tycke. Med ett par ord kan man antyda, om hvilka ämnen Fallströms dikter röra sig. Det är naturligen först och sist: kvinnan.

> Nej, Adam visste ej, man säge hvad man vill,
> om något paradis, då Eva ej var till,

heter det i ett epigram från den kvinnokära rococon. Daniel Fallström har samma mening:

> Hvad vore väl hela naturen
> med skogar, fjärdar och skär
> och alla de grannaste djuren,
> om kvinnan felades där?

Och han besjunger henne än som rask husar och än som svärmisk tenor, och är så genomträngd

af sin dyrkan, att hans känsla förfinas af denna religiösa kult. Man läse den vackra dikten: »Trädet vid vägen», där han talar om en ung, tidigt sköflad kvinna:

> När jag dig ser så ung och sköflad redan,
> ett träd jag minns ifrån en svunnen vår —
> jag ser det än, fast det är längesedan,
> hur det vid vägens kant i knoppning står.
>
> Dess fägring allfarvägen stod för nära,
> det lockade till plundring hvarje hand,
> som ville hem till mörka stenhus bära
> den första hälsningen från vårens land.

Parallellens finhet och det utsökta i känslan erinrar om Coppées ungdomslyrik.

Utom kvinnan finns det sedan blott en sak till, som verkligen inspirerar Fallström, och det är Stockholmsnaturen, stadens och dess omgifningars lyriska och kvinnliga natur. Men för den får hans visa tonfall af en sanning, som kanske ens ej någon utomstående rätt förstår. Ty förhållandet är, att ju mindre själfva uppslaget här betyder, dess bättre är gemenligen dikten. De tusen anslag, som traktens lyriska och växlande natur låta klinga hos sina äkta söner och döttrar, men som hos alla utom söndagsbarnen dö lika fort som de kommit och utan eftermäle, dem gifver Fallström ord, lika lätta och klara, som de färgade moln och de genomskinliga skuggor, som väckt dem till lif. En promenad längs Stockholms ström, en båtfärd till Djurgården, ett drömmeri på Johannes' kyrkogård, en försommarkväll i skärgården, dessa och dylika

stämningar och intryck förmår han tolka med utomordentlig, daggig friskhet.

Nåväl, när Kungsträdgårdens svarta lindar
i ljusgrönt skifta, göken lustigt gal
i skogen bortom Ugglevikens grindar
och första fjäriln hvit som en vestal
i Haga fladdrar öfver hagtornssnåren.

Verser som dessa kunna icke analyseras. Man måste instinktivt känna, hur de uppkalla Stockholmsvåren, och hur alldeles förtjusande den kursiverade raden med sin omedvetna Bellmansstilisering gifver maj i det gamla Haga. Eller tag den också i sin formgifning svagt gammaldags och ändock i sin stämning helt moderna lilla dikten »Afton», en njutningsskalds profana men därför icke mindre innerliga kvällspsalm:

Kom, du, o sångens gud, och stäm min själ,
som strängarna jag stämmer på min luta!
Jag aftonsoln vill säga mitt farväl —
den glans, som guldbelägger nu min ruta.

Är detta icke utsökt? Och vill man hafva ett intryck af, hur högt Daniel Fallström verkligen når i denna ögonblickslyrik med sin naturstämning och sin resonans af sensuellt välljud, läste man den fulländade dikten »September», där strofernas smekande legato utomordentligt skildrar Mälarhöstens hvita månskensnatt:

Och när öfver mörka granar månen synes sakta gå,
glans af pärlemor då vattnet, skogarna och bergen få.

Jorden Danaë är vorden, slumrar skön i gudars hägn,
och i hennes hvita sköte faller nattens stjärneregn.

Klingar icke sista strofen som ett långt, vällustfylldt stråkdrag? Det är icke fråga om, att »I Gyllenrödt» också innehåller klena dikter af skäligen banal art, men de goda — och det är efter dem denna diktsamling, som alla, böra bedömas — äro i sin enkelhet och sin otvungna lätthet, sin friska klara klang skapelser af ett sångartemperament, som aldrig tycks åldras, verk af en lättsinnig poesiens Fortunati son, som när som helst kan skaka ur ärmen ungdomsfagra vers.

Sv. Dagbl. 1899—1902.

ETT PAR AFORISMER OM HISTORISK DIKTNING.

Hvilken lustig ögonblickets självförhäfvelse finns icke hos dem, som ständigt predika dagens sista evangelium och tillbedja dess sista heliga! Finge man tro dem, skulle hvart tidehvarf endast bekymra sig om sitt eget, sina människor, sina frågor, sina böcker och konstverk. Det är det lefvande, säga de, allt det andra är dödt och borta, och de personer, som envisas att sysselsätta sig med män och tankar ur det förflutna, nämna de med en öfverlägsen axelryckning »historici» och mena därmed en yrkeskast midt emellan dödgräfvare och likplundrare. De tro, att också på det andliga området gäller bokstafligen det naiva ordet hos Homer, att en lefvande dagslönare är bättre än en död Achilles, och en dikt om en lefvande åkare är för dem värdefullare än om en död Cæsar. »Mig skall du måla, dikta och drömma om,» ropar nutidsprofeten, »och icke om skuggor ur forntiden, ty jag lefver.» Det gör flugan också, som surrar kring mina öron, men är den därför mer intressant och suggestiv än den döda fjäriln med det sällsamma färgmönstret, hemförd från tropiken af en bortgången resenär, fjäriln som zoologen visar mig i sin låda? Hvad lefver

egentligen? Om jag en gång om dagen tänker på grosshandlaren i huset midt emot och tio gånger om dagen på Dante, hvilkendera af dem är för mig den lefvande? Skulle en statistik öfver de mänskliga föreställningarna kunna åstadkommas, skulle det visa sig, att en bildad hjärna arbetar med ett föreställningsmaterial, i hvilket det förflutna har en ofantlig öfvervikt öfver det närvarande. Anekdoter och symboler, namn och begrepp, idéer och gestalter, allt, med hjälp af hvilket själen kontrollerar och jämför, klassificerar och förstår intrycken från yttervärlden, är det omätliga arfvet från de döda, och mot dess rikedom blir det egna lifvets vinning arm som obolen till Charon. Fostret genomgår i ägget allt lefvandes utvecklingslif, och individen är stundens lefvande resumé af det förgångna. Detta ögonblick just nu, då regndropparna i syrenklasarna spegla sommarkvällens ljuft domnande ljus, har för tänkaren och diktaren precis samma betydelse och verklighet, som det han drömmer sekunden efteråt, äfven om drömmen då gäller en sommarkväll för tusen år sedan i en stad, hvilkens namn är en i luften brusten glitterbubbla och hvilkens ruiner äro försvunna från jordytan. Ingenting kan hindra min själ att under en promenad i Djurgårdens Bellmanspark genom några idéassociationer komma att tänka på Semiramis' hängande trädgårdar, och den minut min fantasi ser deras kaktus och aloë blomma och glöda i kapp med ädelstenarna i ringen kring drottningens bleka panna, har denna österlandets kärlekskrädgård samma realitet som Bellmanslandskapet ikring mig. Detta insåg

väl också verklighetsdiktens stora moderna grundläggare och ännu oöfverträffade mästare Gustave Flaubert — han var nämligen en tänkare — och han diktade med samma styrka och metod om två systrar, mellan hvilkas tillvaro hundraden af sekel förflutit, fru Emma Bovary och Salammbô. Båda hafva lefvat på samma ställe — i skaparens tanke.

Vår tid brukar skryta af att icke bry sig om några afstånd. Ångan och elektriciteten hafva gjort världshaf och kontinenter små. Du nutidsprofet väntar hvilken stund som helst den styrbara luftballong, i hvilken du ämnar befara rymderna, men diktarens fantasi vill du göra till en »ballon captif» i sin omgifning och sin samtid. Dock, dess luftskepp hejdar ingen. Det seglar genom alla tidehvarf. Skalden är icke din och dagens tjänstskyldiga reporter.

*

En modern målare — om jag icke missminner mig Alfred Stevens — har en dag fällt det orimliga men betecknande yttrandet, att eftervärlden kommer att hafva mera glädje af en medelmåttig konstnär, som målat sin samtid, än af en stor, som målat en tid, som han ej sett. Yttrandet vittnar icke synnerligen fördelaktigt om den värderade artistens logiska talang. Ty själfva orsaken till, att en konstnär eller en diktare väljer ett ämne ur det förflutna, är ju i de goda fallen — och det är naturligtvis endast dem frågan gäller, ty dålig historisk konst försvarar ingen, lika litet som annan

dålig konst — just att han »sett det», d. v. s. med sin inre syn.

Om jag tager den kanske yppersta historiemålning vi äga, Höckerts monumentala slottsbrand, är den sedd som en vision, med den så att säga öfververkliga realitet, som är fantasibildens och blixtljusets. Stevens' anmärkning drabbar icke blott »historiska motiv» utan all inbillningskonst, som icke omedelbart efterliknar en bestämd realitet. Stevens såg i världen endast parisiskor från tredje kejsardömets tid, en världsuppfattning så god som mången annan, men icke bättre, och icke heller tillräcklig för alla. Det finns fantasier, som gå utanför krinolinen. Det finns fantasier, som umgås med nymfer, häxor, änglar och sibyllor, som se hieratiska Isisprästinnor med stelt veckade slöjor, vackert gördlade hellenska jungfrur, bärande drufvor och offerkransar, keltiska feer med långt fuktigt hår och violblå ögon, kyliga och rena som de källor de vakta och de grottor de bebo, nordiska sagoprinsessor i guldkrona, lintottshår och träskor. Allt detta och dylikt tillhör »tider, som man icke sett», skulle det aldrig målas, diktas eller sättas i musik? Michelangelo har som bekant gått därhän att framställa den, som är den osynliga och historiska personligheten par préférence — Vår Herre. Jag vet icke hvad Alfred Stevens tänkte därom. Sannolikt ville han, att Jehovah egentligen skulle vara ett porträtt af någon af Michelangelos samtida, någon, med hvilken den store konstnären dundrat på sitt grälsjuka sätt öfver Chiantiflaskan.

Den, som genomvandrat de olika salarna i ett

af de stora tafvelgallerierna, har kanske erfarit samma känsla som jag, en sällsam, lätt och behaglig känsla af att tid och rum äro borta. Man vandrar från bild till bild och från århundrade till århundrade, från verkligheten djupt in i legenden och från mytologiens nakna, gudomligt fräcka erotik tillbaka till kläderna, anständigheten, torgen, gatorna och hvardagsrummen. Denna oinskränkta frihet är en fest för fantasien, som så sällan får plats att röra sina vingar. I det dagliga lifvet är jag mantalskrifven till samtidens och ögonblickets träl och måste bära dess halsdukar, idéer, röstsedlar, hänförelse och förhoppningar. Men det skulle ju kunna hända, att min tanke längtade efter helt annat — efter att vandra med de invigda genom olivskogarna till Eleusis eller att känna den kyliga morgonfriden med spaden och andaktsboken i bergklostrets kryddgård. Dikten och konsten lösa lifegenskapen vid tid och rum. Skrankorna falla. Jag blir världsborgare, jag råkar anförvanter i orienten, jag råkar vänner och lärare i antiken. En venetianska, som med det präktiga, kvällsdunkla hufvudet mot den späda handen sitter och lyssnar till aftonen, reser sig med en stor blick och öppnar för mig grinden med fackelblossen af svart smide... Det är dikten, konsten, som lyfter mig bort i sin flygkappa.

Dock — säger någon kanske — se där ett försvar för fantasikonst i det hela. Stevens ville kanske icke absolut fördöma allt målande (eventuellt diktande) om tider »som man icke sett». Men också i bokstaflig mening håller hans teori icke streck. »Eftervärlden kommer att njuta mer af en medel-

måttig målare, som skildrar sin samtid, än af en större, som målar det han icke sett.» Godt! Framför oss hänga tvenne dukar af flamländska mästare. Den ena är ett amazonslag af Rubens, den andra en sedebild af Chr. Jacob van der Lamen, Jeroom Jansens eller någon annan af den flamländska barockens sällskapsmålare. Man frågar sig: hafva dessa sista tidsskildringar verkligen någon enda sida, som kan vara mera intressant än Rubens' af glödande lif burna fantasibild ur fornvärlden? Ja, möjligen en enda, om det är den Stevens åsyftar, den rent tidsillustratoriska. På dessa sällskapsmålares taflor ser man fullkomligt hårklädseln och snittet på de styfva damkjortlarna med de lysande och kalla färgerna kring 1650. Ja, mer än så, dessa målningar gifva nog en tidsstämning man ej finner annorstädes. En stämning af rik sysslolöshet, förstucket bigotteri och stel sinnlighet prägla dessa kretsar af män och kvinnor, som i soliga kolonnader med tung grandezza leka en lek, påminnande om vår ärliga gamla »spänna kyrka». Allt detta är ju intressant, men historiskt långt mer än artistiskt. Kulturhistorikern kan lära af dessa »medelmåttigare målare, som framställa hvad de sett». De stora konstnärerna sväfva öfver tiderna, icke så att de ej äro deras bästa söner, men deras mänsklighet är så djup, deras personligheter så starka, deras skönhetskänsla så strålande, att de tala till alla släkter, och för deras skaparfantasi finns ingen skarp gräns mellan dröm och verklighet, mellan historia och realitet, forntid och nutid. Men de små talangerna, de illustrera små moment, de äro de

verkliga »historiemålarna», som kostymskildrarna, sedeskildrarna, anekdotberättarna alltid måste rådfråga. De visa huru man klädde och koafferade sig, i bästa fall hur man lefde och tänkte anno domini den eller den våren.

Alfred Stevens' sats visar sig vid närmare skärskådande blott innehålla det enkla, att dålig historiemålning är ledsam, dålig samtidsskildring likaså, men med företrädet af historiskt värde. Artisten, som ville gå den rena konstens ärenden, gör det sålunda icke bättre än att han omedvetet blir den riktnings förespråkare, som han anfaller.

*

En annan synvinkel, ur hvilken frågan om den historiska diktens berättigande kan med förmån belysas, är förhållandet till vetenskapen. Det klassiska aktstycket, hvilkets argument komma tillbaka i alla senare diskussioner öfver spörsmålet, är här Manzonis berömda afhandling »Del romanzo storico». Manzoni, som ju själf skrifvit ett af den historiska novellistikens mest talangfulla verk, har i denna kritiska undersökning skarpsinnigt framhäft kardinalpunkterna i den historiska diktens problem. Riktigt visar han först, hvarför det för diktaren alltid skall vara en lockelse att gripa ett historiskt (eller sägnartadt, men i traditionen lefvande) ämne. Ett dylikt stoff har nämligen mist sin första karaktär af råvara och undergått grofhyflingen, en första gestaltning, som gör konstnärens arbete bekvämare. En mängd förklaringar och presentatio-

ner, som skulle upptaga tid och rum, äro här redan undangjorda på förhand. Hur konstnären ställer sig till den i böckerna och sinnena lefvande bilden, i anklang eller opposition, alltid kan han betrakta en mängd förutsättningar som bekanta och utan vidare spela på de af traditionen bildade idéassociationerna. Redan namnen på de kända personligheterna gifva ett ryck, som lyfter fantasien till en poetisk värld. Nämn blott för er själf namnen Cleopatra, Muhammed eller Napoleon. Oberoende af utförningen bjuder ämnet på en gång fjärrverkan och närhet, på en gång välbekant staffage och aflägsen, i det okända försvinnande lointain.

Af samma art är det historiska motivets företräde hos den njutande parten, hos läsaren. De historiska personligheterna äro nämligen på en gång så mycket och så litet kända, att de locka till förnyadt umgänge. För att fortsätta bilden kan man jämföra dem med intressanta bekantskaper, i hvilkas förtrolighet man aldrig lyckas komma, men som därför ständigt locka och draga på nytt. Öfver våra närmaste, öfver de hjärtan, hvilkas skrift vi redan dechiffrerat från alfa till omega, undra vi ju icke längre. Det är varelserna med det oförklarades sken öfver sina anleten och det otyddas hemligheter i sina ögon som egga och sysselsätta vår inbillning. Det är därför vi så gärna läsa om historiens kända och okända främlingar.

Men icke blott detta. Historiens figurer stå i den allmänna uppfattningen alltid mer eller mindre isolerade, omgifna liksom af osynliga ringar och utan påtagligt samband med oss själfva. Vi ana

väl — jag talar här i den breda stora läsevärldens namn — att det finns band, som knyta våra lif ihop med deras, men vi se sällan trådarna, afståndet är så stort, dimensionerna så olika, skillnaden mellan skogsbranden, som för sekel förintar en hel landsträcka, och den lilla vådelden, som lägger i aska ett hem och en lycka, så ofantlig. När därför historikern någon gång värdigas visa oss världshändelsernas växt ur vanliga svagheter och begär, katastrofers härledning ur hvardagliga intressestrider, le vi öfverraskadt och välbekant. Alltså de största hafva också innerst haft detta kraft- och driftspel, som vi alla känna, också i de stora konflikterna detta lilla mänskliga. Med ens blir det förgångna belyst af vår egen erfarenhets solljus — och ur fjärran sekel och för längesedan gräsöfvervuxna grafvar talar vårt eget lifs lefvande språk.

Den stora mängden, som icke kan drifva historisk specialforskning, skall därför alltid med förkärlek vända sig till den historiska novellistiken. Fint säger Manzoni: historieforskningen är det geografiska kartbladet, där naturens och det sociala lifvets förnämsta företeelser finnas angifna på ett vidsträckt område, den historiska dikten är det topografiska kartbladet, där minsta vattendrag och by finnas upptagna och genom hvilkets orter vi promenera som fotgängare på vandring. Kring det historiska förloppet gjuter dikten luft och atmosfär, förmänskligar händelserna, individualiserar ansiktena, spinner kring det hela de eviga lefnadserfarenheternas och händelsernas outslitliga och igenkännliga väf.

Men dessa företräden kunna enligt Manzoni icke båta mycket, då all historisk diktning bär inom sig en oförsonlig tvedräkt — tvedräkten mellan verklighet och dikt, mellan det dokumentariskt sanna och det blott påhittade, mellan »il vero positivo» och »le cose inventate». Af två oförenliga metaller är sålunda enligt Manzoni den historiska dikten hopsvetsad, och ju större den historiska bildningen blifver och dess kraf på sanning, dess bristfälligare och omöjligare hoplödningen av verklighet och fiktion.

Säkerligen har Manzoni här rört vid diktartens svåraste punkt. Det kan till och med i första ögonblicket tyckas som han påvisat en olöslig antinomi: å ena sidan vetenskapen, hvilkens alltjämt stegrade kraf icke längre tillåta några brott mot den historiska vetenskapens lagar och drifva till en noggrannhetens pedanteri, som måste klafbinda inbillningens lif, och å andra sidan diktens frihetsbehof, fantasiens suveränitet, poetens personliga rätt. Men en närmare syning af problemet torde dock visa, dels att den tvedräkt, om hvilken här är fråga, blott har absolut gällande kraft för ett försvinnande antal, en quantité négligeable af läsare, dels att den egentligen icke är särskildt utmärkande för historisk diktning, utan hör till de motsatser, som konstens enhetssträfvan allestädes har att öfvervinna.

Det är sant, att den historiska kunskapen ofantligt vuxit under det sista halfseklet. Men tillväxten har skett i jämn proportion hos vetenskapen och allmänheten, specialisterna och publiken. Om hvilken hederlig grosshandlare som helst nu, tack vare

historiska böcker, planschverk, museer och utställningar, i viss mån kan vara fackman i fråga om renässansens benkläder och kan hafva åsikter om Tiberii karaktär och hvar liten fröken vet, om Cecilia Vasa var »dygdig eller tvärtom» — har den, som allvarligt vill sätta sig in i ett tidehvarf, också nu möjligheter som aldrig förut. Man skulle vara döf och blind för att icke känna den lifvets fläkt, som brusar fram genom den historiska forskningen i våra dagar — hos de goda representanterna nämligen: konsekvent, med ett material som aldrig förr, eftersträfvar den i botten precis detsamma som den historiska dikten: återuppståndelse af det förflutna. Därför är det visserligen sant, att den historiske novellisten måste vara tidigt på benen, om han skall kunna tillfredsställa den rene historikern. Att bjuda häfdatecknaren på romantiserad historia är att bjuda bagarbarn på bakelse. Men novellistik och dikt skrifvas icke för specialister. Ty i förhållande till dem skall poeten alltid i fråga om det rent faktiska draga det kortaste strået. Men detta gäller precis lika väl nutidsskildring. En börsman skall säkert le öfverlägset åt framställningen af penningekriget och dess manövrer i »L'Argent», en stationskarl kunna slå Zola på fingrarna i fråga om järnbaneförhållandena i »La Bête Humaine» — och det trots allt besvär naturalismens store verkmästare gaf sig just för att lära känna sina ämnen i botten. En strid med det sakliga materialet, en kamp för att bemästra det konkreta stoffet har hvar konstnär att bestå, och här synes mig ingen skillnad vara mellan den historiska diktaren

och hvarje annan, som icke håller sig till ren lyrik och fantasilek. Men liksom dikten i våra dagar visat sig kunna absorbera ett större kvantum verklighetsinnehåll än någonsin förut, kan den naturligtvis också smälta och omsätta en starkare massa af historiska fakta och dokument.

Men kanske ligger ändock problemets lösning i en annan riktning. Det ser nämligen ut, som den absoluta skillnaden mellan historisk vetenskap och dikt skulle röna samma öde som så mycket annat absolut i våra dagar, nämligen att befinnas vara ett kineseri, som faller. Det ser ut, som dessa båda arter af skapande verksamhet, långt ifrån att vara parallella linjer, skulle blifva kurvor närmande sig hvarandra. Öfvertron på historia som objektiv kunskap är borta. Så snart historikern lämnar sitt aktstycke, beskrifningen af det enstaka fallet, texterna och texternas sammanhang, närmar han sig nämligen mer och mer diktaren. Han diktar, när han kombinerar två fakta, han diktar än mera, när han framställer motiv och psykologi, och allra mest, när han gör allmänna karaktäristiker af människor och händelser. Det finns inga vetenskaper om enstaka individer, och enstaka individer äro alla historiens protagonister. Skildringarna af dem äro mer eller mindre poesi, fast visserligen ofta dammig och dålig sådan. Därför råder också inom historien en sorts evig upp- och afskrifning. Dess gestalter stå aldrig al pari i den historiska värderingen, utan stiga och falla som spekulationspapper. Det är icke blott, att ökade insikter helt förändra bilderna af hjältar och tidehvarf. Det är än mer sätten att se,

som skifta. Dagens lidelser, sym- och antipatier äro de färgade glasrutor, genom hvilka äfven häfdatecknaren ser en förgången värld, och han kommer lika litet ifrån sin subjektivitet som från sin skugga. Länge har jag samlat bidrag till ett verk öfver Cæsar- och Brutus-framställningar genom tiderna, ty ett sådant verk kan säkert som en andlig barometer visa en hel räcka sociala idéers växlingar från sekel till sekel: skiften emellan absolutistisk vördnad och demokratiskt patos, mellan tron på den stora individen och tron på den statsliga doktrinen o. s. v. Skillnaden mellan historikern och diktaren är blott följande. Historikern kan uttryckligen påpeka, när han diktar (supponerar), och han kan uppvisa och diskutera flera uppfattningar jämnsides, medan poeten, som skall rycka sin klient med, måste omfatta ett parti-pris och välja en synpunkt. Dock, äfven denna skillnad rör blott graden. I sista hand vill också historikern gifva »bilden» af det han studerat, och då diktar han — så godt han kan. Mången gång, det måste sägas, i större stil än romanförfattaren, därför att vetenskapen i allmänhet i våra dagar drager till sig en stor del af de bästa hufvudena, och därför att den vetenskapliga arten af dikt är särskildt ägnad att tillfredsställa tidens lynne. Mommsens Cæsardikt kan rättvisligen ställas vid sidan af Nietzsches öfvermänniskodiktning, och å andra sidan står Mérimées roman från Bartholomeinattens tid i jämnhöjd med de yppersta historiska böckerna öfver Valoisåldern. Liksom så många andra vetenskaper i våra dagar närmat sig hvarandra och skapat nya kunskaps-

grenar på gränsområdena sins emellan, synas historieforskning och historisk dikt visa benägenhet att smälta samman. Clio var en hellensk sånggudinna, och Thukydides en historisk novellist med en karaktärskildrares psykologiska konst och sinnrika framhäfvande af kausalitet i händelser och sinnen. Hvarför skulle icke historia och dikt än en gång växla ringar och lefva ett fruktsamt och lyckligt samlif?

*

I primitiv poesi är allt historia: skapelsehistoria, gudahistoria, hjälte- och sagohistoria. Genesis och Homer, Roland och Niebelungen, öfver dem alla hvila ett uråldrigt fordoms högtidlighet och ära. Bortgångna åldrars arf, döda släktleds sägner och visdom, de förstummade rösternas tallösa chorus ljuda med sin väldiga, mångstämmiga musik genom diktningar som dessa och fylla dem med det förgångnas oändlighet. Ensamt all ursprunglig poesis genealogiska hänförelse, som öfver sonens vapenbragd och äfventyr gärna ser skenet från faderns gestalt och bedrift, och som diktar bakåt i uppstigande led, häktande namn efter namn, liksom för att fästa släktsagans kedja så långt tillbaka som möjligt mot upprinnelsen, mot kaos och världsdaning, talar tillräckligt tydligt om denna kollektiva diktvärlds behof af historia. I den medvetna och individuella diktkonsten har historien likaledes åtminstone ända till 1800-talets midt gifvit den afgjordt viktigaste ämnessfären. Exemplen äro ju i allas minnen och munnar. Det är obehöfligt att

erinra om, att hela det allvarliga dramat, sorgespelet, i hvilket mänskligheten dock gjort sina djupaste och största uppgörelser med tillvaron och sig själf, regelbundet varit historiskt från Aeschylos till Shakespere, Victor Hugo och Goethe, liksom att fabuleringsglädjen, äfventyrshungerns och handlingsfröjdens romantik, berättelsekonsten med ett ord, också företrädesvis vändt sig till historien som till den outtömliga fyndgrufvan på öden och förvecklingar.

Ett enda drag är konstant i all denna eljest oförenliga och omätliga litteratur — det, att det förflutna dock aldrig utplånar det närvarande, det, att de gamla namnen och dräkterna dock mer eller mindre tydligt maskera människorna från diktarens egen tid. Redan Sophokles förvandlar ju den grekiska fornsagans af ödeshanden hoptrasslade blodshärfvor med dess primitiva vildhet och demoniska oförklarlighet till en fin och förädlad spånad med ett inre mänskligt sammanhang. Det i utslagen blom stående Hellas' melankoliskt milda och mognade lefnadsvisdom tyder redan hos honom myten efter sitt »ethos», medan den hos Euripides nästan spränges af den lidelsefulla dialektiken hos en brytningsgeneration af resonörer och sökare, ompräglande alla begrepp och omskapande alla värden. Men detta och dylikt är sagdt många hundra gånger. Det är öfverflödigt att påpeka det anglosachsiskt lymfatiska hos Shakesperes romare eller den sjuka och deklamatoriska månskensromantiken från 1800-talets midt hos Hugos på 1500-talet lefvande banditer. Det är sant, att den historiska dikt-

ningen sedermera under intryck af tidens vetenskaplighet och sanningskärlek idkats allvarligare, med en djupare objektivitet, men hvem undkommer sig själf? I stora fornnordiska skådespel hafva Ibsen och Björnson i jarlars och konungars gestalter talat om sig själfva och hvarandra och sin rivalitet om Norges diktarkrona. Tager jag en allbekant bok af en man, som naturen dock gifvit en oförneklig släktskap med den tid han skildrar, Pierre Louys' »Aphrodite», i hvilken finns så mycket af sengrekisk plastik och sengrekisk njutningssjuka, skymtar dock nutiden. Bäst jag vandrar i söderns ljumma, mjölkhvita månsken på Alexandrias gator, tycker jag mig komma till ett af hörnen vid Panthéon i Paris. Det kalla elektriska bländskenet, nutidens ljus, skär i mina ögon, och i stället för de sengrekiska hetärerna hör jag ett par små damer från Café Harcourt.

Alltså, på samma gång diktaren vill bort från nutiden och söker att anlita historien, medtager han — som den vandrande filosof utan hem han i grunden är — allt sitt, dagens erfarenheter, stundens känslor, ögonblickets blodström. Det tycks som han rent af gjorde flykten till det förflutna för att där friare kunna öppna sitt hjärta och fullare och tydligare tala ut om sin samtid. Liksom sångaren transponerar sin sång till den tonart och det sånglage, som passa honom, gör diktaren också en öfverflyttning af sitt motiv för att behärska det bättre. Naturligtvis är detta en omväg. Men då den så ofta tages, måste det finnas tvingande omständigheter, som drifva. Några af dem äro redan

antydda i ofvanstående. Jag har t. ex. redan antydt en naturvetenskaplig grund, om man så kan kalla den, till många diktares medfödda kärlek för historien och lust att åter tända flamman på askhöljda, för längesedan slocknade härdar. Jag skref: »hvar människa genomgår i ägget allt lefvandes utvecklingslif, och människan är nutidens lefvande resumé af det förflutna». I hvar människas ådror finnes arf från oräkneliga släktled, hvar människa har ett af dessa stora, i sagan slutande anträd, som genealogerna teckna för berömda män. De flesta veta föga därom. Men den reflexion, man ej sällan hör eljest föga öfverspända naturer göra: att de sett eller varit med om ett eller annat förr en gång, på något mystiskt vis, i denna eller i en annan existens, är nog ett uttryck för detta samband med allt det förgångnas erfarenheter. Diktaren, som lyssnar till sig själf, kan därför i blodets sus höra rasers och folks stämma af längtan och begär. Genklang af sekel och riken hör han sorla inom sig själf, som man i hafssnäckan, fast länge bevarad på det torra, förnimmer hela oceanens brusande. Det finns väl ingen, hvilken studerat historia, som icke plötsligt af någon vändning eller skildring i en gammal bok erfarit en underlig frändskap, nästan en identifikation. Hur underbart, vill man säga till sig själf, är det icke jag, detta? Jag läser i Augustini bekännelser skildringen af hans ungdomslif, den sorgsne sensualistens typiska ungdomssaga. Jag läser om, hur han som ung rhetor lekte frasernas lindansarlek, tills tanken hisnade och det svartnade för ögat, hur han i smärtsam vällust hällde

tunga droppar af poesiens olja på sitt brösts förtärande sinnesglöd, hur ordens tomhet och längtans tomhet hetsade honom till döds, och allt synes mig välbekant som blott mitt eget outsagda och fördolda. Efter sexton hundrade år kan än den sorgsne sensualisten i detta, intill själfva berättelsens blandning af lidelsefullhet och sjuk sötma, återfinna sig själf. Historien är människosläktets scriptura continuata, den fortlöpande, aldrig afbrutna skriften med de evigt återkommande bokstäfverna. Hvem vet hvad han allt har att räkna bland sina anor och stamföräldrar — profeter, kurtisaner, riddare, nunnor, narrar, bildstormare och kanslister?

Men om en dylik oklar historisk atavism mer och mindre blir en fantasiförklaring för det speciella, om hvilket här är frågan, gifva ett par enkla litterära yrkesskäl verkligare upplysning. Den tjänst historien gör dikten och diktaren genom att gifva stoffet dess första förarbetning och dramatisering, är redan med anslutning till Manzoni påpekad. Men kanske verkar ej mindre en annan omständighet — känslan af att historien dock erbjuder de mest utpräglade exemplar mänskligheten äger af människornas olika sorter, att dess händelser dock äro de bjärtaste och tydligaste illustrationerna af allt deras lidande- och lidelselif. Man måste tro t. ex. att Nero är den mest praktfulla typ af estetisk dilettantism någon dekadenstid fostrat, liksom att Luther är den väldigaste af alla förkämpar för subjektivt gudsförbund, som ännu trampat den germanska jorden. Samtidigt med Nero kunde nog finnas Neroner med lika mycken pervers estetisk ele-

gans och lika grotesk självkult ihop med lika ringa poetgåfvor, men omständigheterna läto Cæsarens alla drag slå ut i hänsynslösare blomning, och omvändt fanns det näppeligen samtidigt med Luther någon anonym, som starkare, rikare, djupare erfor behofvet af personlig gudsförsoning, ty då skulle det varit denne store obekante och icke Luther som utfört reformationsverket. Detta innebär alls icke någon mystisk historiens filosofi, utan tvärtom en enkel tillämpning på dess utveckling af de naturvetenskapliga satserna om urvalet och de bäst utrustade individernas framträdande i existenskampen. Historien förhåller sig till privatlifvet som ett kursivt alfabet till ett vanligt, och diktarne skola ofta frestas att välja det kursiva. Ty de skola, när de välja historiska ämnen, hafva en dubbel känsla af att sysselsätta sig med något, hvilket äger en säkrare väsentlighet än det enstaka fall de låna ur lifvet och i dikten söka gifva betydelse och typik. Jag vet mer än väl, att detta är tvärt emot många estetiska teorier, allt från Aristoteles', enligt hvilken ju diktens verk som självvaldt och kombineradt vore mer »filosofiskt och allmängiltigt» än den gifna verklighetens. Men detta hvilar på en kult för begreppet och idén, som vår konkreta tid för längesedan öfverlefvat, och förhållandet är ju också, att med de historiska gestalterna kunna i typik endast jämföras en räcka af symboliska figurer, sådana som Prometheus, Ahasver och andra, och dessa äro ju också produkter af en historisk utarbetning och sedermera på samma vis som de historiska gestalterna fritt rekonstruerade och omskapade af diktare.

Men ännu mer verkande än denna kanske ofta omedvetna dragning mot den historiska konkretionen och bevisligheten är nog behofvet af perspektiv. Det, som ligger för nära, kan man icke se och icke skildra, och det historiska luftperspektivet med sin fria rymd gifver eter under vingen och välbehag för diktarens lunga med dess starka behof af andligt syre. Afståndet låter skepnader och händelser växa till det ovanliga och grandiosa, och alla makter, som rycka inbillningen ur det vanliga, äro konstnärer. Döden är det själf, en stark, fast bitter konstnär, som först gifver ett lif kompositionens helhet, de stora linjernas rytm, och förlänar betydelsefullhet och innebörd åt det lilla. Dikt är öfverflyttning från det hvardagliga, omklädsel till det festliga, ortförändring och luftväxling, dess njutning är njutningen att skifta hamn och dock känna sig förblifva densamma, och hvar erbjudes allt detta som i historien? Nuet är en brygga mellan en känd och en okänd kontinent. Mot den okända vill vägen icke gärna bära, vi veta för litet därom. Hur vanmäktig fantasien är att åstadkomma världsskapelser af intet, därom vittna de litterära framtidsbildernas tröttsamma enformighet. Se, hur icke ens ett snille som Anatole France i »Sur La Pierre Blanche» förmår göra en framtidssyn det minsta lefvande, medan han är outtröttligt rik, när det gäller det förgångna. Icke underligt, historien gömmer ju hela mänsklighetens arf, dess dygders och dess erfarenheters summa.

För öfrigt betänka icke ifrarna för nutidens ensamma rätt till diktning, att hur splittermodernt ett

ämne än är, det dock, när det omskapas till dikt, i viss mån redan tillhör »historien». Innan skalden bokför upplefvelsen, tillhör den redan det förflutna, och dess silfvertöcken börjar redan omhvärfva det, som skall hugfästas och räddas i dikten. I viss mån ljuder öfver all poesi det förgångnas klockslag. I går är icke i dag, och i dag upptecknas gemenligen det, som kändes och iakttogs i går. För ett år sedan var mycket både af världen och den skrifvande annorlunda, och går man fem eller tio år tillbaka i tiden, då kläderna och ansiktena sågo annorlunda ut, äro vi redan vid gränsen af det historiska. Hvem kan icke tycka, när han minns sina upplefvanden från 1880-talet, att det är som de händt i ett annat lif eller som de beskrefvos i en bok, och i en bok, som, ack, icke alltid synes författad af en själf. Finns det icke hågkomster, som för oss alla verka mer främmande, aflägsna och »historiska» än åtskilligt, som vi nu läsa om i historien? Gå vi till våra barndomsdagar, leka vi i en annan tid, i våra föräldrars värld och i ljuset af deras lampor, och äro så riktigt inne i »historien». Kanske historien rent af icke är en så främmande makt ens för ögonblickets och modernitetens profeter, som de tro, fast de blott känna henne genom ombud, genom det ombud, som vi kalla »Minne» och som, ehuru icke upptagen bland sånggudinnorna, ändock är all diktnings första och sista Musa.

Enterpe 1905.

INNEHÅLL.

Två svenska kärlekskorrespondenser från den sirliga stilens tid 5
Min son på galejan och dess författare 45
Hertiginnans dagbok 90
Henrik Schücks Gustaf III 116
Excellensen grefve A. F. Skjöldebrands memoarer 136
Inledningen till Hamiltons bref 167
Den Armfeltska konspirationen 208
Fredrik Cederborgh 218
Östrabo 226
Ännu en gång »Östrabo» 238
Adolf Törneros 248
Henrik Ibsens bref 257
Björnstjerne Björnson 274
Snoilskys utveckling 285
Frans Hedberg 295
Daniel Fallström 305
Ett par aforismer om historisk diktning 321

LSwed
L6617

173405

Author Levertin, Oscar Ivan

Title Samlade skrifter. Vol.10.-Essayer.

University of Toronto
Library

DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET

Acme Library Card Pocket
Under Pat. "Ref. Index File"
Made by LIBRARY BUREAU